PROF. DR. ČENĚK ZÍBRT:

HRÁLY DUDY...

V PRAZE 1917.

TISKEM A NÁKLADEM ČESKOSLOVANSKÉ AKC. TISKÁRNY V PRAZE-II., SPÁLENÁ ULICE ČÍSLO 15.

HRÁLY DUDY.... DĚJINY STARO-DÁVNÉ SELSKÉ MUZIKY ČESKÉ

NAPSAL ČENĚK ZÍBRT. TISKEM A NÁKL.
ČESKOSLOVANSKÉ AKCIOVÉ TISKÁRNY
V PRAZE 1917.

ÚVOD.

(VZNIK TÉTO KNÍŽKY.)

Zájem pro hudbu dudáckou v Praze vzbudil zásluhou snaživého krajinského spolku Prácheň pan ředitel J. Formánek. Hrál na večírku dudáckém, pořádaném v Merkuru od spolku Prácheň, péčí horlivého starosty pana Jaromíra Malého, i potom jinde. Hrál a hraje, buď sám nebo s vybraným kvartetem, jednak pravé, lidové melodie dudácké, jednak skladby svoje, umělé, v duchu dudácké muziky strakonické.

Nadšení, s jakým byly přijaty výkony p. řed. J. Formánka od obecenstva pražského, povzbudily mě (kterýž jsem se již od mládí obíral studiem hudby dudácké, jak svědčí řada mých studií tištěných), abych jako starosta Sdružení pro povznesení znalosti památek, jež vedle jiného má ve stanovách uloženo šíření znalosti památek i lidového podání, lidového umění, lidové hudby, — přivábil pražské obecenstvo dalšími ukázkami starodávné, české hudby dudácké, dnes již vymírající a pomalu docela, dočista již již zaniklé.

Seznámil jsem se s mladým, nadšeným hudebníkem, panem učitelem Karlem Míchalíčkem, kterýž mě překvapil svojí hrou na dudy. Dovedně překonal obtížnou techniku na primitivním nástroji lidovém a vžil se bedlivým studiem, hlavně na Chodsku a Blatsku, do pravého porozumění lidové hudbě dudácké tak, že posluchač by ho nerozeznal od dudáků lidových, nevyškolených. Přibral si na pomoc p. učitele V. Pavelku a p. inž. Rud. Urbana jako houdky (houslisty) lidové. Tato dudácká hudba nadšených znalcův a pěstitelů lidové hudby dudácké tak se mně zalíbila, že se odvážilo mým popudem naše Sdružení uspořádati ve dvoraně na Žofíně dne 1. dubna 1917 dudáckou besedu, s názvem »Švanda dudák v Praze«, k níž nakreslil plakát bodrý Chod, rovněž výborný znalec hudby dudácké, nadějný umělec B. Krs.

Nedůvěřivě jsme očekávali výsledek této dudácké besedy. Zatím překvapila obrovská účast pražských kruhů vědeckých, uměleckých a spisovatelských, jakož i obecenstva hojného. Beseda skvěle se vydařila! Každý účastník jistě vzpomíná podnes, jaký divný dojem, milý, těšivý, rozehřál srdce, kdy po bouřlivé pochvale všech účinkujících z čista jasna jako na povel stejného cítění rozezpívala se celá dvorana, staří, mladí, bez rozdílu společenského postavení.

Okamžitě, rázem zmizely tak zvané požadavky a zdvořilůstky, předpisované a zachovávané v síních koncertních, a takořka kouzelné dudy vyčarovaly z duše a ze vzpomínek nápěvy i slova písní národních. Nahoře v Žofínském sále rozléhala se hudba moderní a v dolejší dvoraně přehlušil ji nadšený zpěv všeho obecenstva, kdy dudák zanotil: Žádnej neví, co je kroužek; Aby nás Pán Bůh miloval a zejména zádumčivou písničku, vlivem Kovařovičových Psohlavců oblíbenou, Zelení hájové ... A jásot neutichal. Znova a znova každou píseň dudácká muzika přehrávala a znova posluchači ji zpívali. Není pamětníka, že by si byla v Praze za několik posledních desítiletí společnost tak chutě, nadšeně a s prohřátým citem upřímným veřejně zazpívala české písničky na místě tak vynikajícím, jako na Žofíně o dudácké besedě našeho Sdružení. Snad mně čtoucí uvěří, že jsem viděl účastníky, zejména starší, slzeti radostí a tklivým dojmem . . . .

Přes 300 osob odcházelo od pokladny před dvoranou přeplněnou s nepořízenou. Potěšila naše Sdružení tato účast horlivá a proto na všeobecnou žádost, projevenou i v časopisech, opakovalo Sdružení naše besedu dudáckou na pomlázku dne 9. dubna t. r., v pondělí velikonoční, znova, za návštěvy ještě hojnější a za nálady ještě více srdečnější.

Chtěl jsem svou přednášku úvodní na těchto besedách »O dudácké hudbě a písni« uložiti mezi papíry do sbírky rukopisů netištěných. Nenadál jsem se, jaký zájem vzbudí. Již na besedě přimlouvali se přítomní spisovatelé a umělci, abych přednášku úvodní vydal tiskem.

Přispěly k tomu i hlasy veřejné, v novinách, které na památku nezapomenutelných dvou dnů, kdy v r. 1917 při dudách na Žofíně se zpívalo a tančilo, tuto pro věky budoucí otiskuji, i s lichotivými posudky o úspěchu této besedy, pořádané od Sdružení našeho.

Hudební skladatel a kritik E m a n u e l C h v á l a, Národní Politika, 1917, 3. dubna: »Dudácký večer, pořádaný Sdružením pro povznesení znalosti památek (1. t. m. na Žofíně), vzbudil v obecenstvu živou účast a skytl návštěvníkům bohaté zábavy a poučení. Na prvém místě rozložitého a obsažného programu cele zabavila posluchače instruktivní přednáška předsedy Sdružení, profesora Dra Č. Zíbrta, vynikajícího a zasloužilého českého folkloristy, o hudbě a písni dudácké. Na základě vzácných věcných vědomostí, nabytých pronikavým studiem odborným, poučil přednášející posluchače o podstatě dud jako

lidového nástroje hudebního, o konstruktivních přeměnách, jichž během času doznaly, poukázal k významu hry na dudy ve vývoji zpěvu a tance lidového a upozornil na to, jak, vytlačována moderním hudbařením, mizí na českém venkově hra na dudy, druhdy typická, rázovitost hudby lidové podmiňující. Umění hry na dudy o sobě a ve spojení s nástroji pomocnými (klarinetem neb jedněmi i dvojími houslemi) záhy asi zanikne nadobro; tím důležitější pro dnešek, zachytiti z něho, co ještě zachytiti lze. Po přesvědčivém tomto poučení slovném, následovalo neméně přesvědčivé poučení názorné: hrálo, zpívalo a tančilo se po našem. Pan K. Míchalíček, který naučil se hře na dudy, ví, co a jak jim svědčí, pp. Pavelka a Urban, získaní pro charakteristický doprovod dud na houslích, s dostatek svižných párů tančících při dudácké hudbě dovedně a se zjevnou zálibou rázovitého »řezníčka«, »řezanku« atd. — ve výkonech těchto účinkujících ožilo vyprchávající umění lidové. Lidovou píseň taneční vystřídala v pořadu umělá píseň a báseň moderní, pokud má vztah k hudbě dudácké, v účinném přednesu koncertní pěvkyně sl. O. Hinkeové a režiséra p. V. Nováka. Zajímavý večer, kéž ne ojedinělý! . . . .«

Prof. A d o l f P i s k á č e k, Venkov, 1917, 4. dubna: »Dudácký večer. Sdružení pro povznesení znalosti památek pořádalo v neděli 1. dubna péčí a zásluhou svého starosty, p. Dra Čeňka Zíbrta dudácký večer v malé Žofínské dvoraně. Název Švanda Dudák v Praze vystihl ráz i pořad celého večera, vyplněného p. Zíbrtovou přednáškou O hudbě a písni dudácké, přednesy lidových dudáckých písní i přednesem písní umělých, ovšem vztahujících se k Švandovi. Pan Dr. Č. Zíbrt probral hudbu, píseň dudáckou i samy dudy ze dna. V látce přehledně srovnané a přímo zavalující bohatstvím, dotekl se p. přednášející historického vývoje dud, slovné etymologie, nástrojové techniky, rozlišení jednotlivých tvarů, spoléhaje na historické výzkumy vlastní i na vývody a poznatky, na př. Bartošovy, Hostinského a j. Tím přiblížil bedlivě naslouchajícímu souhrn skoro veškeré látky o hudbě a dudácké písni, roztroušené v různých publikacích, a zajisté že nejbohatěji zastoupené právě v Zíbrtem kdysi redigovaném Českém Lidu. Látka shrnutá Zíbrtem, nevyhnula se ani lidovému názoru a poznatku, a tím jen získala. Lidový názor nebývá příliš dalek pravdy a mnohdy ku podivu přesně označí věc i pojem, odbornému posudku nikoli lehce přístupný . . . Projevujeme jen přání, aby přednáška p. Zíbrtova došla uveřejnění, jehož zasluhuje již pro své kompilační bohatství. Večer, věnovaný dudám, nemohl se obejíti bez dudáckých písní, které zahrál na dudách p. K. Míchalíček. Skrovná technika, ležící v podstatě samého nástroje, klade mez virtuosnímu vyhrávání. Dudák se spokojuje pouhým zahráním písně, zde neb onde vyzdobené dohrávkou. Tímto vkusným způsobem přednesl p. K. Míchalíček řadu dudáckých písní, z nichž v I. oddílu nejvíce nás zaujaly písně Ten náš slouha a jmenovitě Pane bratříčku. Zvýšenému zájmu těšila se

dudácká muzika, provozovaná na dudách, s doprovodem dvojích houslí, hraných pp. V. Pavelkou a R. Urbanem. Přednesy písní dudáckých (lidových) i umělých, k dudám neb k Švandovi se vztahujících, výstižně zapěla sl. Ot. Hinkeová. Z provedených písní klademe nejvýše E. K. Macanovu balladu Švanda Dudák, na text Quisův, právě dramatické nálady. Básně Jar. Vrchlického »Švandovy dudy« a Heydukova Dudáka přednesl p. V. Novák. Pořadatelstvo nečekalo tak potěšujícího zájmu o dudácký večer, projeveného neobyčejnou návštěvou . . .«

Otakar Nebuška, Národní Listy, 1917, č. 92, večerní vydání: »Hudební květná neděle . . . Večer podali nám plnou náruč kořenného kvítí z Podšumaví jihočeští dudáci na dudáckém večeru, pořádaném Sdružením pro povznesení znalosti památek českých v malém sále Žofínském . . . Ovzduší českého kraje podával dudácký večer původní dudáckou hudbou i písněmi umělými a básněmi o Švandovi Dudákovi a dudácích. a též i tanci. Jiný kraj, jiný svět, i zde vše jednodušší, ale určitější, oproti pestrobarevnému a měkkému hedvábu tvrdé kožichy, oproti opojné smyslnosti tvrdé zavýsknutí. Prof. Č. Zíbrt, pořadatel večera, pronesl úvodní slovo o dějinném vývoji dud a jejich jména, dudy vzdouval uměle K. Míchalíček, k čemuž mu sekundovali houslisti V. Pavelka a R. Urban, umělé písně vkusně zpívala Ot. Hinkeová a básně recitoval režisér V. Novák. Jaká však pohroma, že musíme chodit dudy poslouchat do sálů, kdežto v pravém prostředí na venkově vyhynuly, ustoupivše módnější »městské« muzice, trub, klarinetů a valčíků!« — —

Č. Z.

SELSKÝ TANEC PŘI DUDÁCH VE STOLETÍ XV.

Kresba v universitní sbírce, Erlangen.

Při každé vzpomínce na českou muziku lidovou prvním obrázkem, který se kmitne v mysli, jest půvabný obrázek českého dudáka.[1]) V národních pohádkách, pověstech, písních, pověrách, ve všech vzpomínkách na minulý život svérázný lidu našeho, všude zahlédneme dudáka, obestřeného vonnými květy české poesie národní. Chodil s dudami po nivách českých, vykouzloval všude jarost, veselost, výskot. Jak zazněly dudy, oživila se všecka dědina, staří, mladí i děti. Každý si vesele přizvukuje, zadupá, luskne si prsty, zatleská: »To jsou dudy, dudy, to jsou dudy! Jak jen je uslyším, celej se potěším, všechen všudy, všudy, všechen všudy!« Jásá radostí i šťastný dudák, chválí chasu po muzice, kde po rozdováděné skočné zlaťáky pršely na dřevěnou misku: »To jsem si zadu, zadu, zadudal, jako by mi medu, medu, medu dal.« A což Strakonický Švanda dudák! Jaký závoj kouzelný zastírá pohádkovou tuto postavu, kterého dnes sice střízlivé oko badatelovo prohlašuje za výmysl sběratele pohádek, Jakuba Malého, ale který přece jen zdomácněl a stal se miláčkem národním.

Buď, jak buď, splnilo se takořka přání Rosavy, Švandovy matky, v Tylově Strakonickém dudáku nejen pro dudy Švandovy, než i pro dudy české vůbec, pro každého dudáka lidového, jemuž žehná sbor lesních panen: »Dechněte mu v jeho dudy svoje sladké zpěvy, aby hraním jeho všudy, kamkoli jen kročí, ztichly smutek, bol a hněvy, radostná i slza tekla z očí; by se každé srdce na něj smálo, však i zlaté odplaty mu dalo... Zavzněte, zvuky našich zpěvů, kdykoli mládenec bude hrát; zavzněte smutným pro úlevu, veselost chtějte světu dát . . .«

* * *

Literatura česká probuzenská honosí se samostatným spisem Jana Rulíka o dějinách dud a Švandy dudáka, pod názvem Veselý Kubíček aneb v horách Kašparských zaklený dudák, historický příběh pro vyražení mysli, v Praze, 1799. Knížka jest psána s roztomilou povídavostí podle tehdejšího způsobu, jenž by ovšem nevyhověl požadavkům dnešní historické

práce. Kapitola pátá jest věnována dudákovi Švandovi: Byl pak Švanda tehdáž nejznamenitější dudák v celém kraji Prachyňském, kdež se také zrodil, a nebylo daleko široko žádného, který by se mu v kunstu jeho vyrovnati mohl . . . Zprvku větším dílem mívali dudákové jen toliko maličké dudky, aneb kejdy, jakž místy podnes vidíme a na Karlštejně v starém malování ještě dnes viděti můžeme, a tehdáž slouli kajdošové, a bylo jich nejvíce v tom kraji Prachyňském, protože tam první znik svůj měli. Švanda vida, že kejdy více dechu mají potřebí, a že za celou noc ustavičně dechem vítr hnáti do měchu, není věc lehká, i vymyslil hrubší dudy o dvou stýblách neb píšťalách, způsobiv větší měch, z něhož hrubá z rohu trouba šla dosti prostranné okrouhlosti, takže když menší píšťalou dosti dechem dal větru do měchu neb koženého měchýře, nemusil tak ustavičně foukati, nýbrž sobě za dosti dlouhou chvíli mohl oddechnouti, na druhé pak píšťale prsty melodii neboli píseň pohodlně formoval. Ten nález netoliko silnější zvuk a bručení dud působil, nýbrž takovou čest a náklonnost mu učinil, že byl všude vážen, k hudování všady zván, milován, a kde byl Švanda, tuť bylo i lidu při dudech v krčmě dosti. Odtud přišla ta památka příslovná, že když jeden druhého na dobrou vůli, neb k hudbě vesele zůve, vůbec se říká: Poďme sem raději, tam bude Švanda! Švanda tedy všecky dudaře svého věku předčil, a byl živ 82 léta. A když umřel, provázelo ho k hrobu více než dvacet dudařů z toho okolí: totiž ze Slaníka, z Hajské, z Ptákovic, z Kozlova, z Hubenova, z Vohraženic, z Bratronic atd. a pochovali ho u kaple sv. Kříže nazvané, nedaleko od řeky Vltavy, kteráž starobylá kaple r. 1787 byla prodána. Kolikátého roku se to stalo, nenacházím, aniž jeho hrobného nápisu staří naši nepoznamenali, podle něhož lehce bychom na rok přijíti mohli . . . Škoda, že všecko to jest vybájená smyšlénka Rulíkova, jinde nikde nedoložená. Po Rulíkovi opakuje Josef Valentin Zlobický, že byl Švanda pověstný dudák, že se říká příslovím »Pojďme tam raději, tam jistě bude Švanda!«, když se dohodují o zábavě, o muzice, ale rovněž bez udání pramenů, jen odkazem na lidové podání české.

V knize o dějinách tance v zemích českých [2]) věnoval jsem Švandovi zvláštní stať »Staročeská pověst o tanci, vzbuzeném neodolatelnou hudbou kouzelnou, a pověsti příbuzné s látkou nynější lidové zkazky o Švandovi dudákovi«. Tam si všímám pověstí cizích i staročeských, které líčí, jak hudec vzbuzoval kouzelnými zvuky začarované, neodolatelné hudby tanec u každého, u koho chtěl. S pověstmi tohoto druhu shoduje se rozprávka, podnes známá v lidovém podání českém, o Švandovi dudákovi, jenž jsa veden na šibenici, vyprosil si milost, aby ještě naposledy směl měch nadmouti a spustiti dudáckou. Soudcové povolili. Hrál, hrál, až se všichni bezděky roztancovali, diváci, soudcové i kat se svými holomky a nemohli přestati. Tím se zachránil. Pověst tuto přioděl rouchem básnickým Ad. Heyduk, podrobně a vtipně vyčítaje jména všech lidových tanců če-

ských, které lid tančil kolem šibenice, nemoha odolati lákavé hudbě Švandově. S cizími pověstmi, jak ve stati uvedené ukazuji, shoduje se také výjev z pověsti o Švandovi, kterak Švanda obvyklým křesťanským poděkováním za zlaťáky rozčaroval kouzlo nádherné síně s přepodivným sborem tanečníků rozjařených a probudil se na šibenici.

Rulík se Zlobickým první uvedli jméno dudáka Švandy. Jak se pověst o Švandovi mezi lidem českým udržovala ke konci věku XVIII. a na začátku věku XIX., svědčí Krolmus, přidávaje k Rulíkově zprávě, že »nejvýbornější« dudák Švanda býval ve Strakonicích a po něm že Čechové říkávají: »Měli jsme zde Švandu. Byl tu Švanda.« [3])

Zajímavé jest při tom, že Krolmus, vynikající znalec pověstí lidových, na začátku věku XIX., neuvádí tohoto Švandu v souvislost s pověstí o dudákovi, jenž hrál čertovským tanečníkům na šibenici. Odtud se podobá pravdě, že pověst o Švandovi v této nynější podobě nebyla mezi lidem známa. Krolmus o jiném patrně dudákovi-starci se rozhovořil doslovně: »J i s t é h o dudáka pod večer v lese potkali tři mládenci, zeleně přistrojení, řkouce: »P o j ď, s t a r č e, s námi, budeš nám hráti; my ti dobře zaplatíme, jen nám Zaplať Pán Bůh neříkej!« Zavedli ho v lese do překrásně osvíceného zámku, kdež bylo jídel, perníků, marcipánů, koláčů, bábovek a nápojů medových plno, co jen hrdlo ráčilo. Když se vše nakrmilo, napilo a natancovalo, na úsvitě ho zlatem a stříbrem hojně obdarovali. Dudař radostí naplněný, vykřikl: „I zaplať vám to Bůh, aby vám to Pán Bůh zas nadělil!“ V tom zmizeli páni, světlo zhaslo, vítr se strhl, hrad rozmetl a dudák zpitomělý a omráčený bez sebe zůstal. Přijda k sobě, viděl, že na mrchovišti leží pod šibenicí, a místo peněz hromádky . . . má.«

O Švandovi tu není ani potuchy. Teprve Jakub Malý ve svých sebraných báchorkách a pověstech národních (vyd. v Praze, 1845, I. 63—72) vypravuje o hře na dudy u starých Čechů, jak zejména proslul Švanda dudák a jak jednou v lese potkal se s ním černý panák a vyzval jej, aby dudal společnosti tajemné atd. Líčení další shoduje se s Krolmusem. Snad se to vyprávělo, nebo spíše Malý [4]) zosnoval si, jako při jiných pověstech, tak i tuto umělou pověst na základě různých prvků pohádkových, že sloučil pověsti o slavném dudákovi Švandovi s pověstí o dudáku jiném, »jistém« (jak píše Krolmus). Pověst se líbila a pronikala do všech vrstev českých, když ji uvedl na jeviště v oblíbeném »Strakonickém dudáku« J. K. Tyl, upraviv osnovu hry z rozmanitých zkazek a pověr lidových o polednicích, o lesních pannách, o kouzlu noci svatojánské a pod. Divadelní hrou Tylovou šířilo se jméno Švandy dudáka tak, že referenti tehdejší, pod dojmem hry Tylovy, neváhali psáti o Švandovi, prý staročeském dudákovi z doby dávné, jemuž »naplňovaly lesknoucí se zmrzlíky a plecháče (peníze staročeské) z kutnohorských dolů jeho čepici« atd. Také básněmi Ad. Heyduka, Svat. Čecha, Jar. Vrchlického, Lad. Quise a ji-

ných o Švandovi dudákovi šířily se pověsti o Švandovi, jehož jméno vhodně přibral do snůšky vtipů, veselosti a humoru českého Ignát Herrmann, pro svůj časopis »Švanda dudák«, jakož pak jeho příkladem se řídili vydavatelé kalendářů zábavných »Švanda dudák« a pod.

O těch, kdož při výkladu pověsti o Švandovi zabloudili do svůdné říše vidin a dohadů bájeslovných, nebudu se tuto šířiti, ježto o dějinách této látky chystám v souvislosti s pohádkami a pověstmi domácími i cizími zvláštní studii samostatnou, která se vymyká z rámce této knížky.

Pro úplnost ještě uvádím, že zdomácnělo slovo švanda mezi lidem českým v několikerém významu. Švanda, švandice značí naháňku, honbu, tropení šašků, zábavu, čtveračinu. Lidová kuchyně česká nazývá rozmíchané brambory se zelím žertovně také švandou, rovněž jako kaši z černých jahod, borůvek.

Sem přísluší také zmínka o šlechtické rodině české, Švandů ze Semčic,[5]) jejichž jméno v nové době souvisí s utěšeným rozkvětem divadelního umění českého. —

Vracím se k Rulíkově historii dudácké. Vyloživ o Švandovi, pokračuje Rulík v kapitole šesté zvláštní »O prvních dudech a prvních hudebních nástrojích. Jak svůj počátek vzaly. Který národ je vymyslil.« Za nejstarší hudební nástroje pokládá Rulík trouby z rohů kravských a kozlových, dále trouby pastýřské z dřeva a pak píšťalky z kostí, hnátů zvířecích, z brků ptačích. Odtud prý vznikly dudy: »Vidouce pak, že by duch neboli dýchání lidské k ustavičnému znění píšťalek bylo mdlé, i vymyslili, aby kožený měch, neb měchýř k nim zavěsili, jej dechnutím naplnili, aby tím síla zvučící téhož nástroje zachovati se mohla. A odtud pošly dudy, jistě počátečný nástroj, od slova duch neb duju tak nazvaný. Němci jmenují je píšťací pytel (Sackpfeife) a místy polsky kozel, poněvadž v Polště i na Moravě mají při dudách měch z vydělané kozlové kůže, na němž srst kozlová všecka jest.

Kdo první uvedl dudy do Čech, jistotně se neví. Slýchával jsem (tvrdí Rulík) od starých dudáků, že měl býti jakýsi Šikuláš . . . Tento nástroj vždy sloužil k vyražení pastýřům českým, stáda dobytčat na poli pasoucím, jakž místy podnes se vidí. Potom také v krčmách při veselostech sloužil lidem se obveselujícím a slouží až podnes . . . Potom teprv nastaly housle, drndačka, hrkavky, bandaška, cimbál, šalamaj, kolovrátek a jiní nástrojové . . .“

Další Rulíkovo líčení, jak dudák Veselý Kubíček na popeleční středu byl od nábožného poustevníka zaklet, aby věčně bloudil v louninských houštinách s dudami, nás již nezajímá. Ostatně napsal o této pověsti báseň Šebestian Hněvkovský[6]) r. 1798 pod názvem Dudák. Velebí dudáky z Pracheňského kraje. Veselý Kubíček měl dudy čarovné, čertem požehnané. »Nafouknul dudy, pověsil na kolík, píšťalu vzal, něco k nim promluvil, něco k nim dal. Na stěně samy hned od sebe hrály, on při nich křepčil a hosté se smáli . . .«

Rulíkovy názory o vzniku a zdokonalení dud a zavedení jich od mistra Šikuláše do Čech, neshodují se s pravdou. Snad Rulík čerpal z lidového podání, snad si jméno vymyslil. Nesnadno tu rozhodovati, když jméno toto nikde jinde a od nikoho není uvedeno.

* * *

Dudy nebyly a nejsou svým sestrojením hudební nástroj ryze český. Tím ovšem nikterak se nepopírá svéráz dudácké hudby a písně české. Avšak jejich základní podstata a vývoj jejich, jak byly zdokonalovány, dlužno si představiti u všech národů stejně, [7]) jinde jako u dud českých, u gajd moravských a slovenských.

DUDÁK V OLOMOUCKÉ BIBLI Z R. 1417.
Nakreslila M. Wanklova.

Cizí vyobrazení hrajících dudáků, stejně jako vyobrazení domácích dudáků, jak jsem je uveřejnil, podle originálů ve své knize, Jak se kdy v Čechách tancovalo, vydané roku 1895, od věku XV. až do století XIX. a v několika ročnících národopisného měsíčníku svého Český Lid, poučují, že původní základ dud spočívá na spojení píšťaly dřevěné (vrbové, bezové, březové) s měchem. Dudák vehnal trubičkou, foukaje do zásoby vzduch, do sešité kůže kozlečí nebo jehněčí, držené pod paží. Pohybem ruky, hlavně loktem, tlakem proudil přerývaně vzduch do píšťaly napřed jediné, s dírkami, jimiž vyluzoval dudák tony, zakrývaje a odkrývaje prstovými pohyby. Později přidali do sešité kůže čili kozice píšťaly dvě i tři delší, kratší, jež byly tak zladěny s píšťalou, na kterou dudák hrál melodii, aby zněly, hučely trvale, v ladném souzvuku. Píšťaly původní, prosté, byly upraveny složitěji. Zvuk vyluzován byl pérkem

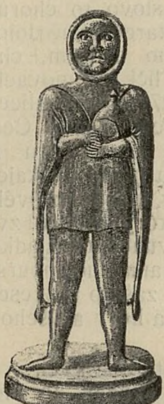
(jazýčkem), rozechvívaným vzduchovými proudy z kozice. Tento piskor s pérkem byl vkládán do trubek dřevěných v celku, nebo později do násadek, vhodně spojovaných. Při podobné úpravě dud nemohl dudák zpívati a nemohl hráti pravidelným tempem, když zásoba vzduchu docházela. Zásoba vzduchu docházela, proud na piskory tak nedorážel a zvuky ochabovaly, tony zacházely, slábly. Aby se docílilo pravidelného nadýmání kozice, upravil začátek věku XIX. podle vzoru kovářského, dýmajícího měchu nebo podobných nástrojů, na př. ve včelařství, zásobování kozice vzduchem, čerpaným pravidelně vzduchojemem, dirkou do dymáku (míšku), urobeného ze dřevěné formy, potažené vydělanou koží. Dolejší páku u dymáku, vyčnívající, zastrčil dudák za pas, aby byla upevněna, a hořejší připínal řemínkem nad loktem, kterým pak mohl volně, jak zásoba vzduchu pro kozici vyžadovala, pohybovati, dymák svírati a nadlehčovati, aby z něho vzduch nabraný mohl prouditi tlakem stejnoměrným pod paží do piskorů jednotlivých násad, trubic dřevěných. Tyto trubice byly opatřeny podle příkladu trub koncem širším, později zahnutým rohem, pak obloženým plechem ozdobně vybíjeným. Kůže kozlečí nebo jehněčí, původně i se srstí prostě jen, pevně sešitá, byla později rovněž ozdobně sestavena. Kozlík měl hlavu s růžky i všechny čtyři nožky a pod. Vycpaná kozlí hlavička skutečná byla nahražována dřevěnou v téže podobě, aby místo vypláznutého červeného jazyku držela hlava tato hubou přednici čili gajdici, to jest přední píšťalu, trubku s piskorem, na kterou dudák hrál hlavní melodii. Místo zastrkování pák u míšku, dymáku, připíná se míšek (dymák) ku pasu a k lokti, aby mohl dudák volně rukou pohybovati a vzduch hnáti do měchu. Viz pak dále podrobnosti při Bartošově popisu gajd horňáckých na Moravě. Teprve později byla kůže vydělávána, srsti zbavena, nebo nahražována jinými látkami. Toť asi v základních rysech vývoj nástrojů, do jejichž příbuzenstva hlásí se také naše české dudy.

* * *

Nejdříve nutno se zastaviti u názvu dudy. Slovo dudy (dudka) jest rozšířeno dnes mezi lidem u všech Slovanů, ale v nejstarší době vůbec nikdež není doloženo.[8]) Také neznačilo vždy i v pozdějších dobách stejný nástroj hudební. Nazývala se tak někdy píštalka dřevěná, jindy pastýřská trouba, udělaná z březového nebo vrbového lýčí, teprve později nástroj s měchem, shodný s nynějšími dudami.[9])

Miklosič poukazuje na shodu názvu duda, dudy ve všech řečech slovanských, ale odvozuje původ slova od tureckého názvu hudebního nástroje tohoto, duduk.[10]) Čeští vykladatelé snažili se dokazovati, že slovo dudy souvisí s domácím časoslovem du-, duji, douti, duch, nadouvati. Po Jungmannovi a jiných opakuje a dokazuje to Matzenauer. Z turečtiny že přešlo slovo duduk v původní podobě jen do řeči srbské, kde dudám říkají duduk. Jinak prý jest možný výklad, že turecké slovo a

název maďarský duda přešly naopak, z kořene slovanského.[11]) Na základě nejnovějších bádání jest přesvědčen Berneker, že turecké slovo (užívané ve spisovné řeči osmanské i v nářečí džagatajském), duduk přešlo přímo do sousedství, do řeči srbské a bulharské v původní podobě (duduk), kdežto v polštině, češtině, slovinštině atd. pozměnilo se v úpravu duda (jednotné číslo) a obyčejně dudy (množné číslo). Dokazuje dále Berneker, profesor pražské německé university, že německé slovo dudeln, dudelsack atd. přešlo do němčiny z názvosloví západoslovanského.[12])

BRONZOVÁ FIGURKA DUDÁKA ŠAŠKA V NEUBERKOVĚ SBÍRCE V PRAZE, XV. STOL. (Porouch//áno).

STAROČESKÝ KEJDAŘ (DUDÁK). Drobnomalba v kancionálu z r. 1480. Kreslil Rud. Kutina.

Tím není řečeno, že dudy, starodávný, oblíbený a všude rozšířený nástroj pastýřský (i když ne pod tímto jménem původu tureckého duduk) byly neznámy před stykem jmenovaných národů s tureckým názvoslovím. Pro Čechy nejstarší záznam slova dudy doložen jest až ve století XV., v Mammotrektu, kdež v pásmu řeči líčí se »trub a dudů znění.«[13])

Nástroj píšťalový s měchem však staří Čechové znali již dříve, a sice pode jménem »kozice«. Přibírají-li nejstarší naše sbírky slov ze století XIV., slovníky Bohemář, Velešínův, vokabulář, hudební nástroj kozice mezi tehdejší známé názvy hudebnické, předpokládáme, že název ten teprve ve století XIV. nepronikl tak rychle do pokladu jazyka staročeského, aby najednou od různých zapisovatelů byl sebrán z podání lidového. Tím dospějeme dohadu, že nástroj kozice (pozdější dudy) v pro-

sté, rozumí se, úpravě, zcela bezpečně byl znám u nás ve století XIV. a že shoda slovníkářských záznamů vede ku přesvědčení, že nebyl neznám již dříve, ve století XIII. [14])

KEJDAŘ (DUDÁK) STAROČESKÝ NA ZAČÁTKU STOLETÍ XVI. V rukopise XVII. A. 2. v universitní knihovně v Praze.

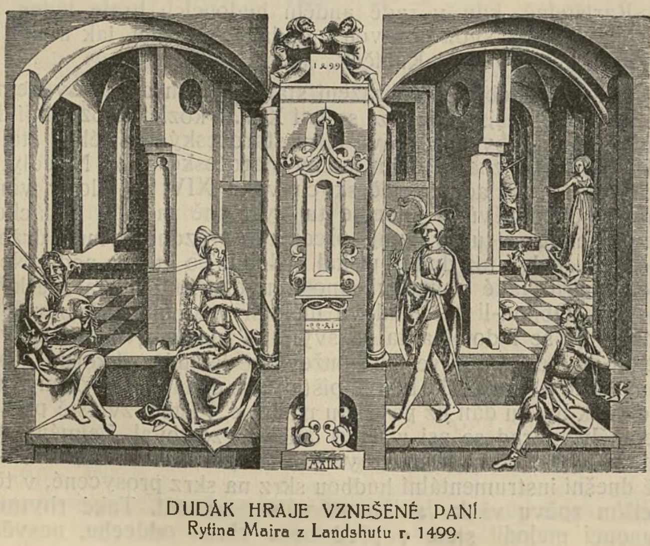
Stal se tenkráte také pokus u nás, pojmenovati hudební nástroj s měchem na způsob dud slovem, z latiny upraveným. Nástroj tento byl v západní Evropě hlavně mezi lidem, oblíben. Latinské památky středověké nazývají tento dudácký nástroj chorus, chorum. Z našich českých latinských kronikářů zmiňuje se o tomto nástroji chorus Kronika Zbraslavská. Překladatel latinské kroniky prof. Dr. Jan V. Novák přeložil latinské slovo to chorus po česku kór, jež jest v staročeštině doloženo jako překlad latinského chorum, chorus. Zbraslavská Kronika líčí korunovaci Václava II. z roku 1297: »Není ulice, jež by nebyla plna tance. Tento Čechův, ale i druhý Němců dle zvyku radoval se lid ten, rukama hojně tleskaje, neboť zde Musy užívaly vlastního svého umění, bubny, cithary, kóry, trubka i zvučné harfy, rota, píšťala, lyra se ozývá s podivuhodnou sladkostí.« Při roce 1311 líčí táž Kronika korunovaci Jana Lucemburského a Elišky, jež ». . . . až ke kostelu sv. Jakuba zástup rozveselený, zvučící troubami, loutnami a cinky, bubny a kóry a všeho druhu hudbou uváděl.« [15])

Ve své studii o hudebních nástrojích staročeských v Dějinách tance dokazoval jsem, že souvěký svědek korunovací obou, letopisec staročeský, zařaďuje název chorum, chorus (staročesky kór) do počtu tehdejších názvů hudebních, ve věcné souvislosti. Proti mému výkladu namítal Gebauer ve Slovníku staročeském, že neprávem vykládám slovo latinské chorus za nástroj dudácký, že v žalmech staročeských značí kór (chorus) kolový tanec. [16]) Proti tomu trvám na svém výkladu, maje bezpečné a výslovné svědectví staročeské, Petra Comestora Historia scholastica z XV. století, kdež počeštěn název, z latiny (chorus) upravený kór po česku uvedeným již a doloženým názvem dud staročeských kozice. Doslova: »Toho časa nalezechú v řekách piščbu (pištbu, píšťalový hudební nástroj), latině dějí jiej chorus, tak praví Strabus, že jest z kóže (kůže) učiněna a má dvě róře (dvě rourky, trubice), jednú dmú (nadýmají kůži, měch kožený) a druhú hlas vzní; česky slove kozice.« Jinde táž památka staročeská líčí průvod s bubenci a kozicemi, tedy s týmž nástrojem dudáckým. [17]) S tímto staročeským popisem shodují se vyobrazení nástroje chorus. Píšťaly dvě nejsou zahnuté. Jednou píská pištec, drže jí levicí ve vodorovné poloze při rtech, a na jejím konci nadýmá takto měch, koženou kouli, ze kteréž vyčnívá jakoby prodloužená píšťala uvedená, píšťala

s dirkami, rovněž ve vodorovné poloze. Prsty pravice na ní vyluzuje tony. Konec této hrací píšťaly ozdoben kozlí hlavou (místo dnešního zakončení trubkou, rohem). Patrně proto chorus v uvedeném dokladu staročeském podle této kozlí, kozí podoby a podle koziny (kůzlečí kůže) nadýmané nazýval se vhodně a případně kozice.

Tímto dokladem nade vši pochybnost zjištěna totožnost staročeského názvu kór (z latinského chorus) se staročeským slovem domácím kozice. Jiný důkaz jest doložen v názvu dudáckého nástroje po staročesku »kořec« (zdrobnělé slovo z kór). Značilo dudácký nástroj, hudební nástroj lidový, proti panské loutně. Píše r. 1509 Albrecht Rendl z Oušavy Petrovi z Rožmberka v pásmu výkladu: [18]) »A budete se mieti čemu nasmáti, z čeho sobě vzácnost činí; komuž loutnu roztepú (komu rozbijí loutnu), již chce na kořec směšný býti« (t. j. již chce na prostý, nevzácný nástroj kór, kořec, dudy hráti a tím býti směšný).

Cizí název dud kór, kořec nezdomácněl. Ve století XV. zaniká a místo něho trvá název domácí, kozice, doložený často ve století XV. Kdo hrál na kozici, nynější dudák, nazýval se ve století XV. pištěk (pištec). Na př. Mart. Kořeček v rukopisném Novém zákonu r. 1425 (Luk. 7, 32) píše: »Pískali jsme vám na kozici.« V staročeských Životech svatých otců zjevil se anděl sv. Pafnuciovi, který chtěl věděti, komu bude přirovnán v nebi, a řekl: »Přirovnán's k jednomu pištku (pištci), ježtoť na kozici pištie v uone ulici, pokrmu sobě dobývaje.« A dále: »Tehda pištěk to uslyšev, kozici, jižto v rukou držieše, povrh na zemi.« [19]) (Viz vyobrazení na str. 14.)

DUDÁK HRAJE VZNEŠENÉ PANÍ.
Rytina Maira z Landshutu r. 1499.

Přes to, že ve století XV. i XVI., jak uvidíme dále z dokladu u Paprockého, rozlišovali hudbu panskou, loutnu, harfu, od lidových, selských dud, bavila také hra dudácká pány a časem rádi si ji poslechli. Není to nikdo jiný, nežli sám Otec vlasti, Karel IV., který na Hradě Pražském ve své sbírce nástrojů hudebních měl uloženy také dudy. Snad vzbudí úsměv nedůvěřivý toto mé nezvyklé a neslýchané tvrzení, představiti si velebnou a vznešenou postavu Karla IV. při hře na nástroj dudácký, ale čerpám z popisu Karlova dvora, jak jej sestavil ve starofrancouzské básni Guillaume de Machaut, bývalý důvěrník krále Jana Lucemburského, v popisu pražského pobytu vášnivého krále Cyperského Petra I., známého, ne-li odjinud z historie, z Vrchlického veselohry Noc na Karlštejně. Machaut zahajuje popis slovy: »Kromě jiného, byly tu (na Hradě Pražském, na dvoře Karla IV.) všecky hudební nástroje, a aby mi nikdo neřekl »Lžeš«, povím vám všecka jich vlastní jména a příjmení jejich, aspoň těch, jež znám, mohu-li to učiniti bez honosení.« Vyčítá dlouhou řadu hudebních nástrojů. I když Machaut zveličoval pochlebivě sbírku hudební na dvoře Karla IV. a přidával ze své obraznosti i z bohaté své zkušenosti nástroje, kterých snad tam nebylo, překvapuje, že uvádí název dud (chevrettes). Vyložil jsem, že ve XIV. století Čechové znali dudácký nástroj pode jménem kozice, a tedy se nevymyká z pravděpodobného dohadu, že Karel IV. vedle jiných nástrojů na Hradě Pražském choval nástroj, příbuzný s dudami staročeskými, podle výslovného, jasného a nesporného svědectví vrstevníka Karlova, Machauta. [20]) S tvrzením Machauta, vynikajícího hudebního skladatele francouzského, shoduje se nástěnná malba na Karlštejně, kde v řadě andělů hudoucích hraje jeden na nástroj, shodný svou úpravou s dudami, s kozicí, jak uvádí již Rulík v knize Veselý Kubíček.

I kdyby nebylo vyobrazení staročeských dud a svědectví ve slovnících nejstarších, ze století XIV. o kozici, prozrazují dudácký původ zbytky nápěvů písní staročeských z téhož století XIV. Výborný znalec dějin hudby staročeské, prof. Nejedlý, [21]) dokazuje z dokladů staročeských věku XIV. píšťalový vznik zapsaných nápěvů a jmenuje tu výslovně melodii dudáckou. Sama sebou se tu vybavuje představa prázdné kvinty, držené měchem dud, k níž dudák pískal melodii. To možno podle Nejedlého opříti také o jiné vlastnosti uvozovaných staročeských melodií. Objeví-li se v lidové melodii vokálního původu Dur, dostavuje se i dominanta se svým významem; neboť zpěvák nemá důvodu držeti se tak houževnatě jednoho akkordu. Jinak tomu bylo u staročeské lidové píšťaly, na dudách. Přirozený durtrojzvuk byl tu dán již povahou nástroje. Pištec, zvláště prostý, neumělý, nerad se asi z něho daleko vzdaloval. Zejména pak melodický chod c', g, e, c, bychom si vysvětlili ve vokální hudbě dnešní instrumentální hudbou skrz na skrz prosycené, v tehdejším zpěvu však vzniknouti vůbec nemohl. Také rhytmus, ženoucí melodii stále v před beze všeho oddechu, nesvědčí

melodii vokální; za to připomíná do dnes známé melodie dudácké píšťaly. Koho tento hudební důkaz dále zajímá, dočte se zajímavých vývodů v celkové souvislosti u prof. Nejedlého, jehož jistě bezpečného svědectví s plnou důvěrou jsme se tu dovolávali jako shodného důkazu o dudách staročeských ve století XIV. a XV. s důkazy a doklady, jež ze slovesných i uměleckých památek tuto uvádíme.

DUDÁK PŘI KRATOCHVÍLI PANSKÉ.
Rytina Maira z Landshutu r. 1499.

Vedle původního, domácího názvu dud, kozice, objevuje se se ve druhé polovici věku XVI. název kejdy, kajdy. Slovo to není české a přišlo z řeči maďarské.

Původně jest to název dudáckého nástroje arabský. Berneker[22]) soudí, že se dostal do arabštiny asi prostřednictvím španělštiny z iberského gaita. Z arabštiny přešlo slovo turecké (spisovný jazyk osmanský gajda) do řečí jihoslovanských. Do slovenčiny, do češtiny přešlo slovo vlivem sousední řeči maďarské ve formě gajdy, kajdy, kejdy. A tak počínajíc druhou polovinou století XVI. v památkách staročeských i ve slovnících staročeských užívá se střídavě nebo vedle sebe, na označenou totožnosti, názvu: kejdy, dudy, kejdař, kejdýř, gejdoš, gajdoš, kajdoš, kejdošík, dudka, dudař, dudanar, dudek, dudok, dudrák, dudroš, kejduji, gajduji, dudám, kejdařský, gajdošský, dudavý, dudácký.

Ve století XVI. až do století XVIII. vyskytují se u nás oba názvy stejného významu vedle sebe, zejména ve slovnících tehdejších. Uvádí na př. Veleslavín ve slovnících: »Kejdy, dudy, Sackpeiff; kejdař, dudař, Sackpeiffer.«[23]) Komenský ve své knize Janua linguarum uvádí podobně oba názvy »kejdy, dudy«

vedle sebe. Nelíbil se však Komenskému jejich zvuk. Podobně ve století XVIII. zná kejdy i dudy křižovník Rohn.[24]) Výklad některých novějších slovnikářů, že dudy značily nástroj o jedné píšťale a kejdy o dvou píšťalách, naprosto neshoduje se s pravdou. Od konce století XVIII. ustaluje se v Čechách název dudy (dudák, dudati) a na Moravě i na Slovensku vlivem přímého sousedství s názvem maďarským, jak bylo vyloženo, zdomácněl název gajdy, gajdoš, gajdovati.

Ve století XVI. čítáme častější zmínky o kejdách, gajdech, dudách, jakožto o nástroji hudebním při zábavách v městech a zvláště při tancích a veselostech prostého lidu, po venkově. Z četných svědectví poslechněme, co soudí o gajdošovi a jeho hře na dudy Vavřinec Leander Rvačovský z Rvačova r. 1577. Tak živě, patrně ze zkušenosti líčí hru na dudy, že takořka před sebou vidíme a slyšíme staročeského dudáka: »Nechť teď stojí některý hejduk, kterej na gajdy píská a my ho šetřme, jak se k tomu snažně má, jak vším tělem, hlavú, ušima, očima, rameny i rukami s tím zachází; když se strojí pískati, tehdáž nic neposlouchá, co jiní mluví neb s čím se obírají, nezevluje sem i tam, nejí ani nepije, než o to samo bez přestání přemyšluje, by pěkně pískal, v tom se delektuje, to jeho kratochvíl a rozkoš sama jediná.«[25])

R. 1588 podívejme se do hospůdky při Horské bráně v Praze (bývala při nynější Hybernské ulici asi tam, kde jest rejdiště dětské sadu Jar. Vrchlického), hospůdky zlopověstné, náležité Janu Římskému, komorníku při Deskách zemských.[26]) Slove tu »pod pavláčkou«. Zde pacholci přespolní rádi stavují se a utrácejí; začasté tu bývají znamenité povyky, hudby, pískání na dudky nebo gejdy; i ve dne tu bývá ženské pohlaví všelijaké a šenkýř se chlubí, že »sem právo nesmí«. Jednoho dne vzkázal šenkýř Blažkovi pískači, jináč krosnaři, aby »s dudkami a housličkami« přišel, připovídaje, aby se žádného nebál, že mu od žádného nic bráno nebude. Šel tedy tam, spatřil, ani tam veselí, jedni hrají, jiní tancují. V tom písař rychtářův přišel v patách za pískačem. »Já ani na dudky nezapískal,« vypravuje krosnař, »i vzeli mi dudky i húsličky«. Ovšem, svázal pan písař také děvčata na řemen, a hospůdka podle zdí městských u brány Horské na čas byla prázdna a smutna. Představme si, jak za ticha nočního, asi i jindy a častěji, vodívali z hospůdek podezřelých ubohého kejdaře a pacholci rychtářští, jak vedle jiných zabavených svršků nesou a vlekou také nevinné housličky a zamlklé dudy.[27])

Jak byly kejdy, dudy oblíbeny mezi lidem českým ve století XVI., nasvědčují zmínky zejména v divadelních hrách staročeských. Starý sedlák Antošt na př. naříká, jak ho trápí hlad: »To rád, Linharte, udělám, posnídám a poobědvám s tebou, nebť bych jedl jistě; vyschlať mi již držtka čistě, žaludek muoj zběh' se všudy rovně co děravé dudy.« Valenta prosí sličnou selskou dcerku Johanku, aby s ním taneček poskočila. Johanka svoluje:

»I od toho nechci býti, ba chci s tebou poskočiti. Máš-li dudku neb pišťáka? Jestli muzika nějaká?« [28])

K dokladu již uvedenému o rozdílu selských dud a panské loutny druží se lichotivé veršování Bart. Paprockého, znamenitému umělci na loutnu za doby Rudolfa II. v Praze, Janu Vencálkovi. [29]) Pochlebuje mu Paprocký, zřejmě rozeznávaje lidové dudy a panský nástroj tehdáž modní: »By loutna mluvit uměla, tak by nahlas pověděla: Všichni jiní v dudy hrajte, mne Vencalkovi nechejte.« [30])

Jak čert hrál na dudy v Milevsku, poznamenal ve svém denníku kardinál arcibiskup pražský Arnošt hrabě Harrach.

DUDÁCI DUDAJÍ ŽENÁM, ZBĚSILE TANČÍCÍM TANEC SV. VÍTA V EPTERNACHU STOLETÍ XVI.

Rytina P. Breughela. Kreslila Berta Havlíčková.

Jel z Budějovic přes Milevsko dne 8. dubna 1646. U kláštera v Milevsku viděl podivný dub. Na něm prý jednou za bílého dne seděl čert a hrál na dudy. Kolem dokola tancovali čerti a čertice, čarodějnice. Od té doby na tom místě, kde se dotýkala půdy noha tanečníků pekelných, tráva neroste a mimo to vedle těchto prokletých stop tráva se nezazelená, jen stále černá. [31])

* * *

Čte a poslouchá se to jako neuvěřitelná pohádka z věků zašlých, které se již nikdy nevrátí a nebudou, že r. 1769 dne 25. července, v předvečer svátku Aninek, hrálo 35 dudáků pod řízením vysloužilého vojáka, dudáka Josefa Hubra, zvaného po Praze i v okolí »Veselý Kubíček«, večer na Staroměstském náměstí, zvláštní slavnostní koncert dudácký, jeden po druhém a zase všichni pospolu na jednu notu. Ovšem nebyli to dudáci z Prahy. Svědkové vypravují, že byli povoláni z vůle jistého vojenského pána z venku do Prahy na tento den.

Podrobně vzpomíná na tuto hudbu dudáckou v Praze roku 1769 ctihodný setník Jan Jeník, rytíř z Bratřic, ve svých pamětech,[33]) souhlasně se záznamem Jana Rulíka.[34]) Vyslechneme vzpomínku Jeníkovu doslova i s jeho zvláštnostmi tehdejšího kostrbatého ještě slohu českého: »Pan hrabě Harrach, c. k. hejtman od regimentu knížete Ullricha Kinského, kterýžto regiment tehdáž několik let v garnizonu zde ležel, v provozování svých žertovných kusův nešetřil žádného, ani osob nejvyššího stavu. Ku příkladu: Když se paní manželky jenerala Ullricha neb Voldřicha knížete Kinský, proprietera (majitele) téhož regimentu, při kterémžto Harrach jakožto hejtman sloužil, té kněžny svátek křticího jména přibližoval, vyslal jest Harrach 10 vojáků od své compagnie na mnoho mil okolo Prahy, až do Prachynského kraje, aby mu všemožně veliký počet dudáků s dudama po vesnicích vyhledali a sem do Prahy přivedli, s tou připovídkou, že těm dudákům jejich cesta a jen jedenkrát jejich zadudání bude dobře zaplaceno. Též i také jejich vychování (pohostění), jak na cestě, tak i v Praze bude se štědře udělovati. Vrátivše se ti vojáci, jeden po druhým do Prahy, přivedli sebou 35 dudáků, pro který Harrach již u Fabianů na Koňském trhu velikou setnici najmul a spolu jejich vyživení u hospodskýho objednal. Maje teď Harrach dosti veliký počet dudákův, vypůjčil sobě z mnohých domův města 35 luceren takové velikosti, aby se mohlo v každý té lucerně na nejmíň dvě svíčky rozsvítiti. To vše maje pohotově, očekával teď tu noc před svátkem té kněžny Kinský; neboť tuto noc okolo 11. hodin byloť jest předsevzato, tej kněžně na Rynku Staroměstským před jejím palácem s tolika dudami, tak hřmotnou hudbu neb tak nazvanou kassací prováděti. Tuto noc tedy před 11. hodinou přivedl jest ku konci Železný ulice jeden kaprál ty všechny dudáky. Kdežto již taky ty lucerny na zemi v pořádku přihotovené stály. A jak se teď jedna (lucerna) po druhej rozsvítila, přivázala se pevně na hlavu každého dudáka. Což ovšemť nemalé světlo vydávala . . . Přiveda pan kapelmistr svůj hudební lid až před samý dům kněžny Kinský, zastavil se. A teď se ta tak nazvaná kassací s takovým hřmotem vyváděla, že se to na vše strany ulic daleko široko rozlíhalo.« K tomu Rulík dodává, že tento hudební sbor 35 dudáků po kassací na počest jmenin kněžny Anny Kinské, nočního času procházel za vedení setníka Harracha po ulicích pražských, dudaje na jeden a týž způsob, stejnou notou, až se každý z pozdních chodců Pražanů i každý, probuzený nezvyklým dostaveníčkem hudby, již tenkráte v Praze vzácné, podivil nad tím spolu libým a lahodným, mistrným zněním českých dudáků.

Bavili se hrou na dudy i nedaleko Prahy ještě ve druhé polovici věku XVIII. Dnes sotva věříme zraku, že i v Milčicích, nedaleko Českého Brodu, neoslavili tenkráte posvícenských radovánek bez dudáka. Svědek spolehlivý, vlastenecký rychtář František Vavák[35]) popisuje ve svých pamětech, jak po obědích prý »všelijaké muziky na instrumenty všeliký, housle, kolo-

vrátky, dudy, po celé vsi téměř všudy tak se zvučně proslýchaly, až hned uši zaléhaly. Někde mnozí se sebrali a všichni najednou hráli, že ta jejich konkordancí divnou měla resonancí. Dva byli třebas s dudama, zas na housle s valthornama, opět s cimbálem, píšťalou, havíř s kobzou neb s citharou. Přišel-li pak kolovrátek, ten v tom ve všem uďál zmatek, myslil, že není přes něho, zvýšil schválně hlasu svého, ještě na truc točil druhdy, že přeňal všech jiných hudby.« Podobně popisuje dudáckou hru o posvícení na začátku století XVIII. písnička, zapsaná v rukopise klášterní bibliotheky ve Lnářích u Blatné, která vábí

ČERT DUDÁ PŘI SLETU ČARODĚJNIC S PŘÍŠERAMI PEKELNÝMI.
Rytina v knize biskupa Olafa Magnussona, vydané v Římě roku 1550.
Kreslila Berta Havlíčková.

k veselostem, k tanci: »Hrejte, muzikáři, pískej i dudaři, vy chaso, k tomu tancujte, šidit se nedejte na tom posvícení, slavte posvícení.« [36]) Roku 1715 žertuje v latinskočeské skladbě, známé Allegorii Staročeské země Jan Florian Hammerschmid posměškem, jak uměl selský švihák kroužiti obdloužnou hůlkou sekyrkou a »suas nadymare per orgia dudas«.

Zajímavou zmínku o moravskoslovenském tanci hajduku při dudách zapsal J. G. Gallaš r. 1826 v rukopise Rajhradského kláštera Marcolphus redivivus, kde Markolt, chytrý rozumbrada selský, se přiznává: »Naši sousedi pravějí, že bych byl výtečný gejdáš, a dobře se za dudáka hodil, jenž nedvědům do hajduku dudá.«

Pastýřské koledy československé věku XVII. a XVIII. s pravidelností vypravují o něžných výjevech, jak pastouškové Ježíškovi v jesličkách vedle jiných hudebních nástrojů vyhrávají pro obveselení na dudy, gajdy, pochvalujíce, jak líbezně zní venkovská hudba dudácká. H. Gallaš hájí proto ve věcné souvislosti hudby pastýřské, selské proti panské a městské hlučné muzice: »Třeba naše hudba veská tak mistrně nehlučí, jak jejich muzika městská, nám v uších liběj' zvučí dudy, cimbál, šalamaje . . .« [37]) Kdykoli básníci naši na sklonku XVIII. a na začátku XIX. století podávají obrázek hudby pastýřské, selské,

venkovské, vždy uvozují dudy, kejdy. Na př. roku 1775: »Tento sobě zpívá, jinčí sobě kejdy nadejmá; v píšťalu ten dejchá, a onenno na šalmaji vejská. Trouby znějí rohový a hučí nadmejchané dudky, housle zvučí tanečný, břinčí kolovrátky, moldánky.« [38])

* * *

Dlužno ještě rozřešiti otázku, často a znovu ohřívanou, také již básnickým rouchem oděnou, zdali dudák provázel k boji husitské vojsko. Z čista jasna vyrojila se tato domněnka, založená na pozdním a nespolehlivém svědectví. Když totiž vjížděl Bedřich Falcký roku 1619 do Prahy, [39]) bylo jemu na počest vypraveno několik rot v starém způsobu a ve zbraních husitských. Současná rytina, představující průvod tento, ukazuje před první rotou jdoucího bubeníka, pištce a dudáka. Před druhou a třetí rotou kráčí opět pištec vedle dudáka. [40]) Docela právem ramítá prof. Nejedlý, že je to jistě omyl při tehdejším slavnostním průvodu pochopitelný. Nemůžeme si mysleti, že by husitské vojsko mělo svoje dudáky. Táboři by byli nesnesli takových hudebníků ve svém šiku, tím méně by je byli stavěli do první řady. Vždyť v čele husitského vojska kráčel kněz se svátostí oltářní v rohatině; za knězem přece podle přísných zásad husitských nesměl by provozovati dudák svou kratochvíli. [41]) Tedy báchorka, že staročeské vojsko provázel dudák, odpadá.

Zmínka o vojenských dudácích zasluhuje však pro nás přece jen pozornosti. Nedávno kmitly se obrázkovými časopisy českými fotografie dudáků skotských, kteří statně nadouvají měch, aby podle jejich starodávné, domácí hudby vojáci vyšlapovali si při pochodech místo vojenských kapel moderních. Můžeme se my Čechové pochlubiti také, že »národ muzikantů« dodává nejen dnes chrabrým plukům oblíbené a proslulé, dovedné hudebníky, nýbrž že dodával ještě ve století XVIII. a na začátku století XIX. vojákům rakouským také — dudáky české. Prosluli zejména dudáci vojáci Jan Voldán a Vojtěch Čert ze Strakonicka a z Písecka u pluku pěšího píseckého č. 11, tenkráte zvaného »de Vaux«, později »Trapp«, pak »Wocher«. Dudák Čert, syn ovčáckého mistra, přinesl si jako rekrut dudy a hrával na ně druhům v setnině. Kapelník povšiml si jeho nadání hudebního a v krátké době zdokonalil se dudák tak, že hrával s kapelou vojenskou. [42])

Byla to pěkná podívaná na strakonického dudáka vedle vojáků hudebníků, oděných v tehdejší bílý stejnokroj, čáky na hlavách, po straně zbraň a mezi nimi stál v malebném kroji prácheňského kraje dudák. Důstojnický sbor si ho ošatil svým nákladem. Měl na sobě nízký klobouk se širokou střechou, s červenou pentlí a modrým peřím; zelený kabát se širokými rukávy, se širokou červenou lemovkou, sepjatý úzkým pasem, široký, až do poloprsou sahající bílý plátěný límec na krku, úplně nahém; krátké, pod koleny pentlemi stažené spodky, mezi kterými a červeně lemovanými polobotkami, bylo viděti lýtka, krytá modrými punčochami. Viz str. 31.

Sláva vojenského dudáka Vojtěcha Čerta daleko se rozšířila, když Její Veličenstvo, císařovna Karolina Augusta jela z Prahy do Vídně přes Strakonice, na poště obědvala 17. června 1820 a hudební kapela vojenská z Písku na počest jí venku hrála. Její Veličenstvo zpozorovala brzy, že zvláštní nástroj, dudy, vyniká z ostatních hlasů. Představili císařovně sličného, švarného jinocha ve vylíčeném již lidovém kroji, který mačkal pod paží levou kozlíka celého, měch, podle tehdejšího zvyku ještě upravený z celého kozlíka, z celé kůže i s vycpanou hlavou a růžky, s ušima, červenýma očima, s vypláznutým jazykem červeným, s ocáskem, s nohami čtyřmi, z nichž přední dvě měl dudák přehozeny volně přes levici, kterou hrál, druhé dvě zadní klátily se po boku. Hra se jí líbila, dudákovi darovala 20 du-

DUDÁK A PIŠTEC OD H. S. BEHAMA.
Rytina z roku 1537.

DUDÁK KOSTLIVEC V TANCI SMRTI,
vyd. v Praze roku 1563.

kátů a vyžádala si od plukovníka, aby malíř (Antonín Zellerin) dudáka vymaloval pro dvorní obrazárnu ve Vídni, kdež se posud tento obraz chová. Uveřejnil jsem jeho reprodukci v Českém Lidu V., 19. a XIX., 377. [43])

Podle příkladu pluku nynějšího č. 11, opatřily si i jiné pluky české plukovního dudáka, ale žádný se netěšil také oblibě jako strakonický dudák pluku píseckého. Z jara r. 1824, když císařský dvůr meškal po nějaký čas na Hradě Pražském, povolal tehdejší komandující generál v Čechách, hrabě Gyulay, celou hudební kapelu z Písku do Prahy, kdež dudák Čert vzbuzoval všude svým zjevem, krojem i hrou pozornost, zejména při hlučných koncertech tehdejších v Kanálské zahradě.

* * *

Pověst o podivných dudách obrovských, žertovnou rozprávku: To byly dudy!, z r. 1615 zapsal Jan Hýbl v Rozmanitostech 1819, 4. díl, str. 77. Staří Čechové čítali rádi rozprávku smyšlenou »K víře nepodobná novina o nějakém velikém obru.« 1587, která často byla vydána, od XVI. století počínajíc. Z původního vydání uveřejnil jsem ji v knize Markolt a Nevím v literatuře staročeské, vydané od České Akademie r. 1909. Tam líčí potutelný skladatel obra velikánských rozměrů se směšnou žživostí. Popisuje jeho tobolku obrovskou. Učitel Frant. Kašpárek těžil z tohoto žertovného líčení a přizpůsobil je popisu obrovských dud.

Zajímá nás několik drobnůstek z dějin dud v této čtveračivé rozprávce: zmínky o Švandovi a jiných dudácích, názvosloví dudácké a pak na konec upřímné nadšení pro muziku dudáckou. Rozumí se, že rok rukopisu prý zetlelého, 1615, je vybájený a nedoložený. Nikdo si posud nevšímal této jinak zajímavé zprávy o dudách ze sklonku věku XVIII. Proto jí tu věnujeme pozornost.

»Přišel mně do ruky starý a napolo zetlelý rukopis, psaný léta 1615, který o jedněch převýborných dudách vypravuje, jež se v Práchynském kraji v jedné vesnici blíž Strakonic vynacházely, kteroužto ves spisovatel nejmenuje. Víme, že Práchynský kraj nejvýbornější dudáky vždy plodil, mezi nimiž v tom umění nejzběhlejší byli Švanda, Matěj, Zelenka, Havelka a Veselý Kubíček a j. v. Nejvýbornější mezi nimi byl Veselý Kubíček, jenž všecky jiné v tom umění předčil, a také kde on hrál, plná hospoda chasy byla; nebo on větším dílem samé *ťukavé* hrával, při kterých se vesele skákalo.

Též se toho času rozličné dudy vynacházely, totiž *hrkavky*, *bzíkalky*, *kozel* a *veliké dudy*. Tento však rukopis povídá o velikých dudách, jež takto popisuje: *Trubka*, kterou se do *pytlíku* fouká, pozůstávala z velkého dřeva, byla tři sáhy dlouhá, a pytlík byl ušit ze 142 koží volských. *Píšťala* byla spojena ze dvou velikých, bukových, 6 sáhů dlouhých kmenů, na něž přišly železné pásy z 15 centů železa. Na té píšťale byl *ruh* (roh) z 14 centů plechu. *Huk* neb hlavní trouba, která pořád stejným hlasem hučí, byla této velikosti: byla spojena z pěti velikých javorů, osm sáhů dlouhých, na něž přišly pásy z 25 centů železa. Ruh neb huk byl z 30 centů plechu. Foukací trubka měla u sebe měch, kterým se do pytlíku foukalo, a to sice již 14 dní dříve, než začali hráti. Hráli ale také zas jedním nafouknutím 14 dní. To se samo od sebe rozumí, že musili býti při těchto výborných dudách také výborní dudáci.

Na tyto dudy když začali hrát, zbořili se ve vsi Hubenově, jednu míli od těch dud vzdálené, od toho zvuku dva komíny, a třetí zůstal na rozsypání. I bylo je na dvě míle slyšeti a každý mohl v té vzdálenosti při nich tancovati. To se samo od sebe rozumí, že je nemohli z místa na místo převážeti, nýbrž že byly na povýšeném místě, a nad nimi střecha udělána.

Že pak byly ty dudy blíž Strakonic, jmenovali je Strakonické dudy, a také snad následující stará píseň od těch dud pocházela: »Strakonické dudy, to jsou dudy! Když já je uslyším, tak se hned potěším, všechen všudy.« A také povídá spisovatel, že měly ty dudy líbezný hlas, tak že každý, kdo je slyšel, radostí plesal.

OVČÁK DUDÁ POD STROMEM.
Rytina Davida Kendla v díle Bock. Kräuterbuch, 1546.

Až potud vynacházejí se v Prachynském kraji výborní dudáci; ale nebožátka! v malé jsou vážnosti; nebo již nenajdeme ani ves, kde by ještě dudy v hospodě hučely. Teď jsou dudy počteny za tu nejsprostší muziku, a v každé vesnici slyšíme jen o panské hudbě. Ale nezoufejte si, ubozí dudáci, nebo již se ten čas blíží, že zase budete vzácni; že si zase sedlák, když panskou muziku zaplatit moct nebude, při vás jen poskočí, a rád bude, když při vás na láci obilí a na robotu zapomene. Mějte tedy dobrou naději!« — —

Seznámili jsme se s dějinami dud. Chceme nyní poznati jejich součásti a názvosloví příslušné v jednotlivých krajích československých. Popisy, jak je vybírám z rozmanitých zdrojů, budou se vzájemně doplňovati a někde snad i opakovati, ale pro úplnost jich raději neukracujeme, aby v této knížce, věnované dudácké hudbě a písni, byla sebrána látka všecka pro přirovnanou odchylek rázovitých v jednotlivých popisech, na př. názvy totožné: měch, temlov, tymlov, temno (?), jehně; piskor, píšťadlo, frkačka; přednice, gajdice; výtrubek, fukač.

Známý sběratel lidového podání českého, Václav Krolmus, [44]) popisuje strakonické dudy, jak na ně ještě r. 1806 hrávali o půlnoční na vánoce, takto: »Dudy, jinak kejdy, jsoutě prastarý nástroj hudební, známý a oblíbený, ač novějšími a dokonalejšími nástroji hudebními obmezený . . . Nástroj sestává: 1. z píšťalí, 2. z trubky kratší, 3. z trubky delší, 4. z koženého měchu (jemuž místy říkali jehně). Trubky s píšťalou jsou nejvíce z lípového dřeva. Píšťala jest soustrovaná, šesti dirkami opatřená, na kteréž dudák prsty přikládaje, zvuky tenké, zpěvu podobné vyluzuje. . . . Píšťala jest přidělána ke chlupaté kůži, nejvíce kozlové, s růžky, z kteréžto měch udělán jest; do něho dudař výtrubkem (fukačem) svými ústy vítr nažene, až se měch větrem nadme. K dolejšímu dílu do měchu jest trubka druhá, tlustší, ze dřeva a rohu hovězího zadělaná, kteráž souzvučný, tlustý hlas stejný, jako bas neb pedál, hučící u varhan, vydává, když dudař loktem levým pod paždí tlačením měchu naběhlého vítr do píšťaly hořejší a do dolejší trouby žene. tak píšťala kladením prstů na dirky rozličné zvuky vydává.« Zvuky tvoří se tam. kde ústí píšťaly do měchu. Jazýček z bezu, z vrby nebo nověji také z mosazi, vydává zvuk. když se chvěje vzduchem, jejž dudák žene z měchu do píšťal.

Nejsou však dudy starší i nově robené všecky stejné a docela souhlasné. Na př. ve vlasti dud, na Strakonicku, nazývaly se dudy s velikým měchem a malou píšťalou, známým jménem »moldánky« (slovensky mulitanky, podle jména z Multan, odkudž se dostaly přes Polsko do Čech). Vydávají zvuk velmi kvičivý a proto je lid na Strakonicku pojmenoval žertovně »bzikalky«. [45])

Znalce řeči staročeské a českých nářečí bude zajímati změna významu slova puklař. Staročeské letopisy Trojanské jmenují mezi řemeslníky v Troji v dlouhé řadě hotovitele pukel, pukléřů (štítů) — puklaře. V archivu král. hl. města Prahy jsou záznamy o puklařích (viz doklady v mých Dějinách kroje). Na Klatovsku, v okolí Nové Kdyně, na Domažlicku, na Rokycansku nazývá se kozel vlivem slova německého (Bock, Böckel) pukl. Hráti na dudy na Moravě i v Čechách opisuje se úslovím »nadouvati kozla«, »ždímati kozla«. Proto se říkává na Klatovsku a na Chodsku, že dudá dudák na pukla (bukla), puklo (buklo) a odtud vysvětlíme, proč v Jiráskových Psohlavcích nazývá se dudák — puklář! Staročeský puklař a chodský puklář!

Dudácké názvosloví na Moravě a na Slovensku jest zachovalejší, bohatější a rázovitější, než u nás v Čechách. Kollár, sběratel zpěvanek slovenských, uvádí tyto základní části dud: piskor, temlov (měch), huk, gajdice (kejdice). Hned seznáme, že zapisoval názvy věcně a správně. Malé dudy nazývají se na Slovensku a na Moravě dudky, někde také »šutky«, v starší době »šotky«. Název jest doložen teprve ve století XVIII. [46])

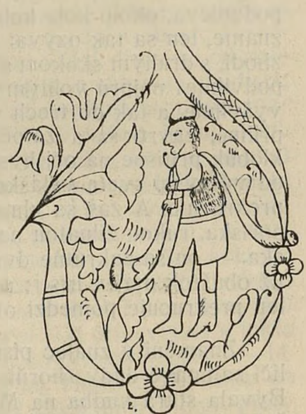
DUDÁCI PŘI LIDOVÉ SLAVNOSTI „NOSOVÉHO" TANCE.
Rytina M. Meldemenna z polovice XVI. století.

Rovněž ve století XVIII. ustaluje se na Slovensku žertovné názvisko za gajdy — »kozička« nebo »kozel«.

Gajdošovu hru na Slovensku líčí Božena Němcová při popisu svatby slovenské. [47]) »Po obědě vynesou stoly ven a zavolají gajdoše s gajdami. »Gajdujte, gajdičky, z té sivé kozičky!« volá chasa, vítajíc oblíbeného hudce. Slovák svoje tance nej-

SLOVENSKÝ GAJDOŠ V KRUHU HUDCŮ.
Náčrtek v Senickém kancionale roku 1692.

SLOVENSKÝ GAJDOŠ.
V Senickém kancionale roku 1692.

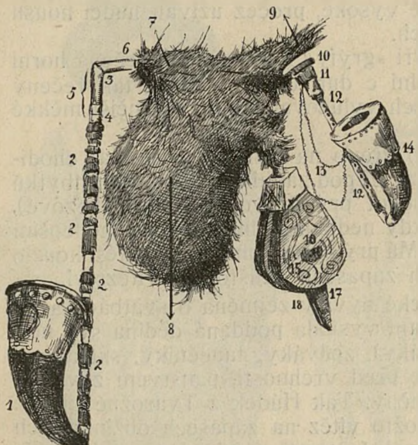
raději při gajdech tancuje, ty mu nejlépe do noty trefí. Když si byl družba od starejšího mlaďuchu k tanci vyprosil, vstoupne s ní do prostřed izby, volaje: »Ustupte, panny a mládenci, nech si já provedu pannu ve věnci.« Chasa ustoupí stranou a družba postaví se vedle mlaďuchy. Jak dudy zapískají, oprou si ruce o boky, klepnou podkovičkami a začnou se točiti, z prvu volněji, ale čím dál, tím rychleji, hbitěji, on okolo ní, ona okolo něho jako dvě vřetánka. Náhle proti sobě zastanou, on položí ruce na její, ona na jeho ramena a tak kolísají a zvrtají se z boku na bok, až on ji náhle uchopí okolo těla a vzhůru vyhodí, a zase si oprou ruce o boky, klepnou podkovičkami a jako zprvu točiti se začnou jeden okolo druhého, jako vřetena. Tak ustavičně se to opakuje s takovou čerstvostí, že oči přecházejí dívajícímu se na neobyčejný ten tanec. Dokud družba a po něm ženich s mlaďuchou tancují, nesmí nikdo jiný tancovat; teprv když potancuje mladoženstvo, může se točiti, kdo a s kým chce. Nevěsta jest ale ten večer ubohá; každý chce s ní tancovati a žádnému to nesmí odepříti.«

Důkladně i s podrobnostmi popisuje slovenskou hudbu dudáckou s »kozlem« a hybný tanec »odzeme« r. 1853 Andrej Sladkovič: [48]) »Mladí kozla naduchují a rad po rade piskor chytajú a od zeme sa do skoku dajú a šuhajsky hajduchujú. Hneď ích máš v klbku, hore rukami, hneď, jak strela, hor vyskočia, zas prepletajú bystro nohami, sem tam, oddychujúc, bočia; zase sa uhnú a valaškami zavrtia v prstoch troch nad hlavami, zahvizdnú na prste malom; a zas valaškou popod kolená prepletá chasa milošialená s radostným svojim zápalom. Netrpělivý gajdoš zanóti tú, štyry kozy piaty cap, gajdy druhému do hrsti sotí; ej, tyže, brat, už huk si lap! A hybaj! skočí do prostreď kola, radosť zajásá okom sokola, až zem pod ním podunieva, okolo kola kolesá láme, a piesne bystrým valachom známe, len sa tak ozýva, spieva . . . . S prvým skokom huňku zhodí, s druhým skokom si širačik prihne, s tretím opašťok nový podvihne: najprú volným skokom chodí; zrazu sa uhne, hor sa vyšvihne, a tak do trech vrhov skočí, po štvrtý raz sa k pažiti prihne, zavrtí sa a zatočí: na prstách nohy zase sa vystrie, klobúk pritisne na oči bystré a vol'no si poskacuje; a všelijako od výmyslu sveta valaškou medzi nohy prepletá a nad hlavou prekrucuje. A zas sa uhne, valašku vrhne, chmatne za koniec poriska, rukou žilnatou nad hlavu trhne, sekerka v povetrí blíska. — on sa zakrútne dvaraz okolo, a, sťaby ináč bolo nebolo, už obušťok drží v hrsti; a zase volno si poskacuje, a valašku si len prekrucuje pomedzi obratné prsty.«

Znamenitý znalec písní a hudby dudácké Frant. Bartoš [49]) líčí zajímavě dudy »horňácké« moravské, na pomezí uherském. Bývala stará hudba na Moravském Slovensku a Valašsku tak řečená »muzika dřevěná« proti nynější »dechové« neboli »fúkané«. Byly to dvoje housle a gajdy (dudy). První houslista slul »hudec«, druhý »kontráš«, gajdošovi (dudákovi) tu a tam říkali

též »dudanar«. Místo gajd (dud) v novější době zaujímá basa (cello).

Jak byly upraveny gajdy (dudy): Měly 1. trubku, huk (protože hučela) čili hluk zadní; 2. stavce (násadu dřevěnou u trubky); 3. klučku (klička, záhyb); 4. piskor hrubý (píšťadlo; z bezového dřeva čili chebzového dřeva, uvnitř zastrčené pod klučkou); 5. pútko (od piskoru hrubého k ohybu); 6. sýtko široké (brání návalu vzduchu z měchu čili tymlova, kozy, na

DUDY HORŇÁCKÉ NA MORAVĚ.
Podle Fr. Bartoše kreslil K. Michalíček

piskor, píšťalu); 7. hlava (konec měchu a sýtka širokého); 8. tymlov, temlov, koza (měch); 9. sýtko malé (konec měchu u předu); 10. hlava přední (ústí měchu ku přední trubce); 11. piskor malý (píšťadlo přední); 12. gajdica (část dřevěná od měchu ke trubce); 13. půtko přední (spojení trubky na gajdici); 14. huk přední; 15. míšek (dymák); 16. vzduchojem (pro načerpání vzduchu); 17., 18. páka (u míšku, dymáku) horní, dolní.

Část 1.—5. (tedy zadní huk až do klučky, kličky, ohybu) visí přes levé rameno po zádech dolů. Tymlova (č. 8, temlov, koza, měch) horní část leží na prsou; dolní část, naplněná vzduchem z dymáku (míšku hnacího), pod levou paží. Odtud žene se vzduch levým loktem na oba piskory (hrubý, dozadu; přední, malý na prsou). Tymlov zhotovuje se z kůže ročního kozla, nejraději bílého. Dymák opírá se o bok. Páka dolní (18) zastrčí se za řemen u pasu, a páka horní (17) připevněna u lokte pravé ruky, kterouž se nahání vzduch do tymlova. Část 9.—14. (od měchu, kozy, s gajdicí) visí v před. Horní čtyři dirky na gajdici kryjí prsty levé ruky, a dolní čtyři dirky kryjí prsty pravé ruky. Nejhornější dirka na spodě pro palec, jmenuje se podpalečnica. Ta má nejpronikavější tón: »Tak mu tá podpalečnica laloce,« říkají o takovém pronikavém tónu. Přední huk

(trubka, 14), býval dudákovi a hudbě kasou, do něhož vkládali tanečníci své krejcary, dávajíce si na gajdy zahráti.

Tóny na gajdici horňácké na Moravě spořádány jsou tímto pořádkem: b, c, d, e, f, g, a, h; zadní huk má jediný tón D. který po celou hru zní, může se však také zastaviti, zakroutí-li se zadní část (1.—6.), čímž se přeruší proud vzduchový do zadního piskoru, huku.

Podle této soustavy tónové, podle tónu d ladily se i housle, tak že struna a zněla jako ono d na gajdech, jen oktávou výše. Ladění bylo tedy náramně vysoké, pročež užívali hudci houslí co nejmenších a nejkratších.

Hudci znali jenom čtyři »grýfy« (toniny): tak řečená horní (asi naše d dur), prostřední c dur, dolní g dur a tak řečený uherský grýf (a dur). Z nich vyluzovali i nejpříbuznější měkké toniny.

Na chebzové (bezové) dřevo na piskory (píšťadla) chodívali hotovitelé gajd a gajdoši až pod zadní Javořinu, od příbytků lidských nejvzdálenější; neboť prý dřevo chebzové (bezové), vyrostlé na místě, kam nikdy nedonikne hlas kohoutí, nejlepším jest na piskory (píšťadla). Má prý potom silný tón a jakési kouzlo do sebe, jež při hudebních zápasech zajišťovalo vítězství.

Zápasy hudební dudácké bývaly zejména o svatbách a na obžinky. Na obžinky robotní vysílala poddaná dědina své nejlepší hudce, gajdoše (dudáky), zpěváky, tanečníky, skakouny, na Strážnický zámek, kde před vrchností, panstvem závodili. Vítězům dostávalo se odměny. Tak Húdek z Tvarožné Lhoty, znamenitý gajdoš, byl jakožto vítěz na zápasech obžinkových osvobozen roboty a dostával do smrti pensi od panství Strážnického.

Pozorujme s Janáčkem dále, jak gajdoš gajduje (hraje). V dudách (gajdách) jsou spojeny vlastně čtyři hudební nástroje,[50]) jejichž hlas povstává přerývaným proudem větru, který vychází z míšku. sdělaného z ovčího »temna«.[51])

Ve čtyřech násadách budí se hlas nárazným pérkem (jazýčkem). Pérko udělá se proříznutím (obyčejným nožíkem) bezové krátké větvičky, zbavené »kožky a duše« bezové. Na dolním konci stáhne se pevně nití. aby se dále, než třeba, nezalomilo. Takto upravené pérko, ozývající se určitým tónem, budící tóny v násadce, dávající barvu celému nástroji, nazývá se piskor (píšťadlo, u moderních nástrojů řekli bychom: jazýček v rámci). Každá ze čtyř násadek má na horním konci vypravený svůj piskor. Aby se vzbudil souhlasný tón v násadkách, jest třeba v prvé řadě piskory zladiti. To se děje přitěžováním pérka voskem. Tři z násadek jsou těsně svázány a nazývají se gajdicí (čili přednicí); hrčí z ní tři piskory, zladěné na c dvakrát čárkované. Čtvrtá z násadek, nejdelší, přehozena při hře přes záda, nazývá se huk, má piskor zladěný na c jednou čárkované. Dokud pravou mírou a silou nevnikne vítr shora piskory do násadek, zazní dudy všemožnými tóny. Brzo pod paží urovná se síla větru a v huku zazní basové C a v gajdici (čili přednici) g

jednou čárkované a g dvakrát čárkované. Nazývá se tato násadka paterkou. Druhé dvě násadky mají po jedné vyřezané dírce a nazývají se jedna palečnice a druhá jedinka. Budí se jimi známé, stále znějící, harmonicky plnící tóny c a g. Jak huk, tak i gajdica zakončuje, zatáčí se rohem (to jest nálevka u žesťových nástrojů).

Snadno již si možná domysliti, jak dalece gajdami (dudami) ustálila se píseň. Hukem, palečnicí a jedinkou sesílil se a k sobě

VOJTĚCH ČERT, DUDÁK PŘI VOJENSKÉ KAPELE PLUKU PÍSECKÉHO (NYNÍ Č. 11.) HRAJE V STRAKONICÍCH CÍSAŘOVNĚ AUGUSTĚ KAROLINĚ ROKU 1820.
Malba souvěká J. Zellerina.

příklonil všechny ostatní tóny zmocněný tón; podobně ladící jej kvinta, oktáva i terce našly ztrnulou podporu v gajdách. Jelikož k celým osnovám souzvukovým stále vyznívalo, hučelo hukem c, nabyly tyto osnovy významu tak zvaných výsledných spojů, jež v prodlevě na prvém stupni ovládly celou mysl tó-

ninou z pravidla C tvrdou. Příznačné gajdám nápěvky, to jest snadným způsobem vyhratelné, obvyklé zahrávky byly buď záměny (variace), nebo stupnicové tvary diatonické všech směrů. Byl nucen hráti gajdoš někdy »vrchom« (horem), někdy »spodem«, vyhybaje se zvětšené kvartě. Kolísal ovšem dudák často mezi zmocněným tónem gajd c a mezi pozměněným zmocněným tónem v písni, hes, a tím se octl často v souzvuku méně lahodném, ba někdy v zdánlivé i skutečné dissonanci. Zpěvák, který zpíval někdy nápěv, odchylný od souzvuku a ladění dud, konečně se podřídil ztrnulým tónům neúprosných gajd, ale ulevil svojí nevoli málo pochlebnou výčitkou, že má gajdoš v měchu, v dudách »málo much«, to jest nedostatek tónů. Tak společnou prací zpěváka a dudáka tříbily se, měnily lidové písně.

Jako na Moravě i v Čechách (a ještě více) buď docela již zanikla, nebo jen jen živoří dudácká muzika. Nejvíce byly oblíbeny dudy na Chodsku. Pěkně a názorně popisuje Božena Němcová z vlastního názoru domažlického dudáka. Přiznává se: »Dudáka popsat není možná, k tomu by patřil Hogartův štětec, a kdož ví, zdali by ho i ten vylíčil? On srostl s dudami v jedno tělo. Jaký tón z dud zavřískne, takový výraz dostane jeho tvář. Takt si dává nohou a hlavou, a kdyby trvala svatba nebo posvícení celý týden, co také bývá, dudákovo oko je vždy bystré, jeho noha vždy čerstvá. Zamilovaného srdce také není a nesmí být, sice by se padesátkráte za noc zbláznil. Není to snadná věc, sedět v kole tak kvetoucích tváří, hleděti na ty kulaté hlavy, jak se s jedné strany na druhou houpají, a dívat se do těch planoucích oček, jak se jim brzy jasně svítí, brzy temní, je-li píseň buď radostná neb žalostná. Ale dudákovi neučarují. Pozorovala jsem jednu mladou ženu, která se založenýma rukama s takovou nadšeností jednotvárný zpěv dudácký poslouchala, s jakou snad nikdo tu nejzdařilejší operu poslouchati nemůže. »Paní, vete,« pravila ke mně, když dudy dovřískly, »vete, že to je přece jen ta nejkrásnější muzika!« Takovou důminku vymlouvat byla by marná věc!

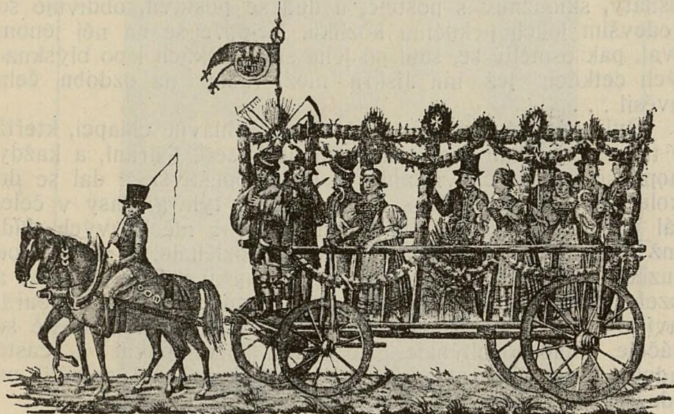
Chce-li kdo vidět pravou radost, ať se přijde podívat na selské posvícení neb na selskou svatbu. Kdyby byl sedlák břemenem stísněn, až by se pod ním k zemi skláněl, v tu chvíli vše odhodí, zapomene na všecky trampoty, a žije jen v radosti. Kdyby mu stála smrt za patami, on by se po ní neohlížel a v bujném kolečku třeba do náruče se jí zatočil . . . .

Některá svatba trvá celý týden, v neděli na to se propíjí věneček, a zase trvá tanec až třeba do středy. Ubohý dudák! —

»Ste nemocen, Petře?«, ptám se muže, který vyhlížel velmi daremně. »Ba, už čtrnácte dní mě to jaksi divně trápí; byl jsem před tím v jedné vesnici u muziky, uhorčen šel jsem domů a v noci mi bylo tak mdlo, že jsem musel vně; ale tam jsem upadl, aši hodinu bez sebe v zimě ležel, a to mě dorazilo. Od té doby mi nechutná, brzy mi líce hoří a pysky okorají horkostí, brzy zase zima se mnou třese. Kdybych se mohl zapotit, bylo

by lépe; včera jsem vstal, šel do hospody a chtěl si zatancovat, ale ono to nešlo. Snad to půjde dnes.«

»Vy ale kousek rozumu nemáte, lidé,« povídám na to, »kdybyste zůstal raději v loži a s lékařem se poradil, než vás to přemůže . . . .« »Já mu také povídala,« ozvala se žena . . . . »Nevěřte jí, paní,« zase na to Petr, »když jsem ráno povídal, kterak sem přijdu, že mi je zle, počala se kabonit a nemluvila. Co s ní mám dělat, když chci mít dobrou vůli?« — »I co pak je, však ty se z toho, Petře, vytancuješ, a bude dobře,« vskočila do řeči selka, »muzika je poloviční zdraví. Já na ty doktory pranic nevěřím, každý jen hádá, a neví žádný nic. Tanec, to je nejlepší lék . . .« Někdy bych jí byla přisvědčila, ale nyní jsem

STRAKONICKÝ DUDÁK S HOUDKEM NA OBŽINKOVÉM VOZE PŘI KORUNOVACI ROKU 1836 V PRAZE.

mlčela . . . »Honzo, nestydíš se, o masopustě spát,« budila Dorla sedláka, »vstávej a pojď tancovat, ještě není popelec . . .« »Jdi, jdi, blázne,« bručel sedlák, ale když si přemnul oči a viděl mě, vstal a začal se omlouvat. Myslila jsem, že mně dá jinak rozumný sedlák za pravdu, aby nechodil švagr k muzice, ale on přisvědčil druhým, a poslal Petra do hospody. Tak náruživě tancovat, a s takou vášní tanec milovat, jsem hned tak neviděla, jako zde. Mladí, staří, vdaný, nevdaný, všecko tancuje, a každý obětuje zamilovanému »kolečku« spánek, zdraví, ba často i život.

Za několik dní po tom, sešla jsem se s Petrovou švakrovou a hned se ptám, zdali není Petrovi hůř?« »To, to, už mu je zase dobře. Zprvu to nešlo do kolečka, ale potom se chutě do toho pustil, zpotil se, a bylo po nemoci.« H l e ď m e, ž e t y z á z r a č n é d u d y i n e m o c v y h á n í, jsem arci nevěděla . . . (Selská svatba a obrazy v okolí domažlickém.)

Mistr Alois Jirásek, autor Psohlavců, studoval také hudbu dudáckou na Chodsku a hodil se mu do osnovy děje, jak známo, veselý Řehůřek, dudák, jak mu Jiskra říkali. Do studie o dudácké muzice dlužno zařaditi pro budoucí paměť poutavý obrázek Jiráskův, vzor dudáka Jiskry v Kovařovicových Psohlavcích.

Sladký Kozina: »Ha, žes tak vesel, samý zpívání . . .« »Jak bych nebul, však tám ten vichr pěkně zpívá, haž se to rozlíhá. Boží dopuščení, to bula cesta! Měch se mi větrem nadúl, ha dudy samy hrály, ha já ve tmě poskakoval, když bulo tolik muziky; z mokrýho přílohu (úhor) na změt (měkkotu) přes kamení, z bláta do bláta, jen mlaskalo . . .« Řehůřek Jiskra, položiv dudy na lavici, sám vedle nich se posadil . . . Pavel košilatý, sklouznuv s postele, u dud se postavil, obdivuje se především jejich pěknému kozlíku. Nejprve se na něj jenom díval, pak osměliv se, sáhl po jeho srsti, očkách i po blýsknavých cetkách, jež mu Jiskra mezi růžky na ozdobu čela zavěsil . . .

Bylo opravdu po přástkách. Mužští, hlavně chlapci, kteříž se tu sešli, nechali přebírání ječmene k setí, i draní, a každý chopil se své dívčí, vřetánko a kužel opustivší, a dal se do »kolečka«. Jiskra Řehůřek maje čepici v týle a vlasy v čele, stál uprostřed světnice, nadýmal statečně měch svých dud, jenž »dělá duch«, a hrál, až se všecko rozléhalo. A nejen svou muzikou do tance zval a nutil, ale i svými pohyby pobízel a rozehříval. Nadouvaje tváře, smál se pitvorně, oči mhouřil, zavíral a zase ke stropu obracel. Sám na jednom místě se otáčeje, kolena ohýbaje, do taktu přešlapoval a často zadupal; pak sebou pojednou z boku na bok škubl, zaklátil, na jedné noze pohoupal, až znovu zadupal . . . .

Jiskra byl ještě mladý dudák, ale sláva jeho šla již za rodnou ves, do sousedstva, a staří, mluvíce o něm, říkali, že to bude strážský Kuželka, jemuž na celém Chodsku, ba v celém plzeňském kraji nikdo se na dudy nevyrovnal. Dost a divných věcí si o něm vypravovali, ač léta letoucí byl na pravdě Boží, jak v Praze při dvoře ukázal, co umí, tenkrát, když tam krále korunovali a kdy Chodováci měli ještě svá práva. Toť že také o strážském nebožtíku Kuželkovi vypravovali, že hodně nachmelen (a který pak dudák by to vydržel bez vlažení) jednou pozdě v noci zabloudil v lese mezi rochce (rokle) a že padl tam do »vlčího hrdla« (vlčí jámy), do kterého pak přibyl rozmilý host chlupatý a zubatý, jemuž až do ranního svitu hrál, až hajný, přiváben muzikou a pronikavým vytím, dudáka z té trampoty vysvobodil.

Strážský Kuželka byl otcem a mistrem všech dudáků z okolí. U něho se vyučil také starý Řehůřek, u toho jeho syn Jiskra, a ten už také měl několik učedníkův. Učil na housle i na dudy, ač neznal ani noty. Co mu kdo zazpíval, to zahrál na ten neb onen nástroj. Když v hospodě veselé tanečnice ho obstoupily, šátky proti němu mávajíce, a jedna z nich začala

jasným hlasem zpívati písničku z brusu novou, které dosud nikdo nezaslechl, ani notou ani slovem, a která se snad teprve včera nebo v tu chvíli jarého vzrušení zrodila: Jiskra Řehůřek mlčky poslouchal první »verš«, usmívaje se, hlavou pokyvuje a jenom střevícem zlehka do taktu přiklepuje; ale jak zpěvačka chystala se k druhému verši, již zahrál Jiskra melodii na housle,

DUDÁK-VOJÁK PÍSECKÉHO PLUKU Č. 11.
hraje v zákopech r. 1917 vojákům-krajanům
(malíř J. Čejka z Klatov).

společník jeho, šedivý tatík, za ním na bručivé dudy, a jonáci chopivše se děvčat, začali kolo.

Aby to také dokázali, aby cokoli zahráli, k tomu též vedl své žáky, a v tu chvíli Kubu Konopíkova, výrostka asi šestnáctiletého, plných, červených tváří, jeřabatého. Byl začátečníkem, jemuž Jiskra celé dudy ještě nesvěřil. Kuba pískal dosud jen na »předničku« (přední píšťalu dud) . . .

Dnes i na Chodsku umlká starodávná »selská« muzika (jak říkávají), trojice dudák, pískač (klárinetista) a houdek (houslista) a rozmáhá se všude muzika tak zvaná »panská« (smyčcové

nástroje s flétnou a klarinetem, nebo ještě oblíbenější plechová muzika s klarinety, ohromující svým pustým rámusem v malých světnicích venkovských hospod). [52]) Selské muzice říkávají také »malá« muzika na rozdíl od muziky pro bohaté, nazývané »plech-muzika«. [53])

Nejlepším znalcem české hudby dudácké jest prof. Dr. Zich. Rád vzpomínám, jak mě uvítal při večírku, pořádaném u příležitosti studijního výletu s mými posluchači universitními, v Domažlicích pravou chodskou muzikou dudáckou, jak dudákovi předzpěvoval, jak dokonale znal dudáckou hudbu i píseň tamější. Byl to večer nezapomenutelný pro mne i pro posluchače.

Dr. Zich uveřejnil v Českém Lidu i jinde výsledky důkladných a záslužných svých studií o dudácích jihočeských. Dr. Zich nalezl na Chodsku zajímavé odchylky od obvyklého způsobu hraní hudby dudácké. [54]) Jediná z písní tanečních »do kolečka«, které sebral a zapsal, hraje a zpívá v tonině B-dur, tak zvané dominantě základní toniny Es-dur, aneb, abychom se po muzikantsku vyjádřili, s »křížkem«, to jest v G-dur, považuje-li se základní tonina za prostou křížků i odrážek (tedy C-dur). V hudbě lidové pojem tonina C-dur nahrazen jest představou určitých hmatů na příslušném nástroji, hmatů to nejjednodušších. Jaká jest absolutní výška oněch tónů, na tom hudebníkům nezáleží. Hraje-li se pak v tonině, odpovídající uvedené písni, musí se jeden hmat, odpovídající zvýšení tónu as na a, pozměniti. To je pak, dle názvosloví hudby umělé (s níž mívají i lidoví muzikanti hudby dudácké styky) »hraní s křížkem«. Pokládá se to za jakousi vyspělost hudební. O jednom dudáku z Domažlic sděloval Drovi Zichovi klarinetista (mezi čtyřma očima), »že je sice dobrý, ale abych si všiml, jak mu to nejde hrát, s křížkem?« Aby klarinetům a dudám, do Es laděným, tedy o tercii výše znějícím (na př. c psané zní nástrojem v es), housle mohly se přidružiti, musí se ladění houslí též o malou tercii zvýšiti, což se stane převázáním strun na hmatníku (zkrácením strun). Housle jsou pak laděny b, f jednou čárkované, c dvakrát čárkované, g dvakrát čárkované, a hraje se na ně vlastně v třetí poloze.

Upozorňuji zároveň na důkladnou vědeckou úvahu Dra. O. Zicha o vzniku tanců českých a o hudební povaze jejich v poměru k dudám, pod názvem České lidové tance s proměnlivým taktem. [55])

V jiné důkladné studii Píseň a tanec do kolečka na Chodsku dokazuje Dr. Zich kromě jiného, [56]) že starší doprovody, užívané hlavně u tanečních písní »do kolečka«, již mizejících, možno nazvati polyfonními. Třeba, že většinou vedeny jsou v terciích neb v sextách, také v unisonu, přece každý ze tří selské muziky (dudy, housle, klarinet) hraje samostatně variaci a dosti častá jsou místa, polyfonicky opravdu pozoruhodná, jak o tom také poučuje Ludvík Kuba, stejně šťastný umělec malíř, jako výborný znalec hudby dudácké.

Výsledky Kubovy výpravy r. 1893 na Domažlicko za písní a hudbou, mimo jiné, dudáckou uveřejnil prof. Dr. Ot. Hostin-

ský v Českém Lidu III., 1894, str. 123 ad.: O naší světské písni lidové. Studoval Kuba uvedenou již »selskou« čili »malou« muziku, při níž známé nástroje tři (klarinet, housle a dudy) hudou variace na melodii, kterou rozjařený lid prozpěvuje. Hudou figuraci v rychlých notách provedenou. Celý výkon neškolených muzikantů, často neznajících not, honosí se okrouhlou plností harmonickou.[57]) Kubovi hrála tato domažlická selská muzika stále v E-dur. Jiné toniny nepřipustily dudy, jež mají stále jedno a totéž ladění.

Klarinet hraje nejvýše; úlohou jeho jest podávati melodii, kterou ovšem předvádí v bohaté variaci. Housle doprovázejí (neb aspoň takový úmysl chovají) v tercích nebo sextách melodii, občas plnými souzvuky některá místa, zvláště závěry a polozávěry vyrážejíce. Poněvadž však houdek, stejně jako klarinetista, provádí svoji úlohu v bohaté, na pohled svobodné variaci, vyskytují se kromě tercií a sext ty nejrozmanitější intervaly, někdy i dissonující.

TANEC PŘI DUDÁCH V MÁJI.
Rytinka česká z konce století XVII.

Dudy mají při selské muzice domažlické trojí úkol: 1. opakují melodii (o oktávu níže než klarinet); 2. častým přibíráním ramenářské dominanty h, způsobují hudbu plnější, a 3. stále znějícím velkým E (ze zadní píšťaly čili huku) obstarávají bas, čehož následkem celá skladba jest prodlevou na tonice.

Jaký jest poměr zpěvu k této trojici selské muziky a spolu poměr lidského hlasu? Lid (někdy mužští, jindy ženské, a opět jindy všichni dohromady) pějí slohu, stojíce proti hudcům. Chlapci při tom drží v rukou naplněné džbánky, sklenice; dívčí vlají šátečky. Houpají se sem tam vlnami dudáckého tempa. Když dopěli slohu, hudci to opakují a lid tančí. Aby se tančilo déle, přidá se nějaký »přídavek«, to jest dohrávka. Pak opět postaví se lid před hudce, pěje další slohu (nebo snad jinou píseň náležející k onomu nápěvu) a vše se opakuje podle vůle a přání tanečního sboru.

Jde o poměr lidského hlasu k nástrojům. Představme si, že má muž zpívati melodii s hudci. Shledáme, že to působí nesnáze. Buď musí zpívati příliš vysoko, nebo zase nízko. Tonina E-dur ukazuje se všady býti při všech písních naprosto nepříznivou.

Aspoň vůči mužským hlasům. Ženským hlasům zpívá se nápěv pohodlně. Mužští rozhodli se vždy zpívati raději vysoko než nízko. Jsou rozjařeni, chtějí před děvčaty projeviti sílu, mohutnost, ráznost; nízká poloha jim tedy nevyhovuje. Volí raději námahu, přepínají své síly. Má to následky, jeden šeredný, druhý zajímavý. Šeredný následek toho jest, že následkem nadlidského napětí nebývá to zpěv, co lid potom za zpěv pokládá, nýbrž násilný řev. A druhý následek, zajímavý: zpěvák, nemoha při některých písních vůbec vyšvihnouti hlas do náležité výše, poněvadž by se tu kladly požadavky vysokého tenoristy, uspokojuje se (z pravidla ovšem nevědomky, bezděčně) s doprovázejícím druhým hlasem čili sekundem. Proto při některých písních kolují druhé, provázející hlasy (sekund) samostatně docela jako prvé hlasy, neboť častým, trvalým a vždy stejným užíváním (když se do výše zpívati nemohlo prvním hlasem), vryly se jako nápěvy lidových písní dudáckých v tomto znění do sluchové paměti lidu. Zmýlil by se pak, kdo by tu zpěv pokládal za nápěv a hru na dudy snad za průvod. Naopak, zpěv je tu toliko průvodem a nápěv vyznívá z přednice, na kterou dudák hraje, jakožto křivka, kterou tvoří vrchní tóny této zvukové dudácké peřeje.

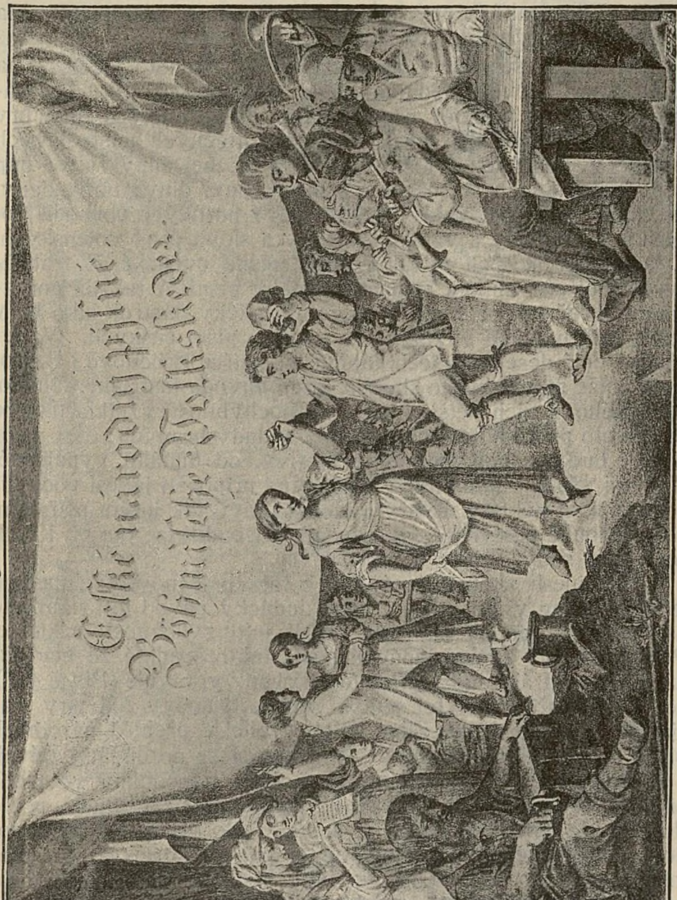
Honosilo se hudbou dudáckou také Blatsko jihočeské. Z Blat rozcházeli se dudáci po Bechyňsku, Táborsku. Do naší vsi, Kostelce nad Vltavou, u Vorlíka, docházeli tři dudáci pravidelně každý rok při pouti v září a o havelském posvícení. Pěkné památky dudácké chová museum v Soběslavi i s figurinou posledního dudáka blatského, Františka Kopšíka, jenž se dožil skoro devadesátky a svoje dudy prosté, nadouvané ještě bez míšku se vzduchojemem, museu daroval. [58]) Dudácké zkušenosti z okolí Veselí nad Lužnicí vyprávěl Dru. Zíchovi z upomínek na mládí jiný, starý, vysloužilý dudák. [59]) Zajímavé melodie dudácké na Blatech a v sousedství sebrali mistr Novotný a skladatel Weiss.

Jak i dále, v sousedství Moravy, byla oblíbená hra dudácká, vyprávěl mi mistr, hudební skladatel a kritik Novotný. Ptal jsem se ho, jak přilnul tak horlivě ku pěstování hudby. Vysvětlil, že u nich doma, v hospodě, chodil hrát stařičký dudák, jehož ku přání otcově doprovázel houslemi. To byl počátek záliby jeho v hudbě a podnes dudy, zděděné po onom dudákovi, chová mistr Novotný jako milou památku ve svých bohatých sbírkách.

* * *

Jak byly dudy rozšířeny a oblíbeny všude mezi lidem československým, nasvědčuje řada přísloví a úsloví, jež vznikla ze způsobů hry dudácké. Překvapuje bohatost a rozmanitost slovenského podání lidového po této stránce. Aspoň ukázku: Jak dudy nadmeš, tak hrají (Jungmann). Jak dudy oslaběl (nemocný; když někdo najednou učiněn povolným). Dudy leží, když jich nenadmou. Dudy v měchy (v pytel, t. j. dáti, umlknouti). Sáně a dudy! (výkřik obdivu). To je nebe, a to jsou dudy! (na

označenou rozdílných věcí). Na jedny dudy hráti, srv. u Veleslavína: Na jedny kejdy (gajdy) pískati, stejnou, až do omrzení zpívati, hovořiti. Nedělej sobě ze mne kejd (blázna). Zakrútil gajdy (umlkl), Slovenské Pohledy, XXIII., 1903, 369. Velké gaj-

DUDÁK NA TITULNÍM LISTU RITTERSBERKOVY SBÍRKY PÍSNÍ ROKU 1825.

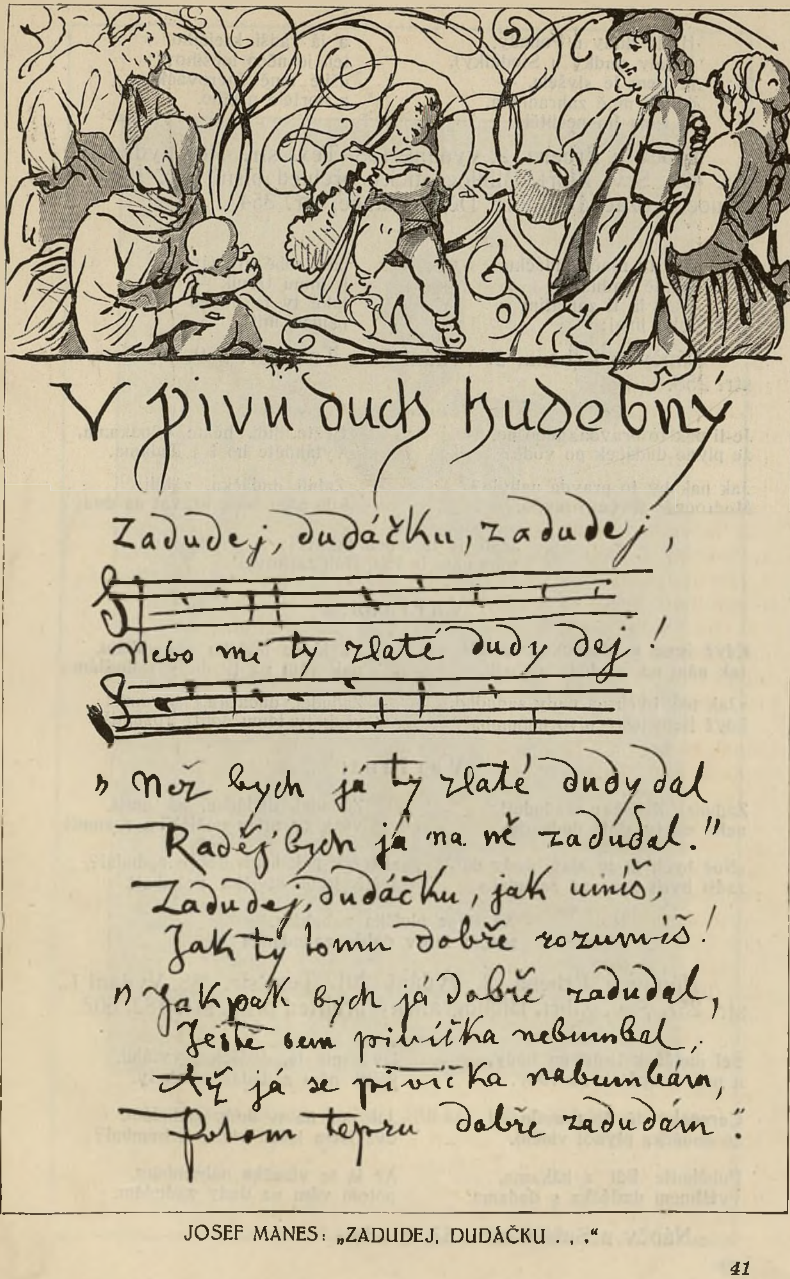
dy, málo dechu (lačná pýcha), Sborník museálnej slovenskej spoločnosti, VIII., 1903, 85. Idú mu na krivo gajdy (je mu do pláče, pláče), Sborník slovenských národních písní, I., 1870. Aký zvon, taký zvuk; aké gajdy, taký huk. Do jednoho mecha dujú, dúchajú. Na jedny gajdy pískajú. Oba vedno dujú. Dučí (dunčí) doma ako dudok. Všakovak mu dudy hraly (slzel). (Záturecký, Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví, v Praze, 1896.) — —

Dudy mají, jak jsme seznali, netušený a posavad nedosti oceněný význam pro povahu, úpravu a melodii českých, národních písní. Shrneme, co bylo vyloženo, v celek přehledný. »Jaký hudební nástroj, taková hudba, takový zpěv i takový v písni duch«, vykládá přesvědčivě Erben v předmluvě své sbírky písní a dodává: »Vždy také nápěv, národní ráz hudby nástroje toho na sobě nese, jemuž ucho básníkovo bylo přivyklo.«

Díváme-li se s prof. Hostinským [60]) s tohoto hlediska na české písně lidové, shledáme v nich dokonce i zbytky hry nástrojové, dosud ve zpěv neproměněné. Jsou to úvody, mezihry a dohrávky tanečních písní, ohlasy skutečných nástrojových meziher a dohrávek (vložky: la la la la; hej župy župy; hup hup; v dokladech staročeských písní: tiny, diny; tany, dany, lup, lup, lup; caldy, valdy a pod.) Tak z hotových pochodů vojenských vznikaly a vznikají nápěvy a slova písní vojenských. Z hudby ovčáckých píšťal vznikají písně ovčácké. Z trubačských motivů vznikají příbuzné nápěvy písní. A tak již porozumíme, proč tak oblíbený a charakteristický nástroj, jako byly dudy, měl největší význam pro nápěvy písní českých. Vždyť vlastně celá desetina všech nápěvů ve sbírce Erbenově i Bartošově může se vřaditi do skupiny písní původu instrumentálního, dudáckého. Z nich většina beze vší pochybnosti vznikla tím, že se zpívalo podle hotových melodií, na dudy hraných; část menší pak buď alespoň jednotlivé motivy, od dudáků vypůjčené, s jinými všelijak kombinuje, buď potud připouští jakési pochybnosti, pokud některé útvary hudební právě tak jiným píšťalám, nebo i troubě pastýřské, jako dudám přisouditi lze (na př. Kotek sedí mezi sudy, Erben, Nápěvy). [61])

Chceme-li zkoumati nápěvy s tohoto stanoviska, musíme jednak ovšem vyjíti z písní, jichž dudácký původ jest naprosto nepochybný, jednak stále na mysli míti zvláštnosti nástroje. Pravý, vzorný typus dudácké písně takto vzniklé ze hry dudácké jest: Hrály dudy u Pobudy. Erben vypravuje (Písně 417), že zpěváci při písni »Jel sedlák vorati« (Nápěvy 203; srv. varianty českomoravské Zíbrt, Bibliografický přehled národních písní, str. 182) i při jiných písních, kteréž se po dudách zpívají a protož dudácké slovou, výborně dudy napodobují ve třech aneb čtyřech osobách. Tak posud zpíváme: Hrály dudy, podle dohody, že jeden hučí jako na dudách huk, druhý a třetí napodobí nepřetržité znění dvou píšťal na dudách a čtvrtý zpívá melodii pravou, do celkového souzvuku. Texty v oddělení Hudba a tanec, sbírky Erbenovy, v nichž jest řeč o dudách (stejně jako ve sbírkách Sušilových a Bartošových i Kollárových, kde jest řeč o gejdách, kejdách) mají vždy nápěvy dudácké.

Podávám výběr těchto písní, s odkazem, kde jsou nápěvy tištěny a kde text. Podrobností, všech variantů neuvádím, dovolávaje se knihy svojí, Bibliografický přehled českých národních písní, v Praze, 1895, kdež v seznamu všech rukopisných i tištěných písní českých, moravských, slezských a slovenských uvádím další záznamy nápěvů i textů, abych místa ušetřil.

JOSEF MANES: „ZADUDEJ, DUDÁČKU . . .“

Hrály dudy u Pobudy,
(Hrály dudky u Stodůlky),
já jsem je slyšela, —
dávali mně zahradníka,
já jsem ho nechtěla:

a já radší krejčího,
ten je něco lepšího:
ušije mně šněrovačku
z portele něčího.

Nápěv u Erbena, 2, vydání. 138. Text str. 440. Vydání 1., str. 491. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 170. — Tanec »kozácká«. Zíbrt, Dějiny tance, str. 354.

Jen ty mně, dudáčku,
pěkně zadudej,
však já ti zaplatím
jako jinej:

dám tobě krejcárek,
k tomu troník —
jaké ty to budeš
peníze mít!

Nápěv u Erbena, 2. vydání 771. Text str. 289. Vydání 1. str. 258.

Je-li pak to pravda, nebo ne,
že plyne dudáček po vodě?

Jak pak by to pravda nebylo?
Modrooké děvče pravilo.

Běžte, lidi, běžte s hákama,
vytáhněte ho s dudama.

Zabili dudáčka, zabili,
kdo nám bude hrávat na dudy?

Ještě je tu jeden takovej:
toho nám tu Pán Bůh zachovej!

Variant:

Když jsme tě, dudáčku, vytáhli,
tak nám na ty dudy zadudli.

»Jak pak bych na dudy zadudlal,
když jsem ještě pivo nebumbal?

Až já se pivíčka nabumbám,
pak vám na ty dudy zadudlám.«

Zadudej, dudáčku, jak umíš,
však ty tomu dobře rozumíš.

Variant:

Zadudej, dudáčku, zadudej!
nebo mi ty zlaté dudy dej.

»Než bych já ty zlaté dudy dal,
radši bych ti na ně zadudal.«

Zadudej, dudáčku, jak umíš,
však ty mým nožičkám rozumíš.

»Kterak pak bych dobře zadudal?
Ještě jsem pivíčka nebubal!

Až já se pivíčka nabubám,
potom teprv dobře zadudám.«

Nápěv u Erbena, 2. vydání, 201. Text str. 288. Vydání 1., str. 257. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 182, 302.

Šel dudáček hráti na hody,
a padl pozpátek do vody.

Černooký děvče pravilo,
že dudáčka plynót vidělo.

Poběhnite lidi z hákama,
vytáhnem dudáčka s dudama.

Dyž sme tě, dudáčku, vytáhli,
ničky nám zadudáš na dudy.

Jak pak na ty dudy zadudám,
dyž jsem ješče vínka nebumbal?

Až já se vínečka nabumbám,
potom vám na dudy zadudám.

Nápěv u Sušila, str. 152, č. 154.

PETR MAIXNER: TANEC „HULÁN“ PŘI DUDÁCH.

Šil dudáček hráti na hode,
a spadl nazpátek do vode.

Poběhnite, lidi, z hákama,
vetahnem dudáčka z dudama.

Me sme ti vetáhli z vode ven,
za to nám, dudáčko, zadude!

Já bech na te dude zadudál;
šak sem ešče vína nebumbál.

Dež se dudák vína nabumbál,
potom von nám pěkně zadudál.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1889, str. 291, č. 481.

Jeden zpívá:

Lebo mi zadudaj,
lebo mi dudy daj,
nech já si zadudám,
ces ten zelený háj!

Všichni:

Ej bou (byl) to gajdoš,
gajdoval za groš:
a to všecko tiny diny,
od dědiny do dědiny.

Kollár II., 79. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní. 199. Údaje o nápěvu i variantech Zíbrt, tamtéž, str. 142: Bol jeden gajdoš.

Zadudej, dudáčku, zadudej valašků;
kým si já donesiem cedidlo, valašku.
Zadudej, dudáčku, zadudej valašků:
ak mi nezadudáš,
veru mi gajdy dáš.

Kollár I., 330.

To jsou dudy, dudy,
to jsou dudy!
Jak jen je uslyším,
celej se potěším,
všechen všudy, všudy,
všechen všudy.

Nápěv u Erbena, 2. vydání 320. Text str. 288. Vydání 1., str. 257.

Strakonické dudy
pískají všudy.
Pískejte ještě
po celým městě.

Kačerovy dudy
pískají všudy:
v rokli i v lese,
kde je Kačer nese.

Nápěv u Erbena, 2. vydání 203. Text str. 288. Vydání 1., str. 257.

Strakonické dudy hučí,
že mně holka šátek pučí.
»Pučím, pučím, anebo nic:
já jsem holka od Strakonic.«

V Strakonicích za oltářem,
leží dudy i s dudařem.
Kdo nevěří, ať tam běží,
však tam ještě dudy leží.

Nápěv u Erbena, 2. vydání 326. Text str. 288. Vydání 1., str. 257. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 296.

Král, král,
na dudy hrál,
králová za času,
vrzala na basu:
král a král,
na dudy hrál.

Erben, 1. vydání, str. 257; 2. vydání, str. 287.

Potkala smrt dudáka,
chtěla ho vzít chudáka.
Dudák počal strachy hrát,
smrt začala tancovat.

K. Míchalíček z Domažlicka.

Na dudy, na housle,
na housle, na dudy,
proto jsem si dudy koupil,
abych nimi holky loudil.

Na housle, na dudy,
na dudy, na housle,
proto jsem si housle koupil,
abych nimi holky loudil.

Erben, 2. vydání, str. 289. Vydání 1., str. 258.

Muzikanti, co děláte?
Pivo máte a nehráte.

Zahrajte mně na housličky,
rozveselte ty holčičky.

Zahrajte mně na tu basu,
rozveselte všecku chasu.

Zahrajte mně na ty dudy,
rozveselte všechny všudy.

Zahrajte mně všichni spolu,
vyprovoďte mě až domů.

Nápěv u Erbena, 2. vydání, 52. Vydání 1., 258. Viz podrobně varianty, Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 211.

Šel tudy, měl dudy,
ani nezapískal:
bodejž mu ty dudy,
rarášek roztřískal!

Nápěv u Erbena, 2. vydání, 625. Text str. 289. Vydání 1., str. 258. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 268.

Šel tudy, měl dudy,
ani nezadúchal,
čoby mu ty dudy
o chrbát obúchal.

Šel tudy, měl dudy,
ani nezapískal,
čoby mu ty dudy
o hlavu roztřískal!

Kollár II., str. 80. Srv. vtipný epigram Fr. Vlad. Heka (Jiráskův Věk) o rychlém návratu z Vídně pod názvem Brzké navrácení: »Do Vídně šel's a již tudy jsi?! Vždyť Vídňané řeknou: Byl tudy, měl dudy, však nám ani nezapískal.« [62])

A co to tam šamoří
v té našé zahrádce,
gajduje tam gajdušek
seďa na kadlátce.

Nápěv u Sušila, str. 614.

Co se tam šamoří,
v té našé zahrádce?
Gajdušek tam gajduje,
seďa na kadlátce.

Ten Havílek z Radoščic
porazil kozílka;
Havílkovi se syrem
upadla kabelka.

Aj, ve milé gajduško,
nespadnite dolu,
já bech raděj ztratila
sedum párů volů.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 747.

Gajdoš, milý gajdoš,
nedal bych ťa za groš;
keď by bola svadba,
nedal bych ťa za dva.

Hudci a gajdoši,
dobří řemeslníci,
nikde jich nenajde,
leda při sklenici.

Nápěv u Sušila, str. 614. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 164.

Kady gajdoš gajdy vláčí,
všady roste trní, pcháčí,
kde gajdoš gajduje,
tam neplecha žije.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 805.

Nebude nám dycky tak,
nebudů nám hudci hrát,
ej, ani gajdoš gajdovat,
ej, enom tambór bubnovat.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 807.

Zagajduj, gajduško,
jak homíš,
šak te tvém gajďátkům
rozomíš,
gajdujte, gajďátka,
z mladýho jehňátka.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 805.

Zadudé, dudku,
za pecó v kótku,
zadudé ešče,
vedudáš děvče.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 805. Srv. Bartoš, Písně, 1889, str. 415, nápěv č. 716.

Gajduško s gajdama,
smiluj se nad nama!
Šak já se smilujo,
haž gajde nadujo.

Zagajduj, gajduško,
na gajde, jak homíš!
Šak te tém gajdičkám,
gajduško, rozomíš.

Nápěv u Bartoše, Písně 1901, str. 804.

Aj gajdošu s gajdama,
aj smiluj se nad nama.
A šak já se smiluju,
až si gagjdy naduju.

Nápěv u Sušila, str. 613, č. 785. Srv. Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 136.

Gajdoško s gajdami,
smiluj sa nad nami,
jak si sa smiloval
nad svými ovcami.

Kollár II., str. 79.

Ach Bože, Přebože,
co robit mám?

Vinobraní přešuo,
vína nemám.

Vyvalám sudy
na prostřed budy,

a půjdu do šenku,
kde hrajú dudy.

Nápěv u Sušila, str. 614.

Zagejduj mi, gejduško, pěkně,
už sa moje peniažky v pekle;
keď já puojdem čertovi mlátit,
musí mi on peniažky vrátit.

Kollár II., str. 80. Viz Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 303.

Zahrejte mně, pěkně,
mám peníze v pekle,
a já budu čerta mlátit,
a on mně je musí vrátit.

Nápěv u Sušila, str. 616.

Muzikanti, vy hledíte,
abych já vám platila;
kapca sa ně roztrhala,
peníze sem ztratila.

Hráj, muziko, pěkně,
peníze sú v pekle;
budem čérta mlátit,
mosí nám ich vrátit.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1901, str. 801.

Zahrejte gajdečky,
z téj byéléj kozenky,
co sa utopyla,
dyž vodenku pyla.

Nápěv u Bartoše, Písně, 1889, str. 492, č. 882.

Gajdujte, gajdičky,
z tej sivej kozičky,
čo sa utopila,
keď vodičku pila.

Kollár II., str. 79. Viz Zíbrt, Bibliografický přehled písní, str. 164.

Lepší otec ako mat,
šou (šel) na Uhry gajdovat,
vygajdoval berana
so zlatýma rohama.

Kollár II., str. 80.

Gajdujte, gajdnece,
kade voda hučí,
že sa moja žena
od zlosti rozpučí.

Kollár II., str. 80.

Dudánky, dudánky,
idúcí od Hanky,
dudaly vesele
u mojí macere.

U mojí macere
pečeno, vareno,
u mojí šuhajky
ani nekúreno.

Slovenské písně, sbírka Bož. Němcové, vyd. Dr. J. V. Novák, Český Lid V., str. 548.

*

Povídalí, že sem umřél,
já sem ešče nestonál,
ešče byla duša v těle,
už mně gajdoš gajdoval.

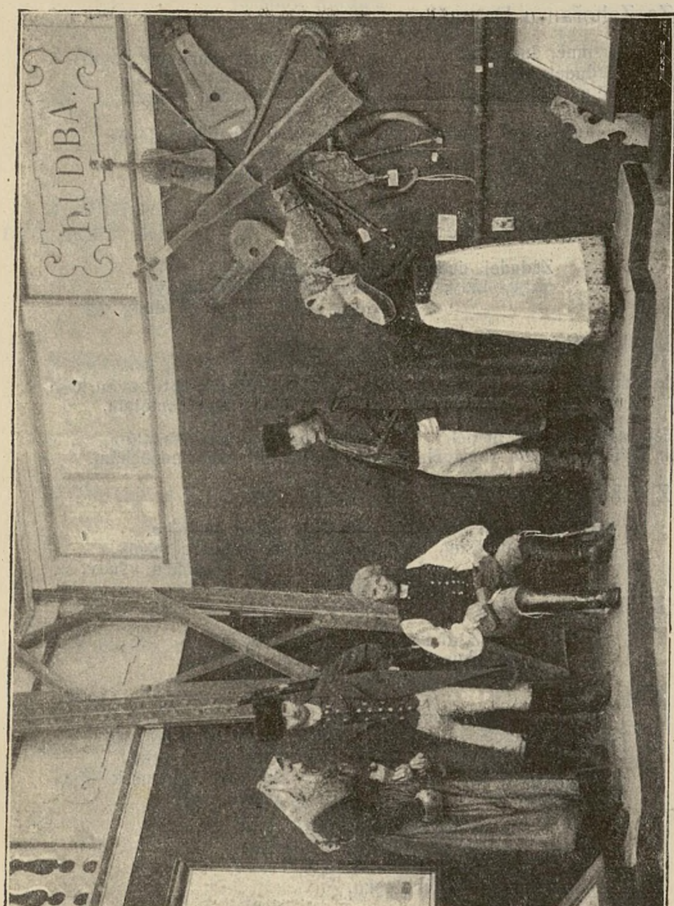
Sušil, str. 668. Srv. Bartoš, Písně, 1889, str. XLI.

* * *

Sem dlužno zařaditi také tance, jež prozrazují již svým názvem původ dudácký a jež zanikly a zanikají zároveň se zánikem dud v lidové hudbě české. Na svých hojných potulkách po krajích československých již nikde jsem neměl příležitosti, zapsati si slova i nápěvy i taneční návody těchto tanců dudáckých a dovolávám se tudíž jen svědků jiných, kteří tyto tance vídali a popsali.

Nesouhlasíme naprosto s přítelem Č. Holasem, známým sběratelem lidových písní, vydavatelem šestidílné knihy České národní písně a tance, v Praze, 1908—1910, jenž doporučuje, aby se písně dudácké, taneční, všecky nezapisovaly: »Ze všeho materiálu odvržena asi třetina písní hned na místě, ty byly uznány za nezpůsobilé pro zachování. Takové byly některé krátké dudácké taneční popěvky. Když náš starý dudák a huslák seděli bratrsky vedle sebe, třeba v jizbě na okně, aby tanečníci měli více místa, a když jizba duněla veselými skoky mládeže i hospodářů, tu tanečník nejen tančil, ale i zpíval, zpíval, co mu často v hlavu vstoupilo, co bylo jen okamžitého a co se v celku nezalíbilo a nešlo dále. Bylo toho více, než se zdá. Na 200—300 takových popěvků sběratel propustil.« [63]) Co se zdá sběrateli jednomu bezcenné, jinému bude vítaným doplňkem nachystaného materiálu ke srovnání a povede k dalším

vývodům. Zapisovati dlužno všecko bez výjimky, dokud čas. Co ještě možná zachovati ze svérázu hudby dudácké, pospěšme si, sbírejme i taneční písně při dudách. Zachovejmež budoucím věkům, dokud čas, již již svrchovaný, obrázek dud a

STRAKONICKÝ DUDÁK A DUDY NA NÁRODOPISNÉ VÝSTAVĚ V PRAZE ROKU 1895.

dudáků, než vyhyne dudácká muzika nadobro. Kdo má příležitost, neřiď se mylnou radou Holasovou; raději hledej, přeptávej se na staré pamětníky dudáky a zaznamenávej všecko, písně, melodie i tance dudácké.

Důkaz o důležitosti popěvků při tanci dudáckém podal právě prof. Č. Holas, jemuž se podařilo sebrati hezkou hrstku krat-

ších, delších popěvků z ovzduší hry dudácké, odjinud neznámých a posavad nikde nezapsaných. Škoda tedy, že neuveřejnil ve své sbírce tiskem všech ostatních písniček o dudách a při dudách tančených!

Ze Zahořan u Domažlic:

Jen ty mně, dudáčku,
pěkně dudej, dudej,
že mně za mou milou
chodí jinej:
když chodí, nežť chodí,
a já nedbám,
pro jednu panenku
smutek nemám.

Za jednu panenku
dostanu jiné tři,
já si můžu vybrat,
kerou já chci:
mám pro jedno děvče
trápit srdce,
a já jich dostanu
na tisíce.

Z Polánky u Plánice:

Zadudej, dudáčku, zadudej, nebo mně ty
dudy, dudy, dudy, dudy, dudy, dudy, dudy,
dudy dej.

Do kolečka (ze Skrchleb u Stankov):

Zadudej, dudáčku, jak humíš,
avšak ty mým nožičkám rozumíš.

Dudáček zadudal, jak huměl,
jak on mým nožičkám rozuměl.

Já bych šel namlouvat, nevím kam,
zarostla mně cesta semotam.

Až já to semotam vymotám,
já tě tam, má milá, nenechám.

Z Čihaně u Kolínce:

To jsou dudy, to jsou dudy, jak jen je uslyším,
celý se potěším, celý se potěším, všechen všudy,
všechen všudy.

Z Tětěnic u Klatov:

Zahraj mně, dudáčku, jak humíš, jak humíš,
'já ti dám kus chleba, jaký sníš, jaký sníš.

Z Rábí:

Zadudal dudáček
z šumavské vísky,
což rázem omládl
náš domek nízký.

Text od K. V. Raise:

Stranou si pošoupl
čepičku z došků,
ba i náš dědoušek
omládl trošku.

Dnes oko dobrácké
má plné lesku,
že dudák zadudal
po staročesku.

Z Kamenné u Volyně (z Tylova Strakonického dudáka znárodnělá píseň mezi lidem):

1. Já jsem ze Strakonic
dudáček Švandovic [62])
[:s kapsou prázdnou:]

2. Na zádech mám ranec
a v ruce mazanec,
[:sklenku plnou:]

3. Ty dcero Trnkova,
milenko Švandova,
[:počkej na mne:]

4. Půjdeme pospolu
k královskému dvoru
[:na traktace:]

5. Tam budeme zpívat,
peníze vybírat
[:do čepice:]

6. Až je vybereme,
domů povezeme
[:na trakaři:]

7. Až to vše uhlídá
ta stará Kordula
[:ta se zblázní:]

Z Mečichova:

A já jsem chudáček,
z Nejíška dudáček,
živím se na světě jen s dudama:
takt, ten musím sobě dát nohama,
časem pohybuje ramenama.

Z Albrechtce u Týna n. Vlt. (Zpívalo se dudákovi jako týravý popěvek):

Leze brabeneček z meze do meze,
dej ty si, dudáčku, pozor, kam on doleze,
dej ty si, dudáčku, pozor,
kam on doleze.

Z Mnichu u Deštné (Zpěv k hudebníkům):

Zahraj ty mně na ty dudy!
a ty zase na ty housle!
zahrajte mně muziku,
že jste hodní oba dva.

Z Plasné u Kardašové Řečice:

Alou, páni muzikanti,
zahrajte mně muziku,
podle mého jazyku,
ty, husličko, šluchni dudku,
a ty, dudko, husličku.

Z Kunratic u Veselí n. L.:

Jen mně, dudáčku, zadu- zadudej,
zadu- zadudej,
nebo mně ty tvý dudy, dudy dej,
dudy, dudy dej!

Dohra:

Hopsasa, hejsa,
pojď holka do kola,
hopsasa, hejsa,
pudem k tanci.

Z M. Záblatí u Nákří:

Strakonické dudy,
nevěděly kudy,
byla díra do komína,
vyletěly tudy,
vyletěly tudy.

Z Kovářova:

To jsou dudy,
to jsou dudy!
Jak je uslyším,
celej se potěším,
všecken všudy,
všecken všudy.

Z Bernardic:

Strakonické dudy,
ty je slyšet všudy,
jak ony povídají:
nahoře má fukač,
vdole visí plecháč,
při tom jehně stažený.

Když je nafukujou,
panny poskakujou,
mládenci se točejí;
to vám dělá hluku,
plné uši zvuku,
přece na to nedbají.

* * *

Podle dud byly nazývány lidové tance československé: Dudácká, Dudačka, Dudák a Dudy.

Dudácká (tanec). Nápěv (beze slov) u Bartoše, Písně, 1901, str. 833.

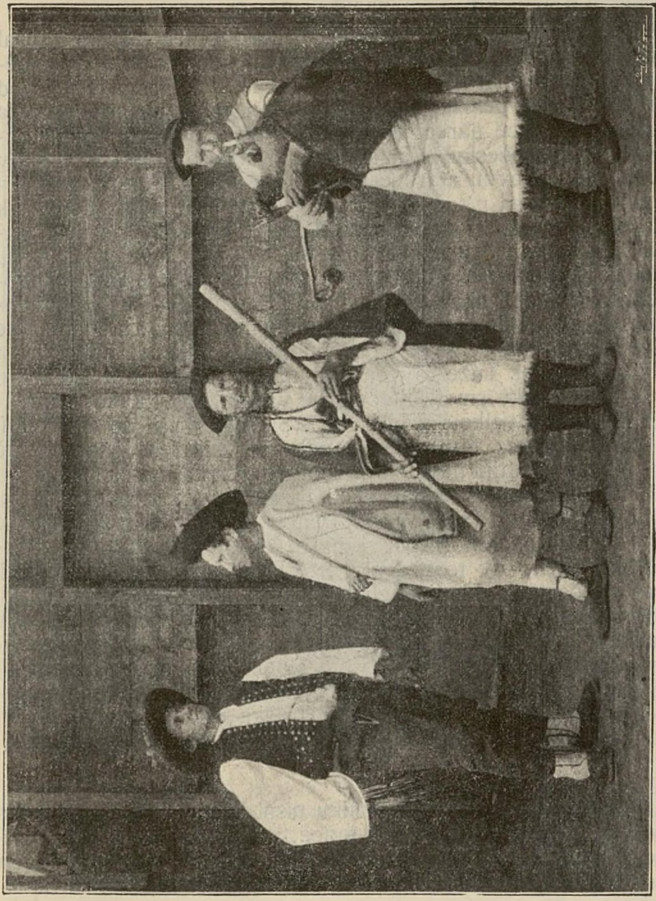
Dudačka, starodávný tanec český, taktu trojčtvrtního o dvou osmitaktových větách, zaniklý. Ottův Slovník VIII., 110. Srv. Neruda, České národní tance, Obrazy života, Praha, 1859, str. 24; Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 350.

Dudák, význačný a pěkný tanec český, při němž hrající na dudy dudák sám prostřed kola se otáčel od pravé strany k levé krokem sousedské, co ostatní tanečníci tancovali kolem něho do kola. Waldau, Böhmische Nationaltänze, Prag, I., 1859, str. 42. Srv. Vycpálek, Ottův Slovník VIII., 110. Srv. Neruda, České národní tance, Obrazy života, Praha, 1859, str. 24. 26; Die Čechoslaven, übersichtliche Darstellung von Dr. Jar. Vlach, Volkslied und Tanz, von Jos. Al. Frh. v. Helfert, Wien und Teschen, 1883, str. 191. Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 350.

Dudy, národní tanec hanácký, také na Slovensku známý, velmi půvabného vzezření, založený na švarných a hbitých pokrocích, posunech a pdupech nohou i tleskotu rukou. Tančí se takto: I. 8 taktů. Páry proti sobě do středu, ruce v bok. Dva polkové kroky na místě v pravo stranou do 2. posice, ale tím způsobem, že se krok vždy vztáhne zpět, totiž se krátí. Tytéž dva kroky zpět levou nohou; zase levou nohou do 2. posice v levo podobné kroky a tytéž dva kroky pravou nohou zpět. Obrazec XXIX. Za účelem důkladného cvičení uvádím krok jeden takový zde rozložený na pohyby. Jeden krok stranou v pravo na jeden takt: Na 1. tempo (1. osminka) všoupne se noha pravá do 2. posice v pravo. Na 2. tempo (2. osminka) dupne se nohou levou na místě. Na 3. tempo (3. osminka) šoupne se noha pravá zpět, ale ne zcela až k noze levé. Na 4. tempo (4. osminka) přisune se noha levá k pravé. Na 1. a 3. tempo se také poněkud vyhoupne na levé noze a na 4. tempo poněkud na noze pravé; krok tento, jakož i celý tanec vůbec přesně dle výkladu tohoto proveden dostává při rychlém, zběžném tanci zvláštní půvabný ráz, kteréhož ovšem jen častým a přesným přetančením dociliti lze. — II. 8 taktů: Páry proti sobě do středu. Ruce v bok. Na druhý takt se třikrát zatleská, na 4. takt se dupne třikrát stejně levou, pravou, levou nohou, na zbývající čtyři takty otáčka v páru na místě. Celé číslo opa-

kuje se dle libosti. Viz Karel Sigmund Haberský, Národní tance moravské, v Praze, str. 20, 21.

Dudy (tanec z Těšínska). Nápěv i text u Bartoše. Písně. 1901, str. 985: Grej dudoszku, budziesz w nebie a basista wedle

SLOVENSKÝ GAJDOŠ Z DETVY NA NÁRODOPISNÉ VÝSTAVĚ V PRAZE ROKU 1895.

ciebie. Cymbalista kapkę dali, bo na cymboł bardzo wali. Ja se kyrpce posznórujym a potym se zatancujym. Du, du, du, cin, cin, cin.

* * *

Pohádek a pověstí o dudácích nezachovalo se v lidovém podání českém mnoho. Skupina rozprávek a zkazek o Švandovi

dudákovi byla již uvedena. Jiná hrstka pověstí líčí, jak dudák, nápojem značně obtížený, hned vystřízlivěl, kdy bloudě lesem, upadl do vlčí jámy a musel vyhrávati až do rána bílého, chtěl-li si zachrániti život, nevítanému hosti chlupáči, který také do jámy se skotalil, až hajný ráno vlka skolil a dudáka, utýraného strachem a dudáním, vysvobodil.

Pěknou povídačku o dudákovi, houdkovi a pískači zapsal z lidového podání chodského nejlepší náš znalec lidu chodského, prof. Jan Fr. Hruška ve sbírce »Na Hejtě«, Praha, 1917, pod názvem Sirotčí peníze. Do knihy o dějinách dud patří zmínka zkušeného znalce nářečí chodského, že na Chodsku říkali dudákovi po staročesku »kyjdač« a klarinetistovi »pískač«, tedy docela názvoslovím staročeským: »Tak buli tři muzikantí, tři kamerádí zrovna pěkně dohromady: houdek, dudák, nebo, jak mu teky říkávali, kyjdač a pískač. Dy to ti tři vzeli, zahrát zahráli, jak se patří. Hale přes to všechno doma míli každyj bídu s nouzí. Kerapak ne! Vo posvícení a vo masopustě i ve sprovodach, to je mohli chlapci roztrhat; haby buli byjvali na devatero; chasa chtíla mít muziku šudýš najednou. Ha potom se celyj rok po muzice žádnyj nezeptál, leda na nehde ňákou pouť nebo na svarbu. Túze to tera nevynášelo ha doma míli každyj ženu ha dětí jako smetí. K tomu ke všemu, to ví každyj, mívají muzikanti velkou žížeň! . . . . Šli, haž přišli do cizí zemí, do jednoho města, tám se šichni za nima vohlíželi. V tom městě eště nihdáš předtim neviděli českou muziku ha dovostat dudáka ne! Muzikanti vešli do hospody, zahráli, lidi se rozkurážili, buli by skákali vo všecko pryč. Peníze jim házeli ha žádným se ani vod nich nechtílo. Toceví, naše selská muzika, dudy, housle, kladnet, ty dy to vzely! . . .« Další historka, jak černyj, strašidlo černé, zakletý duch holil muzikanty (B. Krs zvolil si k obrázku výjev, jak holí dudáka, který dudy odložil na krb panského zámku), jak ho vysvobodili pozdravem a poděkováním »Zaplajt Pámbů« a za to jim bludná duše vysvobozená uštědřila peněz prokletých, »sirotčích«, netýká se již hudby dudácké, o jejíž kráse a starobylosti Hruška tak zajímavě umí rozpráveti. —

* * *

Vrátíme se k úvaze o vzniku písní lidových z nástroje dudáckého. Uvedl jsem písně a tance, jež již předem udávají původ z melodií dudáckých svým jménem, zmínkami o dudách, dudácích, o gajdech a gajdoších, v textu písní a průvodů tanečních.

U mnohých písní již při prvním poslechu každému dokonale se ozývá hlas dud. U jiných jen zahrajeme nápěv rychleji, nežli bychom jej zpívali. Hudba dudácká totiž miluje celkem hbitější pohyb, jenž přeměnou v píseň podle povahy textu někdy stává se volnějším. Rychlejší hrou nápěvu hned seznáme původ dudácký. A tak přisvědčíme tvrzení Zvonařovu [63]) již r. 1859, že instrumentální původ četných nápěvů písní českých

prozrazuje se neklamně, že dudy měly veliký vliv na melodiku českých lidových zpěvů, i tam kde povrchní a nezkušený pozorovatel toho třeba ani netuší, ba dudy že byly příčinou, proč mnohá melodie písní českých vznikla. Srv. uvedený již výklad prof. Ot. Hostinského.

Zvonař dokazuje, že dudy, v předešlých časech po naší vlasti rozšířené a všady oblíbené, zjednaly nápěvům českých písní lidových zvláštní ráz. »Uvážíme-li (rozvádí Zvonař svůj důkaz), jak rozmanité harmonie nápěvy starého rázu dudy při-

KAREL MÍCHALÍČEK, učitel, hrál na dudy na Dudácké besedě „Švanda Dudák", pořádané od Sdružení pro povznesení znalosti památek, na Žofíně v Praze 1. a 9. dubna 1917.

pouštěly a jak chudé jsou po té stránce melodie nového rázu; uvážíme-li dále, že dudy jsou nástroj jen tak dalece harmonický, jak dalece se vydržovaný tonický tón (tonika první stupeň stupnice) i k dominantní harmonii (dominanta vládnoucí tón, převládající v melodiích toniny, pátý stupeň stupnice), držeti může, nabude důminka naše tím větší pravděpodobnosti, any se nápěvy písní dudáckých zakládají jen na akkord toniky a dominanty (tedy prvního a pátého stupně stupnice). Tím bychom si také vysvětlili, proč nápěvy tyto do jiných tónů nepřecházejí, nemodulují. Nápěvy dudáckých písní nezáležejí ovšem jen pouze z jednotlivých částek rozložených akkordů, nýbrž i také z mnohých tónů, k harmonii nesloužících, tak zvaných průchodních tónů; tóny ty však hlavní harmonie neruší.« Vzni-

kají obtížnou technikou při přechodech od tónu k tónu, jako tomu na varhanách, kde vzduch, stále pravidelně hnaný, nutká ku podobné opatrnosti. Srv. další výklad p. K. Míchalíčka.

* * *

Pokusil jsem se vylíčiti dějiny hry dudácké u nás. Podal jsem popis dud a vyložil, jak se hraje a jaký jest jejich poměr k hudbě dudácké i k hlasu lidskému, ke zpěvu, jaká jest důležitá úloha hudby dudácké při vzniku a utváření písní národních.

Požádal jsem výborného dudáka, p. učitele Karla Míchalíčka, aby mi napsal vzpomínku, jak a kdy se mu hra dudácká zalíbila a jak na dudy hraje. Prosil jsem zároveň, aby první v české literatuře názorně popsal slovem a jako dovedný žák mistra Mikoláše Alše, poučnými obrázky objasnil způsob, kterak se na dudy hraje, jak vznikají tóny, jak se dudy ladí, jak se hraje prostě i uměle, s příkrasami, s variacemi, s přírazy. Pan učitel Míchalíček vyhověl žádosti mojí tak svědomitě a tak dokonale, že si netroufám ani písmenky měniti. Rád zařazuji jeho vzpomínku i praktický návod ke hře na dudy do své knížky, jsa přesvědčen, že přijde vhod laskavým čtoucím nynějším i budoucím . . . .

»Bože, kerejs Chodsku dycky žehnal, za to tě prosíme šícky; zachovej nás v našom mravu, požehnej nám naše drahý Chodsko, ha požehnej celou českou zem.«
(Pamětě hospodářů na dvoře hu Příbků v Chodově z r. 1800.)

Když jsem byl poprvé se svým přítelem na našem krásném Chodsku, teprve po delší době jsem se dozvěděl, že v neděli odpoledne bude hráti na Hrádku »selská« muzika. Jak nám tenkráte ubíhala rychle bílá silnice od Domažlic k Houvězdu (Oujezdu). Unaveni, zaprášeni proběhli jsme vísku Jana Koziny, slavné paměti. A již jsme se drásali hustými křovinami do strmého úbočí opěvaného vrchu. Chvíli co chvíli jsme se zastavovali a bedlivě naslouchali, zdali už tam nahoře v hospodě hrají. Neozvalo se však ani hlásku, jen teplý vánek od Čerchova zašuměl nám nad hlavami a hnal se dále v podobě vlny po zlatožlutých chodských lánech. Konečně vyběhli jsme na malé prostranství před hospodou. Už jsme rozeznali šum, — zavřískne klarinet. Několik těch tonů přivedlo nás, pro všecko chodské nadšené, z rozvahy. Dva, — tři skoky po schodech a už jsme zarděni stáli před muzikou.

Moje oči padly nejprve na dudy. Byly staré, pěkně soustruhované a byly ozdobeny chodskými pentlemi. Kozlík měl na hlavě mosazné růžky. Mimo dudáka seděli u stolu ještě dva muzikanti: pištec a houdek. Přisedli jsme a snažili jsme se zapřísti hovor. Šlo to však velmi těžko. S »Honzou« klarinetistou nebyla vůbec řeč, protože už přišel odkudsi nachmelen; nic nemluvil, jen se usmíval a do plecháče jen nahlížel.

Dudák »strýček (Bof) Bolfík«, jak ho jedna dívka v kroji jmenovala, byl pravý chodský typ. Byl to týž dudák, který hrál na naší Národopisné výstavě. Odpovídal stručně, avšak ochotně a neustále se smutně díval do širokého kraje, sluncem ozářeného. Snad vzpomínal, že kdysi hrával svým a v kroji . . . .

Hádal jsem, hrají-li z not. »My máme pisničky eště tuhle,« odpověděl dudák, ukazuje si na hlavu, a už začal vzdouvati měch. Pamatuji se podnes přesně, jak mi srdce zabušilo. Ozval se tlumený sykot; to hnal se vzduch z plného měchu přes piskory. Teď pravá ruka upřímně dolehla na kozlíčkovo objemné tělo. Ozval se krásný, dlouhý akkord, potom několik tonů s pěkným tremolem a již se z »přednice« řinula v ďábelském tempu přebohatá variace. Co tu ozdůbek, trilků, — hned zase táhlá, dojemná melodie . . . . A dudáček? Ani brvou nehnul, jen svýma modrýma očima do jasné oblohy pohlížel, jakoby to z ní všecko byl vyčetl. Na okamžik přestal. Hned však spustili všichni tři. Klarinetistovi obličej všecek zbrunátněl, vždyť »vedl« melodii, a to v bohaté variaci. Všiml jsem si, že jeho nástroj jest už také úctyhodný. Na dolejší rozšířenou část patrně někde cestou z muziky upadl, poněvadž byla ovázána kusem látky, kdysi červené. Rovněž houdek své housličky pilně proháněl. Ale jaký to má smyčec. Krafoučký, hůlka značně vzhůru vyhnutá, a drží ho jako pilu. Hned, když dohráli pěknou polku: »Nepudu z hospody za čtyry neděle, až ty starý báby všecky čert pobere« [14]) — ptal jsem se, patří-li ten smyčec k těm houslím. »Ten šmytec — to muší bejt takovej,« odvětil s dobráckým úsměvem.

Druhého dne, sotva Pán Bůh den dal, letěl jsem s kamarádem Stáňou k dudákovi. Prosil jsem ho, aby mi poradil, že budu také míti dudy. Dudák radil, rozpovídal se, potom sám na dudách ukazoval a zahrál. Naposledy musil jsem sám obléknouti jeho dudy a zkusiti štěstí. Nejdříve mi kolem pasu znamenitě upevnil řemenem míšek (čerpací měch), záloktí levé ruky utáhl řemínkem, který upevnil na měchu a pod paždí pravé ruky vložil ono kouzelné zvířátko, které, kam zavítalo, všude »kvetla radost, kvetlo štěstí, kvetlo všecko všudy«. Potom spojil obě části dud dohromady a položil mi prsty na příslušné otvory přednice. Se všech stran sešněrován a obložen — nevěděl jsem, co mám nejdříve dělati. Vyslechnuv několik pokynů, načerpal jsem vzduch a — stisk' — — —

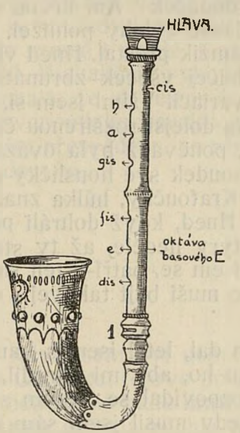
»Ha ty svatej Vavřenečku!« Já čekal krásný varhanový akkord, potom několik tonů s pěkným tremolem a zatím čertův stroj, který včera večer rozkolébal k tanci celé Chodsko — ne — nebudu vyčítati strašné zvuky, které vydal, neb bych mluvil o hlasech zvířátek v pohádce o Petrovských.

Nevěděl jsem si rady: čerpati nový vzduch, nebo tlakem hnáti jej v proudu do píšťal, nebo křečovitě uzavírati otvory přednice, které vřískaly všecky najednou. Zdálo se mi, že je jich tam jistě více než sedm. Upachtěn, vzhlédl jsem na svého

mistra. Na jeho tváři rozhostil se sice dobrácký úsměv, neříkal však nic. A Stáňa se řehtal na celé kolo — —.

Uběhla slušná řádka let, v nichž čas od času musil jsem přečasto vyslechnouti všelijaké rozkazovací věty, jako na příklad: »Dej už si s tím pokoj,« nebo »Já ti to rozštípám a bude po komedii.« Avšak marné zůstaly všecky překážky proti mé snaze, hráti na dudy.

A dnes? Po dvou nadšených večerech »Dudácké besedy« na Žofíně, rozepisuji se o tom, jak dokáži, aby můj zlatý kozlíček zanotil písničku, při které slzou vlhne oko, nebo jinou, při níž »srdce v těle poskočí a ret bujně výskne.« Je to věru nesnadný úkol. Raději bych ti, milý čtenáři, pěkně, upřímně nadul svraštělé měchy, které tu přede mnou na stěně visí. —

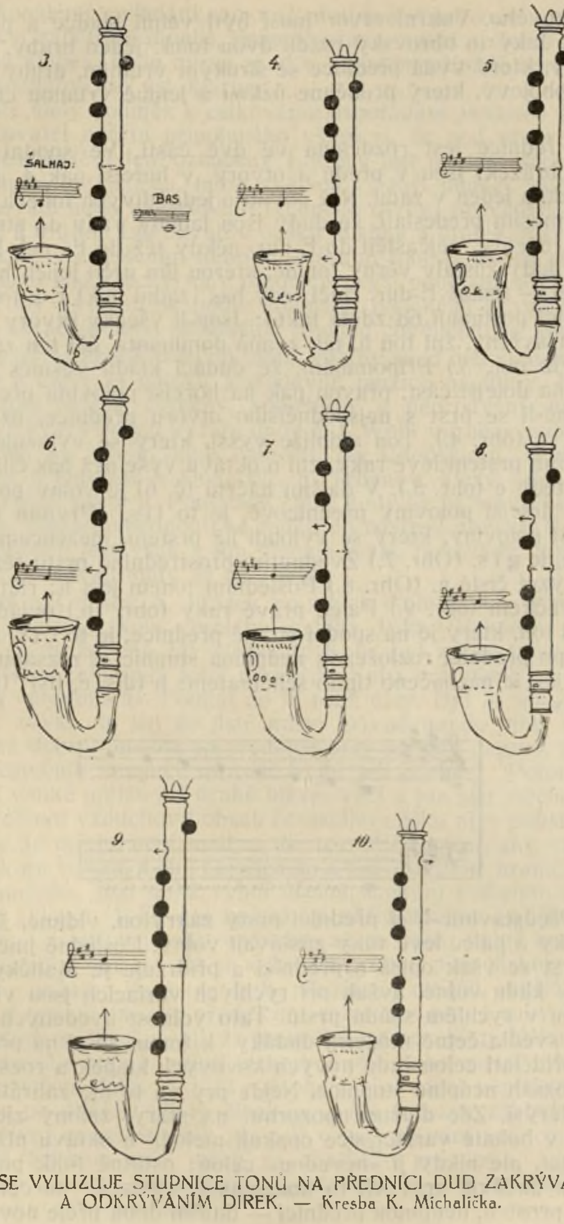

PISKOR („frkačka") z bezové trubičky, jehož chvěním vyluzují se na dudách tony. Kresba K. Michalička.

PŘEHLED TONŮ NA PŘEDNICI DUD, laděných do E-dur. — Kreslil K. Michalíček.

Kdyby byly celé dudy ze zlata a neměly piskorů, t. j. píšťalek v pořádku, nezahrál by na ně ani starý Švanda. Všimněme si, jak je uspořádán nepatrný křikloun, jenž musí býti opatrován jako děcko. Na obrázku zde vidíme rourku (1) na jednom konci uzavřenou, skoro po celé délce proříznutou. K ní je přiložen jemný plátek (2) a motouzem (4), který jest navinut do takové šířky, jakou má otvor přednice, pevně k rource přitažen. Na plátku sedí pevně kousek vosku (3), tím se piskor ladí do příslušné toniny. Vosk samotný jest však příliš měkký a jemný; přidávám do něho kalafunu nebo smolu. Ladění piskoru jest pravá zkouška trpělivosti. Piskor jest pevně zasazen v přednici (gajdici), a to uzavřeným koncem vzhůru do hlavy kozlíka. Vzduch, který naráží na plátek, uvádí jej do chvění a vzniká ton. Na našem obrázku je plátek úmyslně zakreslen odchlípnutý, aby bylo viděti štěrbinu, kterou uniká vzduch.

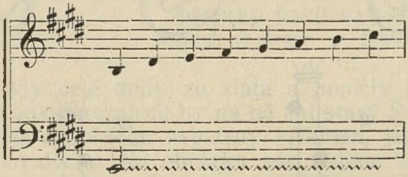
Nyní si všimněme, jak jednoduchým způsobem jest upravena přednice. Jest pěkně vysoustruhována z vyschlého dřeva

JAK SE VYLUZUJE STUPNICE TONŮ NA PŘEDNICI DUD ZAKRÝVÁNÍM A ODKRÝVÁNÍM DIREK. — Kresba K. Michalička.

švestkového. Vnitřní otvor musí býti velmi hladce a pečlivě vrtán. Jaký to obrovský rozdíl dvou tonů: jeden hrubý, klarinetový, který vydá přednice se širokým vrtáním, druhý krásný, hobojový, který proběhne úzkou a jemně vrtanou chodbičkou.

Přednice jest rozdělena ve dvě části. Ve spodní části (viz obrázek) jsou v předu 3 otvory, v hořejší pak 4, a to 3 v předu a jeden v zadu. Než povím o jednotlivých tonech přednice, musím předeslati, že dudy jsou laděny vždy do stupnice tvrdé, durové, nejčastěji do E-dur, někdy též do Es neb F-dur. Moje dudy zůstaly věrny tonině, kterou jim určil jejich bývalý majitel — tonině E-dur. Hučí tedy bas (zadní huk) E a tony na přednici postupují od zdola takto: Jsou-li všecky otvory přednice uzavřeny, zní ton h, tak zvaná dominanta, čili ton základní. (Viz obr. 3.) Připomínám, že dudáci kladli vesměs levou ruku na dolejší část, pravou pak na hořejší polovinu přednice. Zvedne-li se prst s nejspodnějšího otvoru přednice, ozve se ton d i s (obr. 4.). Ton nejblíže vyšší, který se vyluzuje prostředním prstem levé ruky, zní o oktávu výše než bas čili huk; je to tedy e (obr. 5.). V dalším náčrtu (č. 6) je volný poslední otvor dolejší poloviny přednicové, je to f i s. Prvním tonem hořejší poloviny, který se vyloudí již prstem, mezencem ruky pravé, je g i s. (Obr. 7.) Zvednutím prostředního prstu téže ruky, vyzní čisté a. (Obr. 8.) Posledním tonem jest h; řídí se ukazováčkem (obr. 9.) Palec pravé ruky (obr. 10.) ovládá poslední ton, který je na spodní straně přednice, je to c i s. Máme tedy po přednici rozloženou neúplnou stupnici o rozsahu osmi tonů, jak je naznačeno tímto schematem: h (dis, e, fis); (gis, a, h); cis.

Představíme-li si přednici prsty zakrytou, vidíme, že oba malíčky a palec levé ruky zůstávají volny. Posledně jmenovaný prst se však opírá o přednici a přidržuje ji. Malíčky jsou sice v klidu volné, avšak při rychlých variacích jsou vítanou oporou v rychlém spádu prstů. Tato volnost uvedených dvou prstů svedla četné moderní dudáky k tomu, že si na přednici dali přidělati celou řadu nových kovových klapek a rozšířili si tak rozsah neúplné stupnice. Nejde prý na to nic zahráti, řekl mi kterýsi. Zde dlužno upozorniti na starý, známý zjev, že dudy v bohaté variaci sice opakují melodii o oktávu níže než klarinet, ale nikdy ji »nevedou« celou; ostatně tolik pokolení našich dudáků, pravých to kouzelníků, vystačilo po celá staletí s prostou, neúplnou přednicí — dnešní doba přeje novotám!

K dokonalému ovládání samotné přednice v průvodu obou měchu jest zapotřebí dlouhé, opatrné praxe, natož se ještě starati o řadu klapek. Bylo by už snad v takovém případě lépe nasaditi kozlíkovi do úst klarinet.

Ještě malý doplněk k celkovému uspořádání přednice. Dobrý pozorovatel náčrtu připojeného všiml si, že pod otvorem pro d i s jest ještě jeden, označený 1, který jest opatřen šroubkem, aby mohl býti zúžen, nebo zvětšen. Staří dudáci však toto zvětšování nebo zmenšování řečeného otvoru prováděli pomocí loje a drátku. Lůj mívali v oušku kozlíka a drátek, přivázaný u přednice. Zvětšením nebo zmenšením tohoto otvoru se totiž při ladění dud všecky tony přednice zvýší nebo sníží. (Str. 58.)

Tony vyluzují se podle známého fysického pravidla tím, že se zkracuje nebo prodlužuje sloupec chvějícího se vzduchu.

A nyní několik pokynů tomu, kdo by snad měl svatou trpělivost a chtěl se naučiti starodávné muzice na dudy. Hlavní věcí jest ovšem výtečný, spolehlivý a neprodyšný nástroj. U nás v Praze posud vyrábí dudy p. J. Wolf, výrobce hudebních nástrojů, na Václavském náměstí. Na Chodsku p. Wolfgang Šteffek v Oujezdě u Domažlic, p. Trhanov, který moje staré dudy pěkně opravil. Poněvadž staré dudy se již sotva kde dostanou, dlužno ohlédnouti se raději po nástroji novém. V dnešních dobách jest však s tím nemalá potíž, poněvadž, jak jsem slyšel, prodávají dudy až za 200 K.

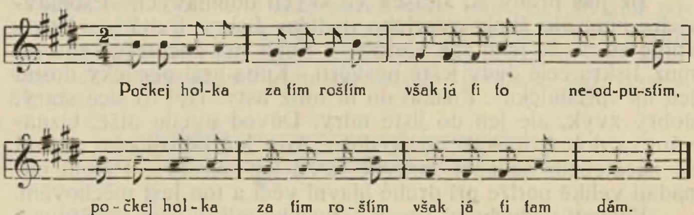
Již náš drahý A. Jirásek ve svých dojímavých »Psohlavcích« popisuje školu veselého dudáka Jiskry Řehůřka. Dovídáme se tu, že jeho žák »jeřabatý Kuba byl začátečníkem, jemuž Jiskra celé dudy ještě nesvěřil.« Kuba hrál písničky dosud jen na »předničku«. Foukal do ní totiž ústy. Byl to sice starý, dobrý zvyk, ale jen do jisté míry. Důvod uvedu níže. Uznávám za dobré, foukati do přednice ústy jen tak dlouho, dokud se začátečník nenaučí správně krýti její otvory. Potom odpadají veliké potíže při druhé hlavní věci a tou jest měchování.

Vehnati vzduchový obsah čerpacího míšku přes pojišťovací klapku do měchu není snadno, ale rozváděti načerpaný vzduch do piskorů v toku, ničím nerušeném a nepřetržitém, hraničí skoro s uměním. Jest tudíž velmi účelné, častým cvičením držeti dlouhé akkordy h E, a to způsobem následujícím: nejdříve načerpáme si míškem tolik vzduchu, až se měch úplně napne a přebytečný vzduch bude se sykotem prchati přes piskory. Často se z počátku stane, že dudy předčasně zahrají, zakřičí. Potom zakryjeme otvory přednice a ramenem pravé ruky kozlíka stiskneme. Upozorňuji, že tento tlak od prvého počátku musí býti neustále stejný, neboť piskory každé sebe menší uvolnění nebo zvětšení tlaku ohlašují způsobem více méně nepříjemným. Teprve po delším, někdy dlouhém cviku se ozve základní akkord. Nyní nesmíme však přestati v načerpávání vzduchu, poněvadž bychom měli měch za chviličku prázdný. Čerpání vzduchu musí se díti míškem neustále, a to volným pohybem levé ruky nahoru a dolů.

Pravá ruka vykonává také dva pohyby, méně však znatelné pro neodborníka. Při tom, když vháníme vzduch do měchu, poněkud se zdvihá, povoluje tlaku. Naopak, když levá ruka vzduch míškem načerpává, pravá úsilněji doléhá na kozlíka. Pohybují se obě ruce volně současně na pravou, levou stranu. Tyto pohyby, které činí dojem pravidelného kolébání, nesmí býti na újmu čistotě tonu. Teprve, když vyznívá akkord plně a příjemně, bez všelikého přerušování, jest záhodno cvičiti dlouhé tony vyšší až do h. Na těchto nejlépe poznáme, jak nesnadno bez dlouhého cviku možná udržeti ton v patřičné výši.

Výsledkem neméně důležitého cviku jest okamžitě zahráti na dudách daný ton. Potom můžeme přejíti k nějaké snadnější písničce, jako na př.: Hrály dudy . . . .

Nyní naskýtá se opět nová překážka. Dudy jsou nástrojem, při němž žene se do piskorů jednotný proud vzduchu, který na kratičkou dobu naprosto nelze přerušiti. Nemůžeme tedy zahráti za sebou dva tony stejné výše. Nejlepším příkladem budiž nějaká písnička, třeba starý tanec: Počkej holka za tím roštím (viz vložku). Víme, že se tu vyskytují vždy dva až tři tony stejné výše vedle sebe. Kdyby uvedenou píseň hrál klarinetista, prostě by vždycky do nástroje dvakrát až třikrát za sebou zadudal; avšak u dudáka jest takovýto způsob naprosto vyloučen. Ale přece může dudák ony dva tony stejné výše zahráti, a to způsobem docela dvojím.

První způsob popíši na přednici: zahraji-li rychle za sebou ton téže výše dvakráte tím, že dvakráte týž otvor uvolním, ozvou se sice ony dva žádané tony, ale mezi nimi jasně a zřetelně zazní ton základní, ramenářská dominanta h. Ozvou se tedy vlastně tony tři. Dudáci hrávali rádi tímto způsobem, neboť hudba na dudách byla plnější.

Druhý způsob oddělování dvou tonů stejné výše má svou historii. Staří dudáci totiž prostě kladli druhý ton o sekundu nebo tercii níže; o tercii nejčastěji, čímž ovšem byla píseň se stanoviska melodického naprosto porušena. Leč toto období, dík důmyslu starých mistrů dudáků, zůstalo prostou předehrou k ozdobné a rázovité hře přírazové.

Jak název hry označuje, jedná se o přírazy. A to o přírazy dvojího druhu. První hodí se jen k oddělování dvou tonů stejné výše. Poněvadž jest tedy technickou pomůckou, říká se mu příraz technický. Příraz tento tvoří se na zadním otvoru

přednice, tedy na otvoru pro c i s, který zakrýváme palcem pravé ruky tím způsobem, že palec rychle (nikoli daleko od otvoru) pozvedneme a okamžitě zase spustíme. Zazní kraťoučký, tlumený zvuk, který oba tony stejné výše od sebe oddělí.

Druhý příraz má dvojí úkol: 1. Odděluje tak jako prvý dva i více tonů stejné výše vedle sebe. 2. Krášlí melodii, podle čehož obdržel název okrašlovací čili melodický. Tento příraz tvoří se rychlým otvíráním a uzavíráním otvorů na přední straně, a to 1. na sekundě, na tercii a kvintě. V prvém případě zazní e fis e, v druhém e gis e, ve třetím e h e. Viz připojené notové ukázky.

Přírazy obojího druhu nabývá hra dudácká zvláštního rázu, žádným jiným nástrojem nenapodobitelného. Při užívání přírazů měl dudák úplnou volnost; některý užíval jich správně, na pravém místě, jiný nechal místo krátkého, přidušeného přírazu jasně zazníti celý ton a takovým způsobem vznikla pravděpodobně spousta krásných variací.

Teprve nyní naskýtá se příležitost, abych odůvodnil, proč nesouhlasím, aby začátečník foukal do přednice ústy tak dlouho, dokud by nezahrál řadu písní. Důvod je prostý: naučil by se používati přednice jako píšťaly nebo klarinetu a potom, až by ji nasadil na dudy, kde přítok vzduchu je nepřetržitý, činilo by mu veliké nesnáze porozumění pro popsanou hru přírazovou.

Další pěknou ozdobou hry dudové jest zmíněný již trilek. Užívá se ho velmi často. Tvoří se tím způsobem, že jeden otvor přednice zůstává trvale otevřen, na horní sekundě, tercii atd. otvor rychle za sebou otvíráme a uzavíráme. Na příklad: ton e zůstane otevřen a ukazováčkem, který kryje f i s, trilkujeme.

Zbývá ještě promluviti o poslední příkrase hraného tonu, o tak zvaném tremolu. Zahrajeme-li ton e (prostředním prstem levé ruky a současně otevřeme otvor nejblíže nižší, tedy d i s), tu fysickým zákonem se ton e přirozeně zvýší, uzavřeme-li d i s, zní čisté e a tímto trilkováním na dolní sekundě se ton chvěje a lahodně nese do dálky. Jest tedy tremolo pravým opakem trilku.

Tím jsem asi vyčetl všecky základní pojmy hry dudácké. Aby je začátečník všecky dokonale ovládal, jest potřebí dlou-

hého a neúnavného cvičení, trpělivosti a lásky k lidové hudbě české.

Popisovati nějakou rychlou variaci není možná, neboť kolik dudáků, tolik vlastních, svérázných způsobů hry. Povídati o sobě neumím. Hra na dudy vyžaduje dlouhého studia, každodenního cvičení. Dudák musí vycítiti, co svědčí té neb oné písni, vniknouti do její povahy a podle toho osnovati a říditi rychlý nebo ponenáhlý spád svých variantů.... Až potud líčí hru na dudy p. učitel K. Míchalíček. —

* * *

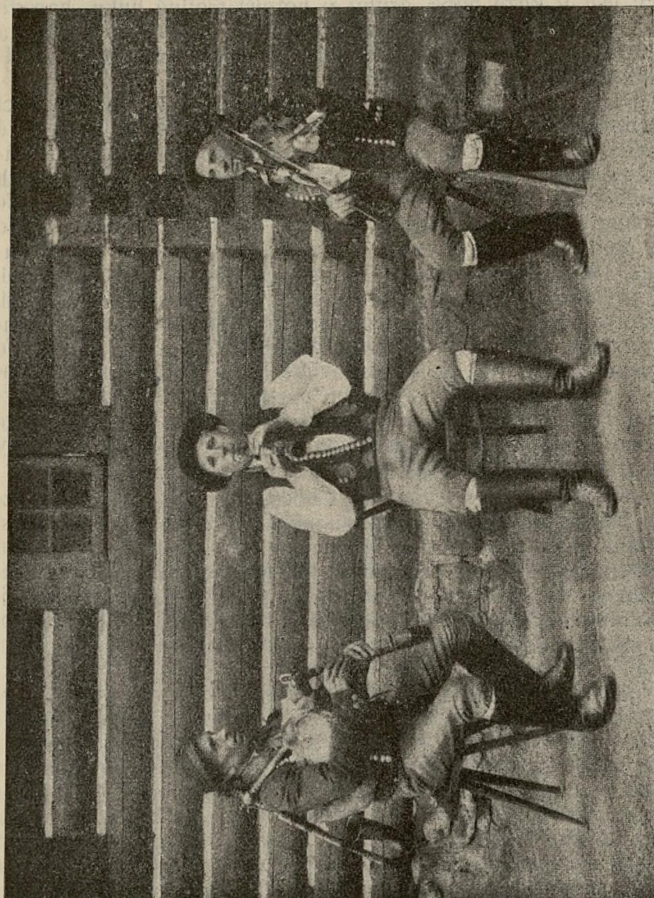
Zásluha o to, že se výroba dud dodnes na Chodsku v lidu zachovala, náleží nesporně neúnavnému výrobci jich, starému chodskému rodáku Wolfgangu Šteffkovi, v Oujezdě, rodišti Kozinově, jak již nahoře uvedeno. Kdyby ho nebylo, nebyla by se dojista výroba dud mezi lidem chodským uchovala, a byli bychom odkázáni pouze na výrobky některých velkoměstských firem pro výrobu nástrojů. Ježto Šteffkovy práce vynikají skutečně původní přesností ve vnější úpravě i v ladění, ježto můžeme v jeho výrobcích úplně stopovati spojitost s někdejším, starosvětským, národopisně neporušeným Chodskem, nebude snad bez zajímavosti zmíniti se stručně o jeho životě.

Člověk z lidu vyšlý a mezi lidem žijící, vtiskuje zajisté své práci veškerý ráz, jenž z pokolení na pokolení se přenášel, měrou daleko větší než sebe dokonalejší výroba městská, napodobující třeba do nejjemnějších podrobností, která však přece nemůže v duchu lidovém na hotové úpravě samostatně dále tvořiti.

Šteffek narodil se r. 1841 v Oujezdě u Domažlic. Vychován jsa v hospodě, měl příležitost od nejútlejšího již mládí prožívati všechny muziky i rušné svadby, které obyčejně se tam slavily. Pamatuje dodnes jasně, kterak ani očí nespouštěl s dudáků o muzice, jejich pestře ozdobené dudy, plny vlajících fáborů, jej lákávaly silou neodolatelnou. Pamatuje, že hrávali dudáci původně sami, užívajíce staršího druhu dud, které ústy se nafukovaly. Dudy měchem nadouvané rozšířily se na Chodsku až později. Jimi ušetřili si dudáci mnoho námahy. Hospodou vířily tance »do kolečka«. Není divu, že ustavičná přítomnost při muzikách zanechala v malém dítěti nejen syté vzpomínky, ale i touhu, seznámiti se blíže se zajímavým nástrojem, jehož primitivní kozlí hlavička se potutelně na ně šklebila v matně osvětlené hospodě, zarážejíc mu v buclaté tvářičky ztrnulý pohled nehybnýma očima z kovových plíšků. A muzik v Oujezdě nebývalo málo!

Náruživá záliba v hudbě, přihlásila se ihned o své právo, hošík Šteffek začal se učit u kantora hře na housle. Ve 12. roce věnoval se řemeslu. Za pět let dostal za vyučenou ode dvou mistrů, naučiv se dvěma řemeslům, z nichž jedno hodinářství. Ve 20tém roce byl odveden a strávil plných 8 let ve vojenské dílně ve Štýrském Hradci, kdež byl na mistra povýšen. Po návratu do Oujezda věnoval se hodinářství, které konečně, jme-

novitě v posledních dobách, zatlačila výroba dud do pozadí. Před vypuknutím nynější války měl Šteffek plné ruce práce, při níž mu byli vydatnou podporou jeho dva synové, které si byl zaučil při výrobě dud.

CHODSKÁ MUZIKA NA NÁRODOPISNÉ VÝSTAVĚ R. 1895.

Ladění staršího typu dud, nadouvaných ústy, jest E-dur, někdy i F-dur. Oboje tyto toniny jsou vyšší, aby nadouvání ústy nebylo tak velmi namáhavé. Umístil Šteffek obě trubice »zpěvní i basovou píštělu« v předu. Basovou troubel opatřil umělým vyléváním olova, jak dříve bývala ozdoba přeslic, roubíků na vázání obilí, pastýřských bičišť, rychtářských práv, cívek a pod. Trouby z mosazného plechu ozdobil drobnými ry-

tinami, opatřil kruhovitými příklopy, aby hlas lépe se odrážel, »huček« a »huk«. Klapky na přední píšťale jsou novodobé příměsky, kterých staré dudy nikdy neměly. Vlastní strojky, »frkačky«, vyluzující tony primové a basové, umístil tak, aby byly chráněny, ježto na nich závisí celý hlas i správné ladění. Prvý jest v kozlí hubě, druhý v hořejší třetině huku, basové troubele. Chvěním těchto dvou »frkaček« čili piskorů vzniká ton a třeba nepatrné jich poškození hru znemožní, jak přesvědčivě vyložil již p. K. Michalíček.

Dudy takto sestavené možno rozložiti na 7 částí. Dudáci ovšem jich nerozebírali; nosili je v celku i přes pole. Na basové píšťale vidíme poutko, kterým při hraní upevňovali dudáci nástroj za knoflík vesty. Malou trubičkou navrchu vháněli vzduch (»duch«) ústy do koženého »nadržováku« a z něho tlakem paže do obou trubic. Aby vzduch nevnikal zpětným tlakem opět do úst, opatřena jest plechová trubička záklopkou, t. zv. »lupačem«. Dudy tyto se ani teplem ani vlhkostí dechu nerozladí, což prý přečasto se stane při dudách, které se ústy nadýmají. Často se stává, že kožený »nadržovák« propouští, když vyschne, vzduch, takže dud foukáním dudák potom »nezmůže«. To zamezili dudáci tím, že »nadržovák« hned po příchodu do hospody pivem namočili, aby kožní póry se zatáhly. Pak se udržoval v náležitém stavu již vlhkostí dechu sám sebou. Na tomto starším druhu pozoruhodny jsou i točené, vypalované rohy z uherských volů, jakýchž se dnes při výrobě již neužívá.

Novější typ dud, zvaný na Chodsku »puklík«, »pukl« (kozlík), liší se hlavně přičleněným měchem, jímž nahrazeno jest namáhavé ústní nadýmání. Řemenem pevně kol těla přitáhnut, nafukuje se pohybem levé ruky, která opatřena v nadloktí řeménkem, za železné péro na měchu upevněné se zapíná. Stejnoměrnými pohyby levice nadýmá se »nadržovák«, jenž zhotoven z kůže, srsti nezbavené, aby prý vzduch dobře v něm držel.

»Pukl« jest laděn v nižší tonině, než první dudy, a to v Es-dur, ježto jej dudák snáze měchem zmůže. Rozdíl spočívá i v tom, že huk umístěn v zadu ve tvaru kolínka, ku přehození přes pravé rameno. Některý »pukl« měl huk přes levé rameno, měch pod pravou paží a »nadržovák« pod levou, podle toho, jak který dudák uvykl hráti, pravou rukou nahoře nebo levou. Obojí druh měl vždy sedm tonů, krom toho základní, tvořící oktávu s tonem basovým, hukovým. Klapky, jak řečeno, dříve nikdy nebývaly. O slavnostech, svatbách a podobných příležitostech zdobili dudáci kozlí hlavičku umělými květy, rozmarinovým věnečkem a pestrými fábory.

Za dřívějších časů (podle Šteffkova sdělení), vyrobil leckdo dudy, tu s větším, onde s menším zdarem, ponejvíce sami dudáci, kteří na ně hrávali. Jen málo však z dud takto neuměle zhotovených, mohl dudák ke hře užíti, hlavně pro nedostatečnou znalost nutných rozměrů píšťal, vzdálenosti direk a úpravu frkaček. Vyluzovaly tony velmi neladné. Tím stávalo

se, že množství takovýchto dud se pohodilo na půdu »za komín«. Návštěvníci Chodska kupovali pak tyto staré, nepotřebné dudy v upomínku. Šteffek sám jich mnoho výměnou dílců přizpůsobil ke hraní. Tím si snadno vysvětlujeme, proč se zachovalo podnes poměrně tak málo těchto starých dud na Chodsku, v »kraji dudáků«.

Nebude nemístné zmíniti se o posledních lidových dudácích, pokud ve vzpomínkách žijí. Podle líčení stařičkého krejčího chodských krojů, Adama Bílka z Mrakova, byl prý nejrá-

Mikuláš Aleš: DUDÁČEK O MASOPUSTĚ.

zovitější Martin Kameníček z Pasečnice, maje ještě pravou »dudáckou krev«. Malá chaloupka s kouskem pole a nemalá touha dudami obveselovati mládež, skýtala špatnou obživu jemu, ženě a dvěma dcerám. Bída byla u něho domovem, než Kameníček neztratil příslovečné téměř, veselé mysli. Ani výčitky ženiny ho nenapravily, leda že při muzice dudy bolestně lkaly a jeho podupávání do taktu se stávalo hlasitější. Kameníček zůstal věren sobě a svým dudám do smrti. Všech chodských výprav do Prahy se zúčastnil. Zemřel již před 10ti roky.

Jeho soudruhem býval Dufek, řečený »Salka« z Tlumačova, hezký, statný Chod. Hrávali za všech příležitostí s klarinetistou »Vaňkem Josífkem« a »Vaňkem Kubou«. Byli hledáni po celém okolí, ježto při »svazbách« zahráli bezvadně každou písničku, jež »droužka« předzpívala. Zemřel před 3mi roky.

V Domažlicích žije dudák snad poslední, zvaný »dudák Honza«, již velmi stařičký a chudý. Ten hrává hostům na Kubici. Málo se zdrží doma, a zeptá-li se ho kdo na jméno, odpoví: »Jsem Honza dudák, a dost.« Tak odcházejí pomalu jeden za druhým, nepovšimnuti a odstrčeni. Zatím plechová muzika neúprosně zaplavuje Chodsko.

S ruchem národopisným, roznícením Českou chalupou na Jubilejní výstavě r. 1891 a Národopisnou výstavou roku 1895,

stoupl značně zájem i o starožitný nástroj. Hlavně léta nedávná zájem tento teprve oživila, ať pohlížíme na dudy se stanoviska hudebního nebo pouhého předmětu dekorativního. Důkazem jsou přečetné objednávky z Čech, ba i z Moravy, jimiž starý Šteffek jest zahrnován. Důkladnost práce a velmi přiměřená cena (45 K) jistě k tomu přispěly, že známost o tomto, dnes 77letém kmetu, pronikla bez veškeré reklamy.

Výrobou dud z firem nástrojových obírá se Jakub Konrády, varhanář v Domažlicích, Fr. Haloun v Plzni a J. Wolf v Praze. Vedle nich výroba dud zachová a rozšíří se mezi lidem samým — v rodině Šteffkově, jehož synové, bohdá, se vrátí z vojny a budou pokračovati v práci, které se vyučili u mistra dudaře, svého dobrého tatíka, upřímného a nadšeného Choda Šteffka. Tuto vzpomínku na výrobu dud na Chodsku zaslal podepsanému po naší Dudácké besedě na Žofíně p. JUC. Ladislav Rutte, bystrý znalec lidového života chodského, jemuž děkuji za tuto zajímavou zprávu, která se vhodně druží k ostatním popisům dud a hry dudácké a zejména shoduje se s líčením p. učitele K. Míchalíčka.

* * *

Dudácké besedy na Žofíně zakončil jsem tímto závěrem, kterýž i v knize o dudách má vhodné svoje místo.

Jsem si toho vědom a jsem tak upřímný, že to předem řeknu: mnohého dnes z laskavých a shovívavých posluchačů neuspokojíme. Jakožto původce a pořadatel dnešní besedy se přiznávám, že milý, zadumčivý zvuk dud vyžaduje jiného ovzduší, přirozeného, rozjařeného, venkovského, nikoli koncertního sálu velkoměstského před klidným obecenstvem, hudebně vyškoleným do nejjemnější citlivosti, před posluchačstvem, uvyklým poslouchati v bezvadném provedení starší, novější až i nejnovější umělou hudbu. Před takovouto stolicí soudnou a před soudem přísné kritiky hudební, moderní, uvadnou prosté, něžné květy hudby dudácké, pro dnešek přesazené ze začouzeného a rozveseleného zákoutí našich chodských, blatských a slováckých hospod, do zářivého jasu a hlučného víru velkoměstského, pozbudou své vůně přirozené, svého jarého půvabu . . . Dudy nehodí se svým hukotem, vřeskem a kvikotem pro koncert v obvyklém slova smyslu pro toho, kdo si nepřináší k jejich vyslechnutí procítěné porozumění jejich významu a jejich důležitosti pro život a kulturu jádra národa našeho, českého lidu. Ze svých přesycených choutek dráždivou muzikou umělou, moderní, musíme hodně sleviti, aby neochabovala trpělivost, poslouchati zdánlivě jednotvárné, nehybné, klidné melodie »dřevěné«, ale přece jen domácí muziky staročdávné.

Jisto jest, že dnes dudy jsou již vzácností i ve sbírkách musejních. Lid sám již je zahodil mezi haraburdí bezcenné, veteš, jak jsem na místech vhodných ukazoval. Lid náš sám se zbavil rázovité hudby svojí dudácké. A jakým odvarem velkoměst-

ských pouličních odrhovaček a sprostých, šantánových a operetních odpadků lid svou starodávnou muziku nahradil a bohužel stále nahrazuje!

Křivdil by mně, kdo by chtěl vykládati můj upřímný zájem o dudáckou hudbu za přeceňování dud, které, rozumí se, nemohou se měřiti a závoditi se skvělými úspěchy hudby moderní. Svou již základní primitivností vůbec by nesnesly ani po technické stránce nějakého přizpůsobení nynějším požadavkům moderní hudby. Podle vzorů cizích jen chceme poznati jejich svéráz po stránce hudební a jejich význam i poukázati na bohatý zdroj dudácké hudby pro studie theoretické i praktické o české hudbě lidové.

Mikuláš Aleš: DUDÁČKŮV POVZDECH O STARÝCH ČASECH.

Nejlepší důkaz o ceně a významu dud podává podivná shoda českých výtvarných umělců, spisovatelů, skladatelů hudebních, znalců české duše, života lidového, že věnovali hudbě dudácké pozornost a slovem, kresbou, sochou, hudbou zachytili již již ztrácený obraz dudáka českého. Vylíčila dudácké písně, hudbu i tance Božena Němcová vedle Tyla, Erbena, Jiráska, Raise, Hrušky, Baara a jiných. Josef Manes rád maloval postavy dudácké a illustroval písně dudácké. Dlouhý byl by výčet dalších umělců, Alše, Maixnera, Marolda, Maška, Olivy, Douby, Němejce, Špillara, Lad. Nováka, bratří Úprků, Kašpara, Frolky a jiných. Byl to zejména můj vzácný přítel a krajan mistr Mikuláš Aleš, jenž kreslil a maloval roztomilé dudáky jihočeské, hlavně ze Strakonicka, v illustracích písní národních, v Národním divadle a jinde, jejichž ukázky podávám s laskavým ochotným svolením dcery Alšovy, paní Maryny Svobodové. Do třetice naznačené náleží slavný náš Smetana, jehož skladby kromě jiného poučují, jak uměl čerpati a pak zažíti motivy dudácké a jak těžil pro znázornění lidové hudby české

z písní, tanců a hudby českého dudáka. Čas již pokročil a nemohu se pouštěti dále, jaké ovoce vyneslo studium hudby dudácké i jiným našim skladatelům, Dvořákovi, Fibichovi, Bendlovi, Chválovi, Macanovi, Janáčkovi, Nedbalovi, Zichovi, Hruškovi, Jindřichovi, Jindřichovi atd. Rovněž další thema ku přednášce poskytlo by líčení dudáků v literatuře, zejména u našich básníků. Místo pouhých úvah o tom všem vybral jsem pro dnešní večer aspoň ukázky toho všeho, zejména básně našeho drahého pěvce o kouzlu českých dud Ad. Heyduka, Svat. Čecha, Jaroslava Vrchlického a Lad. Quise.

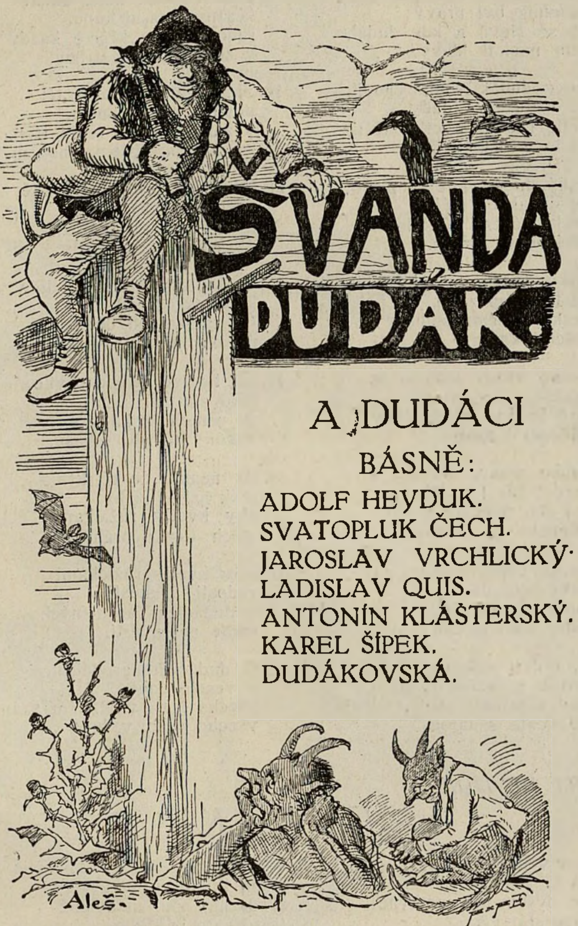
Prosím za vlídný posudek upřímné snahy našeho Sdružení pro povznesení znalosti památek, pobaviti dnes i poučiti o hudbě a písni dudácké. Mně pak, který jsem si dovolil jménem Sdružení našeho sezvati k dudácké besedě, bude příjemnou odměnou, když každý z Vás odnese sobě dnes do svého domova hřejivý pozdrav z lánů, niv a hájů vlasti naší. Kdo z Vás buď sám v mladosti slýchal dudy, nebo kdo zavítal do kraje dudáckého, rozezvučí se mu (doufám) v hlavě i v srdci oživené vzpomínky milým hlasem dnešního večera. Kéž každý z Vás odnese si dnes probuzený zájem pro ušlechtilou, zapomenutou sice a opovrženou, ale proto přece jen tak tklivou a dojemnou hudbu dudáckou, kterou dnes jako skromnou, nesmělou Popelku, opředenou zlatou nití snivých dumek, zkazek dávných a blednoucích vzpomínek na zašlé věky, od tichého krbu nízké, shrbené české chaty, přivedl jsem do rušné a skvělé dvorany Žofínského ostrova v srdci země české.

Nemohl bych vzletněji vyzvati ke studiu a porozumění lidového podání českého, lidového umění, lidové hudby dudácké, nežli to učinil Svatopluk Čech, poukazuje právem na životní sílu a schopnost všeho lidového podání a lidového umění českého:

»Zde leží poklad ještě nepřebraný,
jenž cele náš, v němž ryzím každý skvost;
kde z drahokamů tisíceré hrany
nám nezkalená svítí původnost.

A rez nechť hlodá na některé kráse,
nechť veteší snad nepotřebnou zdá se:
jen pilník přiložme a přizpůsobme
tvar sestárlý za novým úkolem,
a v duchu témž zas nové zdoby robme,
jenž ze všeho zde mluví kolkolem, —
ve vlastním duchu, vlastním po způsobu,
jen upraveném vhod pro jinou dobu.

Ó, chutě nořme se v ty prosté krásy,
nechť k novým krásám duch se oplodní
z té (která k nám tu odevšad se hlásí),
z té dosud jaré duše národní.
Nechť přilnutím k těm květům rodné půdy
sil nových svěžest nabereme v údy!

TITULNÍ LIST HERRMANNOVA-TOPIČOVA ČASOPISU „ŠVANDA DUDÁK“.

ADOLF HEYDUK:

DUDÁK.

1. Český dudák dávných časů
kouzelník byl pravý;
kde se zjevil a kde dudal,
všem popletl hlavy.

2. Český dudák, kudy chodil,
kde nadul své dudy,
kvetla radost, kvetlo štěstí,
kvetlo všecko všudy.

3. Český dudák, kde se zjevil,
kde dudal jen málo,
všecko rázem výskalo si,
radostně se smálo.

4. Český dudák, kde kdy stanul
a dal dudám zněti,
všecko k němu sbíhalo se,
jonáci i kmeti.

5. Všecko všudy sbíhalo se
s každé vůkol strany —
staré babky, mladé ženy,
mládenci i panny.

6. Všecko všudy sbíhalo se,
v srdci žár i v lebce,
ba i děti tleskaly si
v smíchu na kolébce.

7. Všecko všudy sbíhalo se
pozbývajíc dechu,
jenom aby uslyšeli
zvuky jeho měchu.

8. Ba, i děti výskaly si
s myslí v radost vzňatou,
hošci s mámou skákat chtěli
a děvčata s tátou.

9. Český dudák uměl dudat
švarných písní kopu,
radostí se v krčmě každý
v skoku chytal stropu.

10. Skákal div že nevyletěl
povalovým stropem,
v žních-li bylo, rejdil třeba
snop s povříslem, snopem.

11. Podávky i dlouhé hrábě
vesele se chytly
a nesly se po strništi,
že se jen tak kmitly.

12. Český dudák dávné doby,
kam pak zašel asi? —
Už takové po dědinách
nejsou hodokvasy!

13. Už takové nejsou chvíle
jako starých časů,
už nemají české kraje,
takou švarnou chasu.

14. Už nemají české kraje
tolik nebes vláhy,
aby kvetly růžičkami
jejich domků prahy.

15. Aby kvetly růžičkami
radosti a štěstí,
o dudácích čarodějných
nikde ani zvěsti.

16. O dudácích čarodějích,
o veselé době,
všecko jako v těžkém spánku,
všecko jako v hrobě.

*

ADOLF HEYDUK:

DUDÁK.

Za minulých bylo časů —
pravda je však přeci —
teď se ovšem tak podivné
nemohou stát věci.

Tenkráte, když zuboženi
lidé na vsi stáli,
dudáci jim horké slzy
v písně čarovali.

Byl-li dudák dovednější,
tak to uměl v notě,
že kdo slyše, — zpíval, skákal
třeba při robotě.

Však ten dudák od Domažlic,
znám byl blíž i v dáli,
před ním páni ustavičně
třásli se a báli.

Vždyť, sotva, že dudy nadmul,
šelma ta, jen z mála,
hned každičká stará babka
skokem tancovala.

To se pánům nelíbilo,
drábům piva skytli,
by dudáka ubožáka
při potulce chytli.

A. SCHEINER: ŠVANDA DUDÁK.
Titulní list Zibrtovy knihy, vydané od B. Šimáčka.

Chytili ho, dudy vzali,
hlučno bylo všudy,
a dudáček zasteskl si:
»Ach, kde jsou mé dudy!«

Věznili ho. Řekli páni:
»Více nezahude,
od Domažlic čaroděiník
zítra viset bude!«

»Eh, co zítra, ještě dneska
pošleme ho k ďasu,
dříve nežli očaruje
posud hodnou chasu!

No, však my mu posvítíme!« —
Již se čakan staví,
k popravě se shromážďují
lidu pestré davy.

Pán se kloní; hrabě velí:
»Vyveďte ho z chladu,
pověste ho na sluníčko
ještě při západu.«

Vyvedli ho k šibenici,
po žebříku kráčí,
kolem sloupu starý městys,
s mladou vsí se tlačí.

V předu kráčí suchý hrabě
s kyprou svojí paní,
v zadu lokaj holobrádek,
plný pnemování.

Justicier s vrchním v pravo,
vážný farář vedle —
dudák k pánům: »Vyslyšte mne!«
Páni zas: »Mluv medle!«

»Málo páni, žádám věru!
Mám-li umřít, tedy
popřejte mně na mé dudy
zahrát naposledy!

Nechať s nimi pohovořím,
stisknu je svou paží,
ať mne jak dřív v celém žití
naposledy blaží.«

Zasmál se pan hrabě, kyvnul —
zasmáli se páni,
dali dudy; dal se dudák
v dud svých nadýmání.

Sotva nadmul, spustil ruče . . .
co — co se to děje?
kolem každá tvář se jasní,
usmívá se, směje.

Prs se vlní, hlava kloní,
podpatek se zvedá,
levice se vzhůru šine,
pravá boky hledá.

Jak na drátkách pestré loutky
všecko se to třese,
až pojednou v chumelici
do kola se nese.

Vždyť co každý nejradš slýchal,
znova z dud těch slyší,
chromý berly odhazuje,
trpaslík se výší.

Všecky tance, všecky směsky
z dud pojednou víří,
nohy dříve olověné
v ráz jsou jako píří.

A co každý nejradš tančil,
šťasten tančí znova,
každý má k těm čarným zvukům
jiný skok i slova.

Čím statečněj duďák duďá,
tím jsou větší chvaty,
všecko zpívá: »Dudej, dudej,
dudáčku náš zlatý.«

»Dudej, dudej, cupy, dupy,
dej nám Pán Bůh zdraví!«
A napořád svou že tančí,
myslí různé hlavy.

Duďá dudák, dolů stoupá,
sám se při tom točí
a zpovolna v jinou stranu
s popraviště boční.

Žádný nedbal, jen když slyšel,
že dudáček hraje, —
šťastně klubkem propletl se
v jiné světa kraje.

V jiných krajích dozajista
lepší mu byl osud,
ale ti kol šibenice
tancujou prý posud.

Ještě dudák Švanda živ,
Orfej české půdy,
ale stářím siv a křiv
bloudí, Bůh ví kudy;
v strakonickém kostele
spuchřelé a svraštělé
zanechal prý dudy.

Leckdo napial um a cvik
na ty vetché měchy —
ale vzbudil pouhý kvik,
chroptivé jen vzdechy.
Nevyloudil dávný hlas,
který uměl v ples i jas
ladit celé Čechy.

Švanda kdesi Šumavou
bloudí přes vývratě
s beranicí línavou
v starosvětském šatě,
jenom tam si troufá vyjít,
kde se černá s řezbou štít,
na chudobné chatě.

Netroufá si z horských chat
dolů mezi lidi,
kteří za chýš, zpěv a šat
předků svých se stydí.
Místo prostých dudáků
maëstro tam ve fraku
zisk a slávu klidí.

Ještě starý drsný zvuk
krasocit náš ruší,
není dudácký ten huk
pro zjemnělé uši,
vytříbený máme vkus,
vzorně uhlazený brus,
vzdělancům jak sluší.

Brzy zavzní krajem hles:
Kde jsi, starý Švando, kdes?
Kde jsou tvoje dudy?
Hladkým floutkům na vzdory
vyjdi, Švando, směle
v beranici s fábory
na zvětralém čele.

Nechať stářím zbělel vlas,
však se znovu zpřímí vaz
a krev zahrá v těle.
Jen co tvoje náručí
staré dudy stiskne,
kouzelný měch zazvučí
a ret bujně výskne —
zmládne s tebou celá zem,
vyjasní se čelo všem
a zrak štěstím blýskne.

Znova měch ať ševelí,
vysoko se vzdýmá,
pravé české veselí
zakleto v něm dřímá;
a nás po té junácké
zdravé písni dudácké
žhoucí touha jímá.

Hahoj, Švando, chytni už
svoje dudy čarné,
zahraj v naši smutnou hluš
v naše stesky marné;
jinak se nám bude žít
pracovat a v boji bít
při té notě švarné.

JAROSLAV VRCHLICKÝ:

ŠVANDOVY DUDY.

V Strakonicích za oltářem
tam jsou dudy zaklety;
tím to, že již není v Čechách,
jak bývalo před léty.

Dokud hrával na ně Švanda,
život byl tu jinačí,
každá chatrč — posvícení
s pečení a koláči.

Jeden smích a jeden tanec
od podlahy ke stropu —
na českou zem Pán Bůh spouštěl
kvítí celou potopu.

Nyní běda! . . . Kde jsou dudy?
Veselost je ztracena;
v Strakonicích za oltářem
časem zní jen ozvěna.

Smutné tony, puklé zvony —
dumné tony, táhlý vzdech . . .
ký ďas vzal ty naše dudy,
s nimi staré štěstí z Čech?

Chtěl bych věru dočkati se
a zřít vlastní na oči,
až se zas ty dudy najdou,
jak to světem zatočí.

V Strakonicích za oltářem,
vím, že bude neděle,
spustí jednou staré dudy
od podlahy vesele! . . .

»Ite, missa . .!« farář křikne,
z kůru zavzní slavný tuš, —
Dudy Švandovy zní, — v Čechách
zase štěstí máme již!

A z kostela na náměstí
v ulice kol radnice
za nimi již v brzku tančí
každá v Čechách vesnice.

A ten vznět a let a tanec
strhne Prahu v kolo též —
kéž si brzo, milý Švando,
na Čechy jen vzpomeneš.

(Švanda Dudák, red. Ignát Hermann, I. 1882, str. 171).

❋

JAROSLAV VRCHLICKÝ:

ŠVANDA NA NOVÉ POUTI.

Kdykoli v krčmě dozpíváno
a dohráno, až Boží ráno
se dívalo mhou do oken,
tu Švanda v posled v divém skoku
vza' děvče k boku
a sobě kázal zahrát jen.

Podlaha rejem zaduněla
a smíchem kol se jizba chvěla.
»O takto chtěl bych umřít hned —
ba sázím, svaté na vysosti
svou veselostí
že okouzlím jak celý svět!«

Dotančil, dohrál, dopěl taky.
A již ho nesou nad oblaky —
před Božím soudem chví se již.
Na váhu anděl dudy skládá
a váha padá.
Tvých vin je, Švando, velká tíž.

Prokleté tyto tvoje dudy,
jež síly ples a radosť všudy,
ti nepomohou, vždyť sám čert
z nich piští, kviká a se šklebí
a tady v nebi
všem dávno přešel smích a žert.

Švanda se mračně dívá v eden.
Jen jediný ton — kdyby jeden
chtěl nějak z dud jen vytrysknout,
ví, že by zapomněl zde na vždy
své žalmy každý
a v rej by musil zavýsknout!

»Souzen jest!« — zní to v tiši děsně.
A Švanda zdrcen k zemi klesne
a s váhy anděl hodí měch;
bum!, sotva dopaď na zem ráje,
o zázrak!, hraje —
ač jeden to a krátký vzdech.

Prawdiwý Contrfect Šwandy dudáka Strakonického.

Roztoužil celý ráj se v mžiku,
kde kdo byl, jak na obrtlíku
na jediný ton dal se v let:
tu proroci, tam vyznavači,
a v řady stáčí
se polka tu, tam menuet!

»Ustaňte!« zní to v hromu hlase, —
»i pošlete ho na zem zase,
ráj celýť v tance kotoučí!«
A měch již letí mračny k zemi
a žasem němý
se Švanda za ním poroučí.

Zahřímá kletba hvězdným šerem:
»Buď, Švando, českým Ahasverem.
Choď stále světem zase dál —
na světě veselosti třeba
je jako chleba,
kam vejdeš, zmizí trud a žal.

Za viny tvé to je tvým trestem«
A Švanda chodí vsí a městem
ve chvíli ranní, večerní,
tu popěvkem, tu dud svých steskem
(a teď i tiskem
háv na sebe vzal moderní).

Věren je všady svému cíli
a sotva u vás též se zmýlí,
ó nahraďte mu tady ráj!
A krůpěj české veselosti
vám šlehne v kosti
a usměje se český kraj!

(Švanda Dudák, red. Ignát Herrmann V. 1896, str. 1.)

*

LADISLAV QUIS:

ŠVANDA DUDÁK.

Švanda tiskne dudy k boku,
k ústům zase sklenici,
v prsou dech a vid až v oku
tratí se mu s dennicí.
»Nocí tré i dnů jsem hrál,
teď již čtvrtý konec vzal,
ani muk už, chaso mladá,
dohrál jsem a dodudal.«

U cesty bouř klátí stromkem,
pod ní Švandou vratká zas.
»Ej, aj, mne-li za tím domkem,
jej-li za mnou nesl ďas?« —
Oknem jasné světlo plá,
uvnitř chasa veselá.
»Což se asi podivíte,
když vám Švanda zadudá.«

»Švanda, Švanda tu i dudy! —
Pojď ty, Švando, mezi nás« —
»Půjdu, třeba u všech všudy
neznal dům a neznal Vás!« —
»O to ty se nestarej,
jenom pij a jez a hrej;
zlatem my ti zaplatíme,
Švandičko, jen zadudej« —

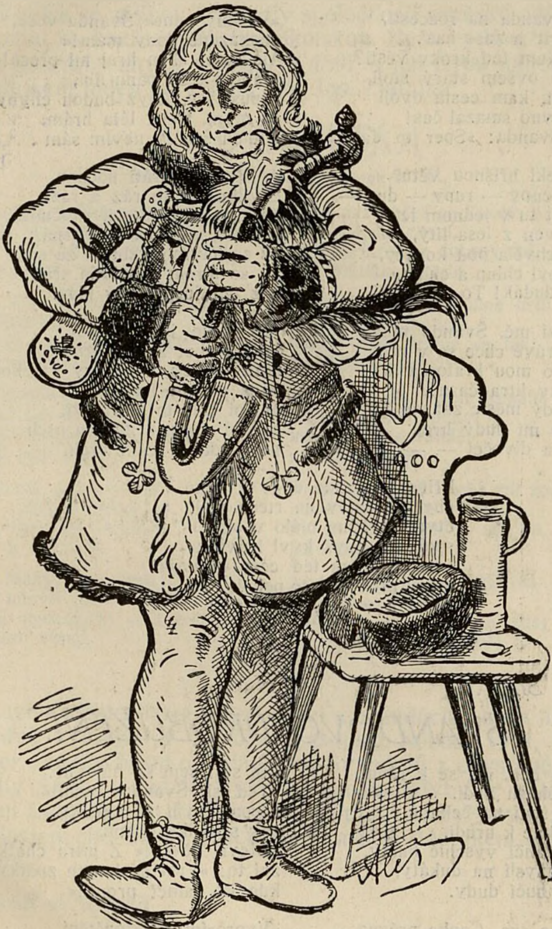
»Dbej však, nechť ti prší zlato,
až by klobouk přetekl,
abys nikdy, nikdy za to:
Zaplať Pán Bůh! neřekl.«
»Ej což o ta slova dbám,
jen když chmel a zlato mám;
já vám za to vaše zlato
jako Švanda zadudám.«

Cupy, dupy, cvaky, cvoky,
na podlahu, na půdu:
»Jaktě živ jsem také skoky,
neviděl a — nebudu.
Holka lítá do stropu,
přes ni hoch zas v pochopu;
to se točí, to se bočí,
v chvatu, víru, výhopu.« —

»A, to zlato, nevím ani
kam ty žluté ptáčky dám,
zaplať vám to, drazí páni,
zaplať vám to Pán Bůh sám!«
Nedomluvil, nedořek —
ty tam zlato, světlo, skřek.
Hrom a blesk, pak noc a ticho —
Švanda v mdlob se náruč smek'.

Ranní pára z řeky stoupá,
blízko již je do zoře,
s čekanu se tělo houpá,
Švanda sedí nahoře:
»Kde jsi se tu, Švando, vzal?
Kam jsi, Švando, zlato dal?
Rád buď, Švando, na čekanu
že jsi nocleh — vydudal.«

(Z ruchu, Básně, 1872.)

MIKULÁŠ ALEŠ: ŠVANDA DUDÁK
na titulním listu Herrmannova-Topičova časopisu „Švanda Dudák“.

ANTONÍN KLÁŠTERSKÝ:

ČERT A ŠVANDA.

Přišel Švanda na rozcestí,
měsíc svit' a zase has'.
Stanul. Kam teď kroky vésti?
Sloup tu ovšem starý stojí,
ale zvěst, kam cesta dvojí
vede, dávno smazal čas!
Zaklel Švanda: »Sper to ďas!!«

Sotva řekl hříšnou větu,
z houští cupy — rupy — dup —
a již čert tu v jednom letu,
vyrazil ven z lesa lítý,
zem se chvěla pod kopyty,
na těle byl chlup a chlup.
Švanda dudák! To je lup!

»Volal jsi mě, Švando milý,
a mně právě chce se v rej,
nuže, pro mou kratochvíli,
do hodiny jitra časné,
nežli bledý měsíc zhasne,
na svoje mi dudy hrej,
divočej a divočej — — — —«

»Vzácný pane«, Švanda vece,
»pokažené dudy mám!«
Ale čert: »Jen hraj mi přece!«
»Jak se tedy pánu líbí,
odpusť jen, když budou chyby:
co mým, třeba léta hrám,
dudám schází, nevím sám . . .«

A již dudy hráti počnou,
chvilku šlo to ráz a ráz,
čert se točil, tančil skočnou,
jak mu nota zněla plesná,
až se havran vzbudil ze sna,
až se strom i balvan třás',
a z děr lezl každý plaz.

Ale náhle, jaký kvikot,
jaký pískot se to ztrh',
děsný skřek, a hrozný vzlykot
padá v ticho lesů, strží,
ne, ni čert to nevydrží,
zacpal sluch, a zděšen prch
přes údol a lesní vrch.

Přitisk' Švanda dudy k boku,
chytrý úsměv na rtech měl,
čtveráctví mu plálo v oku,
spokojen když kývl hlavou:
»Aspoň znám teď cestu pravou!
levou prch ďas do pekel! . . .«
Vstal a v pravo dále šel!

*

KAREL ŠÍPEK:

ŠVANDOVO PROBUZENÍ.

Svítá na den, má se k ránu,
kohout chasu budí.
Švanda sedí na čekanu,
dudy tiskne k hrudi.
Větrem tančí vyschlé hnáty,
Švanda myslí na dukáty,
skočnou hučí dudy.

Procit' ze sna. Čapka prázna,
včera plná zlata.
»Udělala ze mne blázna,
černá rota klatá.
Darmo hráti nejsem zvyklý!«
Skočil s trámu, dudy kvikly,
s věže hučí pátá.

Dal se lesem ke hájovně.
»Teď si, Švando, popil!«
Klepal chvíli na okénko,
pak se kliky chopil.
»Otevř, děvče!« Z nitra chatky
zní to: »Vrať se jenom zpátky,
kde jsi paměť propil!«

»Vyprosím si odpuštění,
vylíbám je ze rtů!«
žebře Švanda, ale milá
nerozumí žertu.
»Ďas v tom vězí!« Švanda na to —
»Teď i tohle moje zlato
posílá mne k čertu . . .!«

Švanda Dudák, red. Ignát Herrmann V. 1886, str. 649.

Připojuji dodatkem básničku, která se nevyrovná básním předchozím, ale dopřávám jí místa, protože byla složena na počest hudby dudácké v zábavném sdružení »Dudáků« čili v obci Dudákově a se zálibou ji zpívaly společnosti pražské, vybírajíce při zpěvu na Ústřední Matici Školskou. Byla vydána v malém počtu litografovaných výtisků r. 1897 a jen čirou náhodou zachránil jsem jeden od přítele inž. Jos. Zlatníka.

DUDÁKOVSKÁ

věnovaná sousedkou kantorovou M. M.

Hej, dudáci, nechť zní zpěvy,
nechť je hlučno všady,
by se cítil každý z nás všech
jako doma — tady!

Ať jen žije, ať jen vzkvétá
naše obec nová!
Ťukněme si, pějme na zdar
obce Dudákova!

Zřít nesmíme v našem kruhu
zachmuřené líce;
kdo chce bručet', ať je doma,
nechodí sem více!

Mysl jasná, srdce vřelé,
na rtu smích a zpěvy —
tak se sluší na Dudáků
junáky a děvy. —

U nás česky, ryze česky,
každý mluvit musí.
Nu, kdo nechce, ať se s drábem
vyrovnati zkusí.

Jeho paží střež se každý,
než si koho chopí,
ať radš krejcar dobrovolně
na »Matičku« klopí . . . .

Buďme vždycky hodně hrdí,
na ty naše dudy!
Jejich písní držme se tak,
jako české hrudy!

České písně, jejich kouzlo.
jejich krásné vděky,
nevyhubí nepřátelé,
nezahladí věky...

Proto na zdar! Nechť zní zpěvy,
nechť je hlučno všady,
by se cítil každý z nás tu,
jako doma tady!

Ať jen žije, ať jen vzkvétá
naše obec nová!
Ťukněme si, pijme na zdar
obce Dudákova! (1897) *)

❋

Sazba těchto básní o Švandovi a o dudácích byla již hotova, když uveřejnil v 19. čísle časopisu Národ, 1917, Otokar Fischer ukázky básní o dudách a o Švandovi z chystané patrně skladby Švanda dudák. Bylo by škoda, kdyby v knize, kde otiskuji řadu básní o dudách a o Švandovi, nebyly tyto zajímavé, vlastenecké básně Fischerovy aspoň dodatkem na konci otištěny.

OTOKAR FISCHER:

ZE ŠVANDY DUDÁKA.

1.

Dudy moje, dudy mé,
na smrť spolu půjdeme?

Světa kus my ušli spolu,
když jsem neznal slz ni bolu.

*) Neuvádím všech podobných básní a skladeb o dudáku českém, o Švandovi dudákovi v knihách a časopisech, pojmenovaných Švanda Dudák (redaktor Ignát Herrmann), Český dudák (kalendář Al. Wiesnera v Praze), Strakonický dudák (Kalendář K. Šolce v Kutné Hoře) atd.

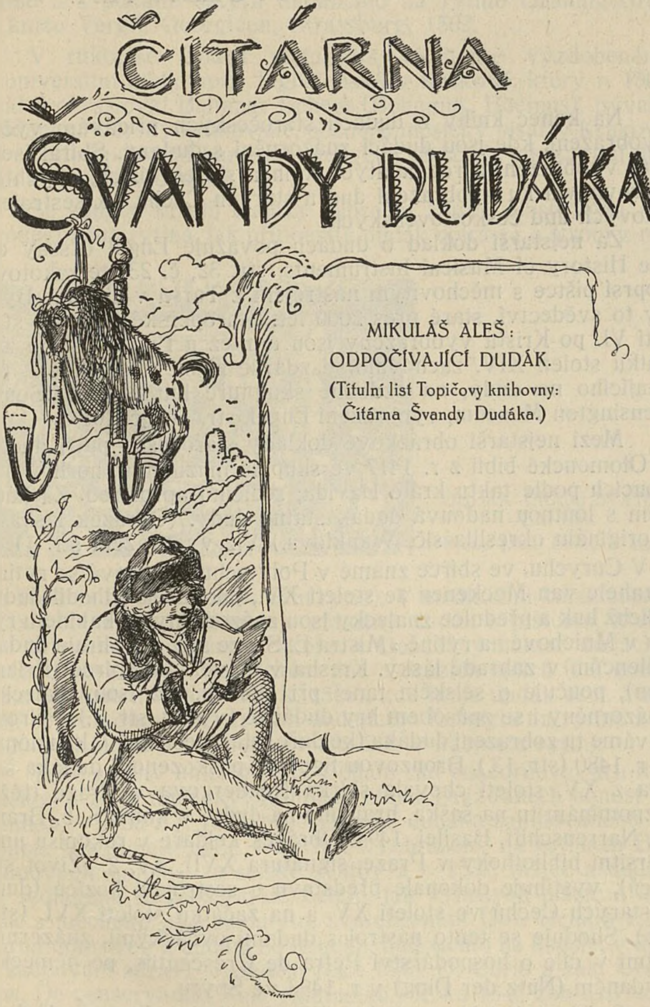
Já si vážil vás tak málo,
teď však po vás toužívalo
srdce moje ubité;
kdo vás přines, neví ani,
jaké teskné putování
bylo bez vás, dudy mé.
A když vás tak laskám opět,
chtělo by se zase žít,
chtělo by se píseň dopět,
kterou jste mi začly znít.
Šláp jsem na vás. Odpusťte mi.
A já měl vás tolik rád.
Ztupil jsem vás, hodil k zemi,
že jsem nesměl na vás hrát.
Když jste se mi navrátily,
pojďte mi zas v náručí,
ať se mi zas život milý
rozpláče a rozzvučí.

2.

Bože! Co mi srdce trhá, co mne dusí, neznám říci,
ale tys mi místo řeči dal mé dudy bědující,
dals mi do nich pláč i slávu, trýzeň, zoufalství a smích!
Nemám slov. Však ony znají lítost vyslovit a hřích.
Tápal jsme já ve svém žití, s pravé cesty sešel v blud,
svedl jsem své rodné druhy, zakřikl své duše stud,
ale nyní aspoň jednou dej mi, abych vzkřiknout směl,
Ty, jenž proroky a blesky mluvíval jsi k svému lidu,
Bože! prolom nebesa! pohleď v srdci našich bídu,
smiluj se a za nás němé jednou mi dej promluvit,
dej mi, Bože, před mou smrtí, abych mluvil za svůj lid.

3.

Přetrpíme boj a tíseň,
budeš-li jen hrát,
zpívej nám a hraj, tvá píseň
přežije náš pád,
Půjdem za tebou; tvá nota
z ciziny a běd
povede nás do života,
do domova zpět.
rozbouří se polem, lady,
jako z jara proud,
vstane den a bude mladý,
bez rabů a pout.
Padnem-li, přec mezi námi
Švanda dudák hrál —
Hraj a hraj, my za dudami
půjdem dál a dál.

MIKULÁŠ ALEŠ:
ODPOČÍVAJÍCÍ DUDÁK.
(Titulní list Topičovy knihovny:
Čítárna Švandy Dudáka.)

DUDY A DUDÁCI V OBRAZECH Z DOBY NEJSTARŠÍ DO STOLETÍ XIX.

Na konec knihy o dudách staročeských přidávám výčet vyobrazení, kde jsou dudáci znázorněni s dudami. Sbíral jsem tato vyobrazení z rozmanitých knih a sbírek cizích, abych je přirovnával ku vyobrazení dud u starých Čechů i k sestrojení lidových dud československých.

Za nejstarší doklad o dudách považuje Engel (Essay on the History of Musical Instruments, str. 32, č. 23) terrakotové poprsí pištce s měchovitým nástrojem z Tarsu v Cilicii. Bylo by to svědectví, staré přes 2000 let. Staroperské dudy ze století VI. po Kristu vyobrazeny jsou tamtéž u Engla, 58. Ze začátku století XIV. zachovalo se zdařilé znázornění anděla, pískajícího na dudy, na ozdobné skulptuře kathedrální (South Kensington Museum, vyobrazení Engel, str. 118, č. 101).

Mezi nejstarší obrázkové doklady staročeské patří dudák v Olomoucké bibli z r. 1417 ve skupině muzikantů, horlivě hudoucích podle taktu krále Davida, sedícího uprostřed. Za hudcem s loutnou nadouvá dudák statně dudy. (Obrázek laskavě z originálu okreslila slč. Wanklova.) Viz vyobrazení str. 11.

V Curychu, ve sbirce známé v Polytechniku, chová se rytina Israhele van Meckenen ze století XV., jak šašek odhodil dudy, jejichž huk a přednice znalecky jsou znázorněny. V kabinetu rytin v Mnichově na rytině »Mistra E. S.« ze stol. XV. hraje dudák milencům v zahradě lásky. Kresba v universitní sbírce (Erlangen), poučuje o selském tanci při dudách, jež jsou znalecky znázorněny i se způsobem hry dudácké (vyobr. str. 7.). Přirovnáváme tu zobrazení dudáka (kejdaře) staročeského v kancionale r. 1480 (str. 13.). Bronzovou figurku (poškozenou) dudáka šaška z XV. století chovala sbírka Neubergova v Praze (též). Vzpomínám tu na šaška, hrajícího na dudy, v knize Seb. Branta, Narrenschiff, Basilej, 1494. Obrázek kejdaře v rukopisu universitní bibliotheky v Praze, signatura XVII. Av. 2. (Život sv. otců), vystihuje dokonale představu o sestrojení kozice (dud) u starých Čechů ve století XV. a na začátku století XVI. (str. 14.). Shoduje se tento nástroj s dudami ovčáckými, znázorněnými v díle o hospodářství Petra de Crescentiis, po německu vydaném (Nutz der Ding) v r. 1493 ve Špýru.

Svědectví, jak ve století XV. bavily se hrou dudáckou i vznešené panny a paní, zachoval Mair z Landshutu sličnou rytinkou, chovanou ve Vídni v kabinetu rytin (15). Týž mistr vyobrazil nestálost života lidského rytinou (»Todesstunde«), jak příšerná smrt míří šípem na rytířské kratochvíle pod pavláčkou, na které odpočívá po hře dudák v honosném úboru

XV. století (17). Rytina tato jest vyložena v kabinetu rytin v Berlíně. Úprava dud shoduje se s dudami na rytině (Meister des Hausbuchs) z konce století XV. v kabinetě rytin v Amsterdamě a s dudami satyra dudajícího na rytině Grüningerově v knize Vergil, Georgicon, Strassburg, 1502.

V rukopise Codex picturatus, nádherně vyzdobeném, v universitní bibliothece Jagiellonské v Krakově, který r. 1505 psal a okrašloval Baltazar Behem (Bohemus, Boemus), bývalý student university krakovské, pozdější městský písař v Krakově — svěžími posavad barvami zachycen obrázek, jak zavítal dudák k spanilé krčmářce.

Se zálibou kreslil dudáky Albrecht Dürer. Často byla reprodukována rytina, jak přitloustlý dudák opírá se o strom z ro-

DUDÁK HRAJE SVATEBČANŮM.
Rytina (Mik. Solis) r. 1550.

ku 1514 (v Berlíně, v kabinetu rytin). V modlitební knize císaře Maximiliana (r. 1515) putuje nábožný dudák s pištcem, který mu přizvukuje na nástroj »kořec«. Bezděčný humor dudácký znázorňuje rytina v satirickém díle o druzích opilců (De generibus ebriosorum, Norimberk, 1516), kde hraje dudák osel. Shodují se jeho dudy s nástrojem dudajícího Enšpígla na rytině z r. 1520 od Lukáše z Leydenu (v Berlíně, v kabinetu rytin).

Také známý umělec H. S. Beham rád znázorňoval hru dudáckou a život dudácký: Kabinet rytin v Drážďanech honosí se jemnou rytinou z r. 1520, představující dudáka zamilovaného se ženou. V kabinetu rytin v Berlíně vyobrazeny na rytinách Behamových skupiny ze selské svatby z r. 1537, pištec a dudák se sedlákem, se selským děvčetem, jak vyhrávají pištec a dudák s měchem, plně nadutým, svatebčanům (23). Beham znázornil doprovod k dudám od houdka, hudoucího na housle, v díle o zachování zdraví, vydaném roku 1545. (J. Curio a Jak. Crellius, De conservanda bona valetudine.) Roku 1546 zobrazil tančícího sedláka se selkou při hře dudáka a pištce (Berlín, kabinet rytin).

Rytina P. Breughela ve sbírce arciknížete Albrechta ve Vídni znázorňuje dva dudáky, jak dudají ženám, zběsile posedlým křečovitými posunky tance sv. Víta v Epternachu (19).

O tanci viz Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, v Praze, 1895, str. 51. (Kresba Berty Havlíčkové.)

Selankovitý výjev ze života pastýřského zachytil David Kandel r. 1546 v díle Jeronyma Bocka, Kräuterbuch, Štrassburk, 1546, jak ovčáček baví sebe i stádo pod stromem hrou na dudy (str. 25). V témž díle láká dudák hrou k tanci v máji pod lípou selskou rozveselenou družinu.

Divoké tance při sletu čarodějnic s příšerami pekelnými v noci svatojanské ukazuje kniha biskupa štokholmského Olafa Magnussona o obyčejích a pověrách seveřanů v knize, vydané v Římě roku 1550. Dudá jim k reji tanečnímu dudák čert s kozlíma nohama (str. 21.).

Téhož roku 1550 snažil se zachovati budoucím věkům věrný obrázek hodokvasu selského i s podrobností, dnešnímu vkusu a krasocitu neslušnou, mistr německý (Mikuláš Solis?). Rytina, chovaná ve Vídni v kabinetu rytin, zajímá nás vyobrazením dudáka, který si vystoupil v pozadí roubené světnice na lavici a obveseluje popíjející a zpívající svatebčany (str. 85.).

V českém vydání Holbeinova Tance smrti od Jiříka Melantricha z Aventinu roku 1560 vleče dudající kostlivec prostopášníka k smrtonosnému tanci. Dudy a způsob hry dudácké jsou na dřevorytině poučně znázorněny (str. 23.).

Zálibu v dudách charakterisuje umělec J. Galle roku 1580, jak švec místo řemesla pustil se u verpánku do hry na dudy (rytina v Germánském museu v Norimberku). Záliba tato vhodně jest naznačena na lidové slavnosti německé, kde dudák vedle svých dvou druhů dudáků hraje s pištcem při pověstném »nosovém« tanci, kdy tanečníci a tanečnice, opatřeni hrbatými nosy, tancují kolem tyče, kde nad věnečkem zavěšen podobný nos (str. 27.). Rytina tato M. Meldemenna z polovice XVI. století chová se v Germánském museu v Norimberce.

Na str. 22. vykládám o dudácích, jak podnes hrají v čele vojska škotského. Ze XVI. století zachoval popis a vyobrazení dudáků v čele ozbrojenců irských John Derricke, The Image of Irelande, London, 1581.

Roku 1634 znázornil Rembrandt dudáka potulného, jak žebroní hrou před oknem (Kabinet rytin v Mnichově). Z téže asi doby zachoval se obrázek Pavla Fürsta (podle Adriaena van Ostade), jak poraněný dudák zavěsil u ranhojiče při hojení dudy na hřebík (v Norimberce, v Germánském museu). Rozmarně mrzutou náladu dudáka, jak se ohání proti píchajícímu roji včel, líčí Melchior Lorch na rytině dnes vzácné (tamtéž).

Obrázky českých dud z konce století XVII. zachovala drobná rytinka na básni příležitostné (str. 37.) v knihovně Strahovské. Neumělá ruka črtá obrázky, kterak slovenský gajdoš gajduje sám (str. 27.) a s jinými hudci, v Senickém rukopisném kancionale z r. 1692 (27.).

Z konce století XVII. uvádím rytinku Scheltého a Bolwerta (podle Jordaensa) na heslo: Jak staří zpívají, písklata švitoří, kde dudák, otec rodiny, hraje a po něm a s ním hude celá ro-

dina (Hamburk, umělecko-průmyslové museum.) Pro alamodovou dobu ve století XVII. zajímavý jest obrázek z roku 1680 Ondřeje Scheyta, jak hraje dudák Bachusovi skočnou (Vídeň, sbírka Jos. Wünsche, srv. Nagler, Mon. I., 250).

Pěkné obrázky dudáků ze století XVII. a XVIII. (Petra Hyise, Arenberga, J. Hemessena a jiných mistrů) chovány jsou v museu a v královské galerii v Brusselu a v Berlíně v museu císaře Bedřicha. Také městské museum ve Štětíně má vyobrazení dudáckých postav od Davida Teniersе podle leptů J. F. Beauvarleta ze druhé polovice století XVIII. Dudáckou muziku na vsi znázornil r. 1756 na rytině Dietrich (srv. Nagler, Mon. III., 395).

Úpravu vojenských i jiných dud škotských a irských, jak jsou měchy jejich sešity z pestrých látek kostkovaných a opatřeny jsou několika píšťalami, popisuje a obrázky znázorňuje Jos. Walker, Historical Memoirs of the Irish Bards, London, 1784, str. 78, a John Graham Dalyell, Musical Memoirs of Scotland, Edinburgh, 1849.

Náš pluk písecký (nynější č. 11), měl také svého dudáka vojenského, Vojtěcha Čerta, viz kresbu A. Zellerina pro císařovnu Augustu Karolinu roku 1820, (str. 31.). Časový za nynější světové války jest obrázek (35), jak akademický malíř J. Čejka, rodák z Klatov, dal si poslati nedávno (r. 1917) z domova svého »puklíka« (dudy) a po stu letech jako dudák-voják téhož pluku píseckého č. 11. hraje sobě ku potěšení a druhům krajanům pro radost v zákopech na zamilované dudy veselé i teskné písničky a tance z rodného kraje.

Titulní list Rittersberkovy sbírky českých národních písní, vydané v Praze roku 1825, vedle hry na cimbál a jiné nástroje, znázorňuje také dudáka, ale zdá se, že umělec se neobeznámil s podstatou hry dudácké, když vyluzuje tony pouze pravicí a dlaní levice (místo loktem) tiskne měch (str. 39.).

- Strakonický kraj, případně charakterisovala při korunovačních slavnostech roku 1836 v Praze na obžinkovém voze dvojice muzikantů, dudák s houdkem v malebném kroji tamějším (str. 33.).

Z kreseb a maleb českých umělců: Josef Manes, Zadudej, dudáčku (str. 41.); Petr Maixner, Tanec hulán při dudách (str. 43.); Mikuláš Aleš, Dudáček o masopustě (str. 67.) a Dudáčkův povzdech o starých časech (str. 69.) s písničkou: Kam jsou se ty časy poděly. Za laskavé zapůjčení děkuji p. A. Pešlovi.

Laskavostí p. F. Topiče, nakladatele a vydavatele časopisu Švanda Dudák v Praze, s ochotným svolením pí. Maryny Alšové-Svobodové, otiskuji obrázky mistra Mikuláše Alše, titulní listy a záhlaví Švandy Dudáka, str. 71, 75, 77, 79, 88. Laskavostí p. Bohuslava Šimáčka, nakladatele a vydavatele Českého Lidu v Praze, otiskují titulní list knihy svojí Jak se kdy v Čechách tancovalo, v Praze 1895, s kresbou A. Scheinera, jak Švanda na šibenici spí (str. 73.) i jiné obrázky z téže knihy.

Obrázek str. 29. poučuje podle Bartošova vzoru o součástkách a úpravě dud horňáckých na Moravě (kreslil Karel Míchalíček).

Strakonický dudák na Národopisné výstavě roku 1895 byl znázorněn figurinou sedící, s dudami na klíně. V nástěnné skupině hudebních nástrojů dole rozloženy jsou dudy (str. 49.).

Chodský dudák na téže výstavě (str. 65., srv. Míchalíčkovu vzpomínku na něho na str. 57.). Slovenský gajdoš z Detvy na téže výstavě (str. 53.).

Praktický výklad slovem i obrázky o hře na dudy od Karla Míchalíčka: 1. Přehled tonů na přednici dud, laděných do E-dur (str. 58.). 2. Piskor z bezové trubičky, jehož chvěním vyluzují se na dudách tony (též). 3.—10. podávají názor jasný, jak se celá stupnice tonů na přednici dud vyluzuje odkrýváním a zakrýváním sedmi dírek (str. 59.).

POZNÁMKY.

[1]) Srv. K. V. Rais, Dudák. Dalibor, v Praze, 1880, str. 267.

[2]) Jak se kdy v Čechách tancovalo, Dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, v Praze, 1895, str. 204 a d. Srv. můj feuilleton Hrály dudy, Národní Listy, 1916, č. 142.

[3]) Staročeské pověsti, zpěvy, hry, v Praze, 1845, I. str. 151.

[4]) Srv. Rais, Dalibor, 1880, str. 267.

[5]) Viz o rodině této Rudolf Johann Graf Meraviglia Crivelli, Der Böhmische Adel, Nürnberg, 1880—6, str. 262, znak tab. 120; Zíbrt, Bibliografie České Historie I., v Praze, 1900, str. 574, č. 20466.

[6]) Viz Ant. Puchmayer, Nové básně, III. 1798, str. 37. Báseň otiskuje Rulík v knize Veselý Kubíček, str. 58. Srv. Hněvkovského Básně drobné, v Praze, 1820, str. 130.

[7]) Viz popisy a vyobrazení Engel, Essay on the History of Musical Instruments. London, vyd. 1914, 105, 125; Hipkins, Musical instruments historic, rare et unique, Edinburgh, 1888, l. 4, 5; Gołębiowski, Gry i zabawy różnych stanów, Warszawa, 1831, str. 220; Wóicicki, Pieśni ludu Bialo-Chrobatów, Mazurów, Kraków, 1836, II. 205; Żegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, Lwów, 1838, 62; Vladimirskij, O національныхъ музыкальныхъ инструментахъ, Сборникъ антропологическихъ и этнографическихъ статей о Россіи, Москва, 1868, I. 165; Kuhač, Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske, Rad jugoslavenske akad., kniga 37, str. 46; Nikiforskij, Дударь и музыка, Этнографическое Обозрѣніе, Москва, 1892, кн. 13—14, str. 170; Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, v Praze, 1895, str. 32; F. M. Feldhaus, Die Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker, Leipzig, Berlin, 1914, str. 99: Dudelsäcke; Herrmann Ruth-Sommer, Alte Musikinstrumente, Berlin, 1916, str. 97, 98, 155. Srv. Engel, Descriptive catalogue of the musical instruments in the South Kensington Museum, 2. vydání, London, 1874, str. 31, 32, 38, 44, 58, 125, 126, 214, 220, 373, 374; Engel, Musical instruments, London, 1906, str. 23, 31, 119, 121; A. J. Ellis, On the Musical Scales of Various Nations, Journal of Society of Arts, London, 1885, str. 498.

[8]) Viz doklady a literaturu L. Niederle, Počátky hudby slovanské, Národopisný Věstník Českoslovanský, IX. Praha, 1914, str. 61.

[9]) J. Jireček, O hudebních nástrojích staročeských. Památky Archaeologické X. 1878, str. 426.

[10]) Fr. Miklosich, Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Classe XV.) Wien, 1867, str. 85: Duda f. nsl. Dudelsack, russ. duda Schalmei, oserb. duda Dudelsack, vgl. magy. Duda, türk. Duduk.

[11]) Ant. Matzenauer, Cizí slova ve slovanských řečech, v Brně, 1870, str. 28: »Duda slov., obyčejně pl. dude tibia utricularis Dudelsack, srb. duda fistula, dudaljka id. rus. dudá, dem. dúdka, dúdočka fistula Rohrpfeife, fistula pastoricia Schalmei, pol. čes. dudy pl. hluž. duda tibia utricularis, utriculus musicus, — považuje Miklosich za cizí, srovnávaje s maďar. duda id. a turc. duduk; maď. ale bez pochyby ze slovan. Kořen jest dud společný řečem slovan., lit. i germ. lit. duda, obyčejně pl. dudos (dudy), něm. Dudel fistula, Dudelsack tibia utricularis, holland. doedelzak id. — slov. dudati, čes. dudati, pol. hluž. dudać. tibia canere, lit. dud-óti, -óju i dudénti id., rus. dudit, pol. dudlič dudeln, dudnič ein dumpfes Getöse machen, něm. dudeln misere canere, — turc. duduk přešlo jen do srb., kdež se nachází duduk fistula; — ostatně možná, že turc. duduk, ač má neslovanské zakončení pochází ze slovan. duda.« — Srovnávací studii o názvu dud sestavil Engel (viz poznámku 7.): u starých Římanů tibia utricularis; arabsky a egyptsky zuggerah, zummárah bi-soan; starožidovsky magrapha; persky neï anbenah, arabsko-turecky chaida; italsky cornamosa, musetta, piva, zampogna; francouzsky cornemuse, musette; anglicky bagpipe; škotsky

piob mhor; valašsky pibou; finsky pilai; rumunsky dudka, duška; německy Sackpeife, Dudelsack, Backpfeife, Hornbock.

[12]) Erich Berneker, Slavisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1909, str. 233: dudá russisch, dúdka Pfeife, Rohrpfeife, Schalmei; dialektisch Dudelsack; kleinrussisch dúda, dúdka; dúdy Plural Ochsenlunge; bulgarisch dudúk Pfeife, Schalmei; serbisch-kroatisch dúduk; dúda hohle Röhre, für die Kinder als Pfeife; dudati darauf pfeifen; slovenisch dúda, auch Plural dúde Dudelsack; dudam, dudati, Sackpfeife blasen, čechisch dudy, Plural Dudelsack; dudati darauf blasen; slovakisch dudy, dudky Plural femin. Dudelsack; polnisch dudy Plural femin. Dudelsack; duda Dudelsackpfeifer; dudati dudeln; dudka Pfeifchen; dialektisch dudki Plural Tierlunge, oberserbisch duda, gewöhnlich Plural dudy, Dudelsack. Die Wörter beruhen wohl alle auf türk. (osmanisch, dschagataisch) düdük, Schalmei, Flöte, Pfeife (auch Schienbein und Bronchie), Miklosich, Fremdwörter, 85. Während serbisch-kroatisch, bulgarisch. Duduk die osmanische Form gewahrt haben, ist in den anderen Sprachen an deren Stelle die freie Umbildung duda getreten, wobei auch Lautnachahmung mitgewirkt haben mag. Neuhochdeutsch dudeln; dudelsack; dialektisch dudel Pfeife, Flöte stammen aus dem Westslavischen.«

[13]) Jireček, Pam. Arch. X. str. 426.

[14]) Gebauer, Slovník staročeský II., Praha, 1916, str. 118,

[15]) Kronika Zbraslavská, překlad J. V. Nováka, v Praze, 1915, 132 ad. Viz Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, v Praze, 1895, str. 33, kdež dokazuji příbuznost nástroje chorum s dudami primitivními. Srv. souhlas s mými vývody, Nejedlý, Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách, v Praze, 1904, str. 120.

[16]) Slovník staročeský II. 101: »Latinské chorus a podle toho i české kór vykládáno také za hudební nástroj, prý na způsob dud atd., viz Brandl, Glossarium, s. v. kozicě a Zíbrt Tan. 33; neprávem: v lat. výraze in choro (v žalmě 149, 3 a 150, 4), na němž se výklad tento zakládá, je chorus kolový tanec.«

[17]) Vydal Dr. J. V. Novák, Sbírka pramenů (Česká Akademie III. třída), Skupina I., řada II., č. 9, Praha, 1910, str. 308. Tamtéž str. 310. Vyobrazení Engel, Essay on the History of Musical Isntruments, str. 105, 106, č. 90.

[18]) Dr. V. Flajšhans, Česká přísloví, I. Praha, 1911, str. 835.

[19]) Dr. E. Smetánka, Staročeské životy svatých otcův, Sbírka pramenův (III. třída), Skupina I., řada I., č. 8. Praha, 1909, strana 31, 33.

[20]) Viz doslovný citát básně starofrancouzské v článku Dra Konst. Jirečka, Čas. Č. Musea, 1878, str. 88 ad. Srv. Stecker, Všeobecný dějepis hudby, Mladá Boleslav 1892, str. 324; Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 37, str. X.; Nejedlý, Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách, v Praze, 1904, str. 104 ad.

[21]) Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách, v Praze, 1904, str. 227. Srv. Nejedlý, Lidový zpěv světský v době předhusitské, Český Lid, XIV., 1905, str. 101.

[22]) Slavisches etymologisches Wörterbuch, str. 291: »gajda, bulgarisch, Dudelsack, serbisch-kroatisch gajde, gadlje, griechisch, gadalja, Plural femin., slovenisch gajda aus dem serbisch-kroatisch. slovakisch gajdy, Plural femin. polnisch gajda, gewöhnlich Plural gajdy, kleinrussisch gáida, Art Hirtenflöte; Plural Dudelsack, čechisch dialektisch kejdy, Plural femin. dasselbe. Die südslavischen Wörter direkt aus osm. gajda Dudelsack; die nordslavischen wohl durch magyarische Vermittlung (vgl. geid, Gejohle; gajdolni dudeln). In das Osmanische kam das Wort aus dem Arabischen, diesem wurde es durch das Spanische aus iber. gaita vermittelt.«

[23]) Nomenclator quadrilinguis, Praha, 1598, str. 350; Sylva quadrilinguis, Praha, 1598, str. 164.

[24]) Jan K. Rohn, Jmenovatel v trojí řeči, IV. v Praze, 1768, str. 234,

[25]) Knížka zlatá, v nížto překládá se člověku křesťanskému, jakou by zbraní měl se hotoviti proti nepříteli, ďáblu. v Holomouci u Friedricha Milchthalera, nákladem města Roudnice, 1577, list 207.

[26]) Dr. Zikmund Winter, Kulturní obraz českých měst, II., v Praze, 1892, str. 97.

[27]) Frant. Ruth, Kronika královské Prahy, I., v Praze, 1903, str. 233.

[28]) Josef Jireček, Staročeské divadelní hry, v Praze, 1878, str. 115, str. 137.

[29]) J. Srb, Dějiny hudby v Čechách, str. 37.

[30]) Nová kratochvíle, s kterou tři bohyně Juno, Minerva a Venuše na svět přišly, v Starém Městě Pražském, 1597—1600.

[31]) Ant. Rezek, Dějiny Čech a Moravy za Ferdinanda III., 445.

[32]) Poznámka patří za slovo Veselý Kubíček: Srv. Rulíkův spis Veselý Kubíček, na str. 7.

[33]) Bohemica, 1838, str. 267. Srv. Burian, Lumír, 1861, str. 202; Český Lid XIX. str. 373.

[34]) Veselý Kubíček aneb v horách Kašparských zaklený dudák, v Praze, 1799, str. 49, 50, 53.

[35]) Český Lid XXI. 1912, str. 418.

[36]) Český Lid XII. 1903, str. 18.

[37]) Musa moravská, v Brně, 1813. Srv. Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 380.

[38]) Einige Übersetzungen von Schülern der Dichtkunst an der Hohenschule zu Prag, Prag, 1775, č. 1, str. 23.

[39]) Viz J. E., Husitští vojáci v roce 1619. Památky archeologické, V. 1863, str. 139. Srv. Zíbrt, Bibliografie České Historie IV, č. 5366. Leták a rytina E. Kiesera: Drei Compagnien in der alten bohemischen Rüstung, wie sie zu des Cziska Zeiten geführet und gebraucht worden.

[40]) Toman, Husitské válečnictví, v Praze, 1898, str. 225.

[41]) Dějiny husitského zpěvu za válek husitských, v Praze, 1913, str. 248.

[42]) Viz J. Pinl, Strakonický dudák u hudební kapely pluku č. 11. v Písku, sepsal Josef Fikar, měšťan v Strakonicích, Český Lid V., 1896, str. 19; Zíbrt, Staročeští dudáci ve vojenské hudbě a dnešní vojáci u vojska skotského, Český Lid XIX., 1910, str. 373.

[43]) Srv. Pražský kalendář 1858, str. 127 (dřevorytina plukovního dudáka); Krameriův Čechoslav, 1824, str. 257.

[44]) Sumlork, Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy I., v Praze, 1845, 138. Srv. jasný výklad Dra K. Steckra o hře na dudy v Ottově Slovníku Naučném VIII., str. 112: ». . . z měchu několik píšťal, z nichž 2—3 nepřetržitě zaznívají po způsobu prodlevy v intervalu kvinty, mezi tím, co dudák na píšťale solové přednáší melodii.«

[45]) J. Jireček, O hudebních nástrojích staročeských, Pam. Arch. X., str. 427.

[46]) Jireček, O hudebních nástrojích staročeských, str. 429.

[47]) Obrazy ze života slovenského, Sebrané spisy, III., 308.

[48]) Dobšinský, Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské, Turčanský Svatý Martin, 1880, 29. Tamtéž, str. 31., báseň Sladkovičova, otištěná z Nitry V., 1853, 19.

[49]) Národní písně moravské, v nově nasbírané, v Praze, 1887, str. XXXVIII. ad.; Dialektický slovník moravský, v Praze, 1906, str. 80. (s vyobrazením a s označením číslic tu uvedených, co který název znamená).

[50]) Fr. Bartoš, Národní písně moravské, po stránce hudební pořádal Leoš Janáček. I., v Praze, 1901, str. LXIV. ad.

[51]) Patrně omyl tiskový, místo temlov. Viz doklad z Kollárova a Bartošova názvosloví.

[52]) Dr. Zich, Český Lid XV., 1906. str. 305.

[53]) L. Kuba, Věstník Národopisné Výstavy I., 1893, str. 36.

[54]) Český Lid XVII., 1908, str. 69.

[55]) V Národopisném Věstníku Československém; dudácké hudby týká se XI., 1916, str. 416.

[56]) Český Lid XV., 1906, str. 305 ad.

[57]) Český Lid III.. 1894, str. 133. Pod názvem Česká muzika vydal L. Kuba, deset ukázek selské muziky chodské.

[58]) Viz zajímavý článek o dudákovi Kopšíkovi v časopise museiního spolku v Soběslavi, Staré i nové zvěsti ze Soběslavě a okolí, 1908, č. 8. Srv. Zíbrt, Z národopisných studií na Blatsku, Český Lid XIX. 1910, str. 7. a vyobrazení stařičkého dudáka F. Kopšíka i jeho dudy tamtéž, str. 13. Poutavou vzpomínku na dudáka Kazbandu uveřejnil, navazuje na můj feuilleton Hrály dudy (viz poznámku 2.) spisovatel J. R. Hradecký, Národní Listy, 1916, č. 162.

[59]) Český Lid XV., 1906, str. 308.

[60]) Dr. Ot. Hostinský, O naší světské písni lidové. Český Lid I., 1892, str. 163.

[61]) Tanec kotek, tančený zvláště o svatbách, uvádí již Dačický na začátku století XVII., ve svém Masopustě a doložen jest po celé století XVII., XVIII. až do století XIX. Viz Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 186 ad.

[62]) Palkovičův Týdenník, 1816, str. 448; Veselé čtení, ze spisů českých starověkých i novověkých v jednu sbírku shledal a spojil Voksa z Plesu (Hermenegild Jireček), v Olomouci, 1861, str. 286; Dr. Jan Jakubec, Sebrané spisy Františka Vladislava Heka, I. Práce veršované (Novočeská knihovna I.), v Praze, 1917, str. 23.

[63]) Český Lid XI., 1902, str. 281.

[64]) a primas et proprix. V textu chyba tisková 62 místo 64.

[65]) České národní písně. Obrazy života, v Praze, 1859, str. 391. V textu na str. 54 tiskový omyl: 63. poznámka místo 65.

[66]) Hráli jsme ji po oba večery na Žofíně r. 1917. Na str. 57. tiskový omyl: 66. poznámka místo 64.

DR. ČENĚK ZÍBRT

vydal tyto spisy, jež dodá každému, pokud nejsou rozebrány, knihkupectví Československé akciové tiskárny v Praze II., Spálená ul. 15.

1. Dějiny hry šachové v Čechách, v Praze, Česká associace šachová, 1888. 1889.
2. Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, v Praze, Vilímek, 1889.
3. Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách, v Písku, Šimek, 1889.
4. O skórze Żyżki, Warszava, Karlowicz, 1889.
5. Z her a zábav staročeských, Vel. Meziříčí, Šašek, 1889.
6. Poctivé mravy a společenské řády při jídle a pití po rozumu starých Čechů, v Praze, Vilímek, 1890.
7. Dopisy, týkající se prodeje a plavby soli po Vltavě v letech 1591 až 1599, z rukopisu dvorní knihovny v Mnichově, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1890.
8. Listy z českých dějin kulturních, v Praze, Vilímek, 1891.
9. Skřítek v lidovém podání staročeském, v Praze, Šimáček, 1891.
10. Kulturní historie, její vznik, rozvoj a posavadní literatura, cizí i česká, v Praze, Vilímek, 1892.
11. Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské, v Praze, Šimáček, 1892.
12. Kuchařství, O rozličných krmích, kterak se výtečně s chutí strojiti mají, podle staročeského vydání Kantorova, v Praze, Šimáček, 1893.
13. Chození s klibnou (koněm) v době vánoční a masopustní, v Praze, Šimáček, 1893.
14. Z dějin piva a pivovarství v zemích českých, v Praze, časopis Kvas 1893.
15. Jízda králů o letnicích v zemích československých, v Praze, Šimáček, 1893.
16. Vynášení smrti a jeho výklady, v Praze, Šimáček, 1893.
17. Daniel Fetter, Islandia, podle unikátu z r. 1673 od Daniele Míchálka, v Praze, Šimáček, 1894.
18. Staročeské sbírky pohádek (hádanek), v Praze, Šimáček, 1894.
19. Bohabojní a svatí cechové, t. j. ze všech cechův vybraní bohabojní muži, podle vydání z r. 1630, v Praze, časopis Živnostník, 1894.
20. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, v Praze, Česká Akademie, 1894.
21. J. Volného, ovčáka v Kratonohách, Písně kratochvílné, v Praze, časopis Hlas Národa, 1894.
22. Česká chalupa Lidové umění na Jubilejní výstavě 1891, v Praze, (společně s pí. R. Tyršovou), 1894.
23. Zobrazování Trojice skupinou tří hlav za středověku i v lidovém umění nynějším, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1894.
24. Pověra o délce Kristově, v Praze, Král. Č. Společnost Nauk, 1894.
25. České písně o Waldšteinovi a Harantovi ze XVII. a XVIII. věku, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1894.
26. Jak se kdy v Čechách tancovalo, Dějiny tance v zemích českých, v Praze, Šimáček, 1895.
27. Staročeské rýmování o pernikářství z r. 1744, v Praze, Wych, 1895.

28. Albrecht Chanovský z Dlouhé Vsi a Jan Jeník, rytíř z Bratřic o výročních obyčejích, pověrách a slavnostech staročeských, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1895.
29. Bibliografický přehled českých národních písní. Seznam studií, starších sbírek rukopisných, sbírek tištěných, překladů s vybranými ukázkami a podrobný abecední ukazovatel písní, v knize uvedených i vůbec písní, tiskem uveřejněných, v Praze, Česká Akademie, 1895.
30. Das böhmische Bauernhaus, Die Volkskunst auf der Jubiläums-Ausstellung, Prag, 1896 (společně s pí. Renatou Tyršovou).
31. Staročeské obyčeje a pověry pivovarské, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1896.
32. Rychtářské právo, palice, kluka, v Praze, Král. Česká Společnost Nauk, 1896.
33. O srovnávacím studiu lidového podání, Praha, Šimáček, 1897.
34. Staročeské obyčeje a pověry mlynářské, Praha, Král. Česká Společnost Nauk, 1897.
35. Literatura kulturně-historická a ethnografická 1897—1898. Praha, Šimáček, 1898.
36. Příspěvky ke studiu bibliothečních soustav a zařízení. Zápisky P. J. Šafaříka o pracích bibliothečních a pomůckách bibliothečního úřednictva, Praha, V. Kocura, 1898.
37. Bibliografie o Palackém, Praha, Otisk z Památníku Fr. Palackého, 1898. Přehled: Životopisy a jubilejní literatura o F. P. Ze života F. P. Smrt a pohřeb. Korrespondence. Oslava a pomníky. P. spisovatel a politik. Z posudků a knihách F. P.
38. Myslivecké obyčeje a pověry dle šesti rukopisů staročeských, Praha, Král. Česká Společnost Nauk, 1899.
39. Bibliografie české historie, Praha, Česká Akademie, lex. formát. Díl I. 1900. Knihověda a část všeobecná, Pomocné vědy. (Od str. 284, č. 6068 až str. 631, č. 23.194. Abecední seznam šlechtických rodin z Čech, Moravy a ze Slezska.) Str. XVI., 674, č. 1—23.871. — Díl II. 1902. Prameny. Zpracování, Celek, Jednotlivá období od věků nejstarších do r. 1419. Str. XI, 1216, č. 1—15.429. — Díl III. 1906. Jednotlivá období od r. 1419 do 1600. Prameny a celkové zpracování třicetileté války. Str. VI, 737, 17. Č. 1—13.520. — Díl IV. 1909. Předehra třicetileté války. 1600—1618. Třicetiletá válka, 1618 až do r. 1632. Str. II, 720, 13. Č. 1—11.820. — Díl V. 1912. Třicetiletá válka 1633 — r. 1648. Dějiny české od r. 1648—1679. Č. 17.324 až 30.638 Jan Amos Komenský a jeho dílo. Str. 17, 960. Č. 11.821 až 30.910. — Celkem 4389 stran a 83.730 čísel.
40. M. Krause z Krausntálu, Historie o životu doktora Jana Fausta r. 1611, Praha, Otto, 1903.
41. Staročeský Lucidář, Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku Neuberského z r. 1498, Praha, Česká Akademie, 1903.
42. Šafhauská bible česká, Praha, vlastní náklad, 1903.
43. Frantova Práva, Text prvotisku Norimberského z r. 1518, podle unikátu v Petrohradské Akademii, Praha, Česká Akademie, 1904.
44. O českých blouznivcích náboženských, odvedených k vojsku r. 1783, Praha, Král. Česká Společnost Nauk, 1904.
45. Konráda Hosia Rozmlouvání Petra sv. s Pánem o obyčejích a povahách nynějšího lidu na světě r. 1585, Praha, Otto, 1904.
46. Z doby úpadku. Kulturně-historické obrázky ze XVII. a XVIII. věku, Praha, Šimáček, 1905.
47. Staročeská kniha cukrářská a kuchyňská. Sbírka původních staročeských návodů, jak strojiti dorty, perníky, marcipány, pokroutky, piškoty, preclíky, koláče, lektvaře, ovoce zadělávané, Praha, J. Reimann, 1906—7.
48. Matěj Kneisel (Sáytam Lesienk), rodák z Třeště (1805—90), Život a činnost, Mor. Museum Zemské, 1907, 1908.

49. Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské, Praha, Otto, 1907.
50. Z dějin zámku a panství Zvíkova (1. Strahovský rukopis o prostavení Zvíkova r. 1431—1573. 2. V. Březana soupis Švamberského archivu na Zvíkově z r. 1616—7. 3. Hartmanna Schedela Liber chronicarum z r. 1493 předlohou nástěnných maleb na Zvíkově), Praha, vlastní náklad, 1908.
51. Vavřince z Březové Snář velmi pěkný, Praha, Otto, 1908.
52. Literatura česká přírodovědecká a farmaceutická od dob nejstarších do nové doby. Praha, Časopis českého lékárnictva, 1909.
53. Pivo v písních lidových a znárodnělých, Praha, Ot. Zachar, 1909.
54. Markolt a Nevím v literatuře staročeské, Praha, Česká Akademie, 1909.
55. Toč se a vrč, kolovrátku. Obrázky z přástek bývalých (Veselé chvíle v životě lidu českého, č. 1), Praha, Šimáček, 1909, s 21 vyobrazeními a 2 obrázkovými přílohami.
56. Masopust držíme, Zábavy, obchůzky a slavnosti od vánoc až do škaredé středy (Veselé chvíle, č. 2), Praha, Šimáček, 1910, s 154 vyobrazeními a přílohou obrázkovou.
57. Masopust z Koblihovic souzen a pochován. Starodávné hry, kratochvíle a obřady masopustní, Praha, Šimáček, 1910.
58. Smrt nesem ze vsi. Pomlázka se čepejří. Obchůzky a zábavy na Blažeje, Dorotku, Řehoře, v postě a na pomlázku (Veselé chvíle č. 3.), Praha, Šimáček, 1910, se 121 vyobrazeními a s přílohou obrázkovou.
59. Králové a královničky. Jízda, honění, stínání, koupání králů na letnice, králky, královničky, král ptačí (Veselé chvíle č. 4.), Praha, Šimáček, 1910, se 7 vyobrazeními a 4 obrázkovými přílohami.
60. Obžinky (Veselé chvíle č. 5.), Praha, Šimáček, 1910, se 29 vyobrazeními.
61. Den se krátí, noc se dlouží. (Martin, Cecilka, Ondřej, Barborky, Mikuláš, Lucie, Žber) (Veselé chvíle č. 6.), Praha, Šimáček, 1910, s 87 vyobrazeními.
62. Hoj, ty štědrý večere (od vánoc koledou do nového roku), (Veselé chvíle č. 7.), Praha, Šimáček, 1910, se 27 vyobrazeními a zvláštní přílohou obrázkovou.
63. Sladovnické obyčeje, zábavy, slavnosti a pověry v nákladnických domech a pivovarech českých, Praha, Ot. Zachar, 1910.
64. Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých, Praha, Ot. Zachar, 1910.
65. Praha se loučí s Podskalím, Pamětní list slavnosti, pořádané od místního odboru Ú. M. Š. pro Král. Vyšehrad a okolí, Praha, 1910, s 20 vyobrazeními staveb (zmizelých) z Podskalí.
66. Na tom našem dvoře, Obřady a zábavy při slavnostní odpravě kohouta, housera, kačera, beránka, kozla a vepřka (Veselé chvíle č. 8.). Praha, Šimáček, 1911, se 6 vyobrazeními.
67. Staročeský rukohled a novočeský rukozpyt, s 12 tabulkami rukozpytnými, Praha, Otto, 1911.
68. Navedení mladistvého věku ku poctivým mravům. Hrstka staročeských rad a návodů, Praha, Topič, 1912.
69. Listy z kulturních dějin městských pivovarů v zemích českých, Praha, Ot. Zachar, 1912.
70. Sládci K. J. Erbena, Vydáno ku památce stých narozenin básníkových, Praha, Ot. Zachar, 1912.
71. Staročeské Poručenstvie patriarch dvanácti synóv Jakobových (Testamenta XII. patriarcharum), Praha, vlastní náklad, 1912.
72. Panna, ženitba, žena ve staročeské úpravě polských skladeb Reje z Naglovic a Bart. Paprockého, I., II., Praha, Hynek, 1912.
73. Z dějin českého knihtiskařství, Edice Typografie, Sbírka krásně vypravených knih, svazek I., Praha, 1913.

74. Zlatý jelen na pražském mostě, Slepý mládenec, Sibylla a jiná proroctví staročeská, Praha, Otto, 1914.
75. Hynek z Poděbrad, krále Jiřího syn, Májový sen, Praha, Otto, 1915.
76. Staročeský perník, 170 návodů z rukopisův a knih kuchařských staročeských, Karlín, Šolc, 1916.
77. Titulář aneb jak se titulovali u nás jindy a jak se tituluje nyní, Praha, Československá akciová tiskárna, 1917.
78. Kouzelný proutek (virgule), Praha, Topič, 1917.
79. Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety, Praha, A. Neubert, 1917.
80. Hrály dudy, Praha, Československá akciová tiskárna, 1917.

Český Lid, Sborník, věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, redaktor Dr. Čeněk Zíbrt, Ročník I-XXIII, 1892—1914 (ročník I.—IV., společně s Drem L. Niederlem).

Časopis Musea království Českého 1899—1913 (od r. 1899 Dr. Čeněk Zíbrt spoluredaktor, od r. 1905—1913 redaktor).